

สภาพปัญหาและ แนวทางการปรับปรุง กระบวนการพัฒนา ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ในเขตปฏิรูปที่ดิน

กันยายน 2563

สำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี
สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.)

เอกสารเผยแพร่ ฉบับที่ 621

จัดทำโดย: อาทิตยา พองพรหม และปริญญ์ แก้วฟู

รายงานฉบับสมบูรณ์

สภาพปัญหาและแนวทางการปรับปรุง กระบวนการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน

โดย

นางอาทิตย์ยา พองพรหม

ผู้เชี่ยวชาญด้านการเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดิน

นางสาวปริญญ์ตร แก้วฟู

นักวิชาการปฏิรูปที่ดินปฏิบัติการ

สำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี (สพท.)

สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.)

กันยายน 2563

คำนำ

รายงานนี้จัดทำขึ้นเพื่อเผยแพร่ผลการศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางปรับปรุงกระบวนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน ซึ่งคณะผู้ศึกษาได้จัดทำขึ้นเพื่อสะท้อนปัญหา ข้อคิดเห็น และข้อเสนอแนะจากเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดินทั้งส่วนกลางและส่วนจังหวัด ซึ่งหวังเป็นอย่างยิ่งว่าข้อมูลและสารสนเทศที่ได้ประมวล วิเคราะห์ไว้ในเอกสารนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาพปัญหา ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะในการปรับปรุงแผนงานโครงการเกษตรกรรมยั่งยืน จะเป็นประโยชน์สำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำแผนงาน งบประมาณ และการออกแบบโครงการ ตลอดจนผู้อำนวยการและผู้บริหาร ในระดับกอง/สำนักและระดับหน่วยงาน เพื่อได้รับทราบข้อมูล และนำไปทบทวนและปรับปรุงนโยบาย แผนงาน โครงการในแต่ละระดับต่อไป

คณะผู้ศึกษาขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ที่กรุณาตอบแบบสอบถาม ขอบคุณผู้อำนวยการสำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี และเจ้าหน้าที่สำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยีที่ได้ให้การสนับสนุนการศึกษานี้และจัดทำรายงานจนแล้วเสร็จ

คณะผู้ศึกษา

สำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี

กันยายน 2563

บทที่	เรื่อง	หน้า
	คำนำ	ก
	สารบัญ	ข
	สารบัญตาราง	ง
	สารบัญรูปภาพ	จ
	บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ฉ
1	บทนำ	1
	1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
	1.2 วัตถุประสงค์การศึกษา	3
	1.3 กรอบการศึกษา	4
	1.4 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล	5
	1.5 ผลคาดว่าจะได้รับ	6
2	ทบทวนวรรณกรรม: ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนและทิศทางการพัฒนา	7
	2.1 สภาพปัญหาของเกษตรกรรายย่อยและพัฒนาเกษตรกรรมกระแสหลัก	7
	2.2 ระบบการปลูกพืชแบบพหุสัณฐาน	9
	2.3 หลักการเกษตรกรรมยั่งยืน	10
	2.4 รูปแบบพื้นฐานของเกษตรกรรมยั่งยืนในประเทศไทย	12
	2.5 นโยบาย ยุทธศาสตร์และแผนงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน	25
	2.6 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมยั่งยืน	33
3	ผลการศึกษาการดำเนินงานส่งเสริมและพัฒนาเกษตรยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน (ช่วงปี พ.ศ. 2559 - 2562)	46
	3.1 แผนงาน โครงการและงบประมาณ	46
	3.2 กลไกบริหารการขับเคลื่อนการส่งเสริมและพัฒนา	49
	3.3 กระบวนการและขั้นตอน ส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน	51
	3.4 ผลการดำเนินงานส่งเสริมและพัฒนาเกษตรยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน	55
4	ผลการวิเคราะห์ข้อมูลความคิดเห็นของเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องต่อการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน	64
	4.1 ความหมายและรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน	64
	4.2 การรับรู้และการนำไปสู่การปฏิบัติเกี่ยวกับขั้นตอนและวิธีการทำงานส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกร	66

สารบัญ(ต่อ)

บทที่	เรื่อง	หน้า
	4.3 ความคิดเห็นของเจ้าหน้าที่ต่อความสำเร็จในการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน	68
	4.4 ความคิดเห็นด้านปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จของการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน	68
	4.5 ข้อคิดเห็นด้านสภาพปัญหาอุปสรรคในการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน	72
	4.6 ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติมในภาพรวมของการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนจากผู้ตอบแบบสอบถาม	75
	4.7 สรุปข้อคิดเห็นด้านปัจจัยที่เกี่ยวข้อง สภาพปัญหา และแนวทางแก้ไขการดำเนินงานพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนจากผู้ตอบแบบสอบถาม	79
5	สรุปผลการศึกษา	84
	5.1 การดำเนินงานส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน	84
	5.2 สภาพปัญหาการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน	89
	5.3 ความสัมพันธ์ของปัจจัยและเงื่อนไขความสำเร็จของการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน	94
	5.4 สรุปความคิดเห็นและข้อเสนอแนะการปรับปรุงกระบวนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน	96
6	ข้อเสนอแนวทางการพัฒนาเกษตรยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน	100
	6.1 แนวคิดและหลักการดำเนินงาน	100
	6.2 การกำหนดเป้าหมายร่วมและกลไกการขับเคลื่อนนโยบายการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน	103
	6.3 การกำหนดนโยบาย แผนงาน โครงการ	105
	6.4 การออกแบบและปรับปรุงกระบวนการดำเนินงานขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืน	106
	6.5 สรุปกรอบแนวคิดและแนวทางการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน	110
	บรรณานุกรม	115
	ภาคผนวก	120

สารบัญตาราง

ตาราง	เรื่อง	หน้า
2.1	สรุปปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จในการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน	38
3.1	สรุปวัตถุประสงค์และแนวทางการทำงานโครงการที่สนับสนุนและส่งเสริมการทำเกษตรยั่งยืน	47
3.2	กิจกรรมและงบประมาณดำเนินการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ช่วงปี 2560 - 2562	49
3.3	สรุปหลักการ ประเด็นการสนับสนุน และขั้นตอนการดำเนินงานโครงการที่ส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน	52
3.4	สรุปข้อมูลการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ในเขตปฏิรูปที่ดิน (เริ่มดำเนินการ ปี 2561)	55
3.5	สรุปพื้นที่ดำเนินการส่งเสริมไม้เศรษฐกิจและส่งเสริมระบบวนเกษตร ปี 2549 - 2562	56
3.6	ผลการดำเนินกิจกรรมส่งเสริมและพัฒนาเกษตรทฤษฎีใหม่ในเขตปฏิรูปที่ดิน ปี 2560 - 2562	57
3.7	จำนวนเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการขับเคลื่อนแผนแม่บทสมุนไพร ปี 2561-2562	60
3.8	ชนิดของสมุนไพรที่ควรส่งเสริมเกษตรกรปลูก	63
4.1	ประเด็นและขั้นตอนการดำเนินงานส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน	67
4.2	สรุปข้อคิดเห็นในการปรับปรุงการจัดทำแผน โครงการและกระบวนการทำงานด้านการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน	76
4.3	สรุปข้อคิดเห็นด้านปัจจัยที่เกี่ยวข้อง สภาพปัญหา และแนวทางแก้ไขการดำเนินงานพัฒนา เกษตรกรรมยั่งยืน	80
5.1	ประเด็นข้อคิดเห็นและเสนอแนะการปรับปรุงกระบวนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนจากการศึกษา	96

สารบัญรูปภาพ

ภาพ	เรื่อง	หน้า
1.1	ผลกระทบเชิงลบจากการทำการเกษตรกระแสหลักจากผลการปฏิบัติเขียว (เน้นเชิงเดี่ยวและใช้สารเคมีเดี่ยว)	1
1.2	กรอบแนวคิดการศึกษา	5
2.1	สรุปสาเหตุการเป็นหนี้ของเกษตรกร	8
2.2	สรุปสาเหตุการเป็นหนี้ของเกษตรกรและการสูญเสียที่ดินของเกษตรกรรายย่อย	8
2.3	ประโยชน์จากเกษตรกรรมยั่งยืน (วนเกษตร)	11
2.4	รูปแบบพื้นฐานของเกษตรผสมผสาน	13
2.5	ตัวอย่างผังแปลงเกษตรประณีต 1 ไร่ ไม่ยาก ไม่จน	21
2.6	สรุปความเชื่อมโยงแผนงานการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน	32
2.7	สรุปสภาพปัญหาและวิธีการตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่สำคัญ	42
3.1	สรุปรูปแบบและกลไกการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน (2560 - 2561)	50
5.1	สรุปลักษณะสำคัญและรูปแบบต่างๆ ของเกษตรกรรมยั่งยืน	86
5.2	สรุปการวิเคราะห์ประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน	90
5.3	สรุปปัจจัยและเงื่อนไขและสภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน	95
6.1	สรุปประเด็นแนวคิดและหลักการที่จำเป็นในการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน	101
6.2	กรอบแนวคิดการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน	112
6.3	แนวทางการออกแบบโครงการส่งเสริมและพัฒนาาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน	113
6.4	กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้และการปรับเปลี่ยนของเกษตรกรสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน	114

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

การศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางการปรับปรุงกระบวนการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการดำเนินงานส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน ศึกษาและวิเคราะห์สภาพปัญหาการพัฒนาและวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน โดยใช้ข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารรายงานต่าง ๆ และข้อมูลปฐมภูมิซึ่งได้จากการใช้แบบสอบถามแบบปลายเปิดถามเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมส่วนกลาง 8 ราย และส่วนภูมิภาค 31 รายรวม 38 ราย และใช้หลักการประมวลและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้

1. การส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน

ส.ป.ก. ได้จัดทำแผนปฏิบัติการของหน่วยงานเกี่ยวข้องโดยตรงกับการขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ได้แก่ (1) แผนปฏิบัติการที่ 2 กลยุทธ์ที่ 2 พัฒนาคุณภาพดินให้เหมาะสมต่อการเกษตรกรรม และกลยุทธ์ที่ 3 พื้นฟูสภาพแวดล้อมในเขตปฏิรูปที่ดินให้มีความยั่งยืน และ (2) แผนปฏิบัติการที่ 3 เป็นแผนที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการพัฒนาเกษตรกร ประกอบด้วย 5 กลยุทธ์ ได้แก่ (1) สร้างรูปแบบการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมโดยใช้เกษตรกรเป็นศูนย์กลาง (2) พัฒนาเกษตรกรด้วยเกษตรกร (3) ยกระดับและพัฒนารายได้ให้เกษตรกรอย่างยั่งยืน (4) เพิ่มประสิทธิภาพการใช้ที่ดินอย่างสมดุลและยั่งยืน และ (5) สร้างและพัฒนาผู้สืบทอดอาชีพเกษตรกรรมในเขตปฏิรูปที่ดิน จะเห็นได้ว่าด้านนโยบายและแผนงานได้กำหนดทิศทางไว้ค่อนข้างชัดเจนว่าให้มีการส่งเสริมและพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และการมุ่งสู่การเกษตรแบบยั่งยืนและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และสนับสนุนการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์และแผนในระดับชาติ โดยมุ่งหวังที่จะให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนกล่าวคือ สามารถตอบสนองการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ได้อย่างสมดุล

สำหรับหลักการและนิยามของเกษตรกรรมยั่งยืนตามความคิดเห็นของเจ้าหน้าที่ ส.ป.ก.ค่อนข้างมีความสอดคล้องกับนิยามที่ยอมรับโดยทั่วไปและเสนอไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แต่พบว่าค่อนข้างมีความยืดหยุ่นในเชิงรูปแบบการปฏิบัติ สรุปได้ว่า เกษตรยั่งยืนหมายถึง ระบบการเกษตรที่มีกระบวนการผลิตและการจัดการที่เน้นให้เกิดความสมดุล ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม รวมถึงวิถีชีวิตของเกษตรกร ซึ่งรูปแบบและวิธีการจะขึ้นอยู่กับศักยภาพและความเหมาะสมของสภาพแวดล้อม ศักยภาพของเกษตรกรและระบบนิเวศในแต่ละพื้นที่ โดยให้ความสำคัญต่อการใช้ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับความรู้และเทคโนโลยีใหม่ มาจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ อย่างมีประสิทธิภาพและสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ ลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ให้เกิดการผสมผสานเกื้อกูลในแปลงเกษตร โดยใช้หลักการรักษาสมดุลระหว่างกระบวนการทำการเกษตรและการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อม เน้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุด พื้นฟูอนุรักษ์และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และพร้อม

สำหรับการปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงของโลกปัจจุบันและอนาคต เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเองทั้งในระดับครัวเรือน ระดับชุมชน และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และไม่ขัดแย้งกับวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยสามารถสรุป ลักษณะสำคัญเกษตรกรรมยั่งยืน

สำหรับกลไกการบริหารการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ปัจจุบันยังไม่มี ความชัดเจนในทางปฏิบัติ ขาดความต่อเนื่อง เปลี่ยนแปลงตามวาระของผู้บริหารระดับสูงในระดับนโยบาย ทั้งในระดับกระทรวงและหน่วยงาน ส.ป.ก. มีการแยกส่วนการจัดทำโครงการตามรูปแบบของเกษตรกรรมยั่งยืนรัฐเป็นผู้กำหนดนิยาม ซึ่งที่ผ่านมาพบว่า กรณีการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ค่อนข้างจะมีความชัดเจนเป็นที่รู้จักมากกว่ารูปแบบอื่นมีการตั้งคณะกรรมการ และคณะทำงานหลายคน ตั้งแต่ระดับชาติ ระดับกระทรวง และ ส.ป.ก. แต่การขับเคลื่อนงานยังไม่มีความเป็นเอกภาพ และขาดความต่อเนื่องในการผลักดันการปฏิบัติที่เห็นเชิงประจักษ์ อย่างไรก็ตาม ในส่วนของ ส.ป.ก. นั้น พบว่ามีการตั้งคณะทำงานขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ในเขตปฏิรูปที่ดิน เมื่อปี 2561 และตั้งคณะอนุทำงานขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ในเขตปฏิรูปที่ดิน เมื่อปี 2562 แต่ที่ผ่านมา การขับเคลื่อนงานผ่านคณะอนุทำงานยังไม่มีรูปธรรมมากนัก ยังขาดการกำหนดหลักการ ทิศทาง การทำงาน เป้าหมายและแผนงานในภาพรวมของพื้นที่ปฏิรูปที่ดิน นอกจากนี้ โครงการที่ส่งเสริมเกษตรยั่งยืนส่วนใหญ่ ดำเนินการตามแผนงาน กระบวนการ และเงินงบประมาณที่ส่วนกลางกำหนดไว้ในแต่ละโครงการเป็นหลัก โดยส่วนกลางทำหน้าที่บริหารโครงการและมีการแยกบริหารจัดการรายโครงการ ถ่ายทอดไปสู่การปฏิบัติผ่านจาก ส่วนกลางลงไปสู่ ส.ป.ก.จังหวัด จากนั้น ส.ป.ก.จังหวัด จะดำเนินการโดยมีการประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ผ่านกลไกคณะกรรมการชุดต่าง ๆ ในระดับจังหวัด

ด้านกระบวนการ ขั้นตอน และเครื่องมือในส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน พบว่า กระบวนการส่งเสริมของ ส.ป.ก. ส่วนใหญ่มุ่งที่การจัดฝึกอบรม/สัมมนาเกษตรกรและแจกปัจจัยการผลิต ส่วนการติดตาม เป็นการติดตามหลังฝึกอบรมเพื่อตอบตัวชี้วัดที่ตั้งไว้ตามแผนงานงบประมาณเป็นหลัก คือ การวัดผลการนำความรู้ไปใช้ และพบว่าเนื่องจากเป็นการวัดหลังจากฝึกอบรมภายในระยะเวลาสั้นๆ จึงยังไม่เห็นผลการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน และปัจจุบันยังไม่มีมีการประเมินผลโครงการและถอดบทเรียนอย่างเป็นระบบ ส่วนการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์แม้ว่าจะมีการประยุกต์ใช้กระบวนการโรงเรียนเกษตรกรเข้ามาใช้ในการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรไปพร้อมกับการนำกระบวนการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์แบบมีส่วนร่วม หรือ PGS เข้ามาส่งเสริม ซึ่งนับว่าเป็นโครงการเดียวที่เน้นการพัฒนาเกษตรกรอินทรีย์ที่เข้มข้นโดยวิทยากรที่มีความรู้และประสบการณ์สูงจากภาคเอกชน แต่กระบวนการโรงเรียนเกษตรกรและ PGS เป็นกระบวนการเชิงคุณภาพที่ต้องใช้เวลา ความต่อเนื่อง การยอมรับ และทักษะประสบการณ์ของเจ้าหน้าที่เป็นสำคัญ ทำให้เจ้าหน้าที่บางส่วนที่ต้องรับผิดชอบโครงการหลายโครงการไม่มีเวลาเพียงพอในพัฒนาความรู้และการนำความรู้ที่ผ่านการอบรมไปสู่การปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาจากการวางแผนทางการส่งเสริมของโครงการเกษตรอินทรีย์ จะเห็นได้ว่า มุ่งเน้นไปที่กระบวนการรับรองมาตรฐานแบบมีส่วนร่วมซึ่งมีข้อดีในการสร้างกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มเกษตรกร แต่ยังคงขาดกระบวนการและ กิจกรรมที่จะช่วยสนับสนุนหรือกระตุ้นให้เกิดการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของเกษตรกรในระดับแปลงจากรูปแบบเดิมสู่เกษตรอินทรีย์ นอกจากนี้ การกำหนดกรอบการดำเนินงานโครงการด้วยกระบวนการรับรอง

มาตรฐานเดียวทำให้ปัจจุบันเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์ภายใต้การรับรองตามมาตรฐานอื่นในเขตปฏิรูปที่ดินไม่ได้เข้าร่วมโครงการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์โดยตรงและส่วนใหญ่ไม่อยู่ในฐานข้อมูลข้อมูลของ ส.ป.ก. ซึ่งประเด็นนี้ทำให้เกิดข้อจำกัดในการวิเคราะห์และวางแผนงานโครงการเพื่อขับเคลื่อนงานเกษตรยั่งยืนในภาพรวม

ผลการดำเนินงานเชิงปริมาณของการดำเนินงานโครงการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนนั้น พบว่าเป็นไปตามเป้าหมายทุกปีงบประมาณ โดยผลการดำเนินงานในปี 2560 – 2562 แยกตามการกำหนดเป้าหมายตัวชี้วัด เป็น 2 รูปแบบ คือ (1) เป้าหมายเป็นจำนวนรายของเกษตรกรและเกษตรกรต้นแบบ (ราย) ได้แก่ เกษตรทฤษฎีใหม่ 13,924 ราย ต้นแบบ 417 ราย และส่งเสริมพืชสมุนไพร 2,708 ราย มีชุมชนที่มีการจัดเวทีชุมชนทบทวน สำรวจสมุนไพรเบื้องต้น 15 จังหวัด 16 ชุมชน (2) เป้าหมายเป็นจำนวนพื้นที่ (ไร่) ที่เข้าร่วมโครงการ ได้แก่ เกษตรอินทรีย์ 22,699 ไร่ วนเกษตร 90,755 ไร่ และเกษตรผสมผสาน (Zoning by Agri-map) 28,354 ไร่ ทั้งนี้ ผลงานเชิงปริมาณจากการอบรมและแจกปัจจัยการผลิตนั้นถือว่าประสบความสำเร็จตามตัวชี้วัด แต่การปรับเปลี่ยนของเกษตรกรมาทำเกษตรยั่งยืนตามเป้าหมายของโครงการ หรือ ผลเชิงคุณภาพนั้นยังมีน้อยมาก ถ้าเปรียบเทียบกับเป้าหมายผู้เข้าร่วมโครงการทั้งหมด และที่สำคัญปัจจุบันยังขาดการสำรวจรวบรวมข้อมูลของเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการเกษตรกรรมยั่งยืนและเกษตรกรที่ทำเกษตรยั่งยืนอย่างเป็นระบบ

2. สภาพปัญหาการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน

จากผลการศึกษา สามารถแบ่งสภาพปัญหาที่พบออกเป็นกลุ่มใหญ่ๆ ได้ 5 กลุ่ม โดยสรุปดังนี้

(1) ปัญหาจากตัวเกษตรกร

ประเด็นปัญหาเรื่องของอายุ ทักษะคนดี ลักษณะส่วนบุคคลในเรื่องความมุ่งมั่นตั้งใจ การเรียนรู้และความรู้ ทักษะด้านต่าง ๆ ส่งผลถึงการตัดสินใจในการลงมือปฏิบัติในแปลง และการลงทุนพัฒนาทรัพยากรการผลิต รวมถึงการจัดการทรัพยากรต่างๆ ในเชิงอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ ประสิทธิภาพของเกษตรกรที่เคยผ่านการร่วมโครงการพัฒนาของรัฐจำนวนมากที่ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ทำให้เกษตรกรเกิดความลังเล ไม่เชื่อมั่นว่ารูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่รัฐส่งเสริมนั้นจะสร้างผลตอบแทนที่ดีให้เกษตรกรได้จริงหรือไม่ ประกอบกับกระบวนการส่งเสริมของรัฐที่เน้นจำนวนคนเข้าการอบรมและแจกปัจจัยการผลิต แล้วเปลี่ยนเป้าหมายรายปี ทำให้เกษตรกรที่สนใจจริงขาดการสนับสนุน การให้คำแนะนำและการพัฒนาที่ต่อเนื่อง ในขณะที่เกษตรกรต้นแบบ หรือผู้นำเกษตรกรในพื้นที่มีจำนวนไม่มากและมีการกิจต้องรับผิดชอบสนับสนุนงานของรัฐหลายหน่วยงานทำให้ต้นแบบบางส่วนไม่มีเวลาเพียงพอในการพัฒนาแปลงและการจัดการผลผลิตของตนเองให้เป็นแบบอย่างเชิงประจักษ์ได้ และบางส่วนที่ประสบความสำเร็จเชิงประจักษ์ก็ไม่มีเวลาพอในการดูแล ติดตามสนับสนุนเกษตรกรผู้เริ่มต้นใหม่ อีกทั้ง ผู้นำส่วนใหญ่ไม่มีค่าตอบแทนหรือค่าใช้จ่ายที่ช่วยสนับสนุนจากรัฐระหว่างการทำงานจึงติดตามสนับสนุนความรู้ให้เกษตรกรรายใหม่ได้ค่อนข้างจำกัด

(2) ปัญหาข้อจำกัดด้านทรัพยากรพื้นฐาน

เกษตรกรส่วนใหญ่ยังขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร โดยเฉพาะการขาดน้ำในฤดูแล้ง แหล่งน้ำไม่เพียงพอ ส่วนใหญ่ขาดสระน้ำ บางปีประสบภัยแล้ง รongลงมาคือปัญหาการเดินทางเข้าออกแปลงที่ถนนเข้าแปลงยังไม่สะดวกโดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน ที่ตั้งที่ดินห่างจากบ้านเรือน เกษตรกรบางรายมีพื้นที่ที่จำกัดจึงยังไม่กล้าปรับเปลี่ยนเป็นรูปแบบใหม่ พื้นที่ที่ไม่เหมาะสมกับการทำเกษตรยั่งยืนเนื่องจากบริเวณรอบแปลงใช้สารเคมีในการทำเกษตรกรรมเป็นจำนวนมาก บางพื้นที่ด้วยที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ทำให้สภาพพื้นที่ไม่เหมาะสม เช่น เป็นพื้นที่รับน้ำหลากจากพื้นที่อื่น ที่เสี่ยงต่อการปนเปื้อนสารเคมี

(3) ปัญหาการสนับสนุนของภาครัฐ

ปัจจุบันการกำหนดนโยบายและแนวทางการขับเคลื่อนแผนงานส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในระดับกระทรวงมีคณะกรรมการและคณะทำงานหลายคณะและมีการเปลี่ยนแปลงตามวาระของคณะผู้บริหาร ทำให้แนวทางในการขับเคลื่อนนโยบายขาดความชัดเจนต่อเนื่อง ในขณะเดียวกันนโยบายอื่นของรัฐ เช่น การจ่ายเงินช่วยเหลือ ชดเชย กับเกษตรกรที่ผลิตในระบบเกษตรเชิงเดี่ยวอย่างต่อเนื่อง เช่น กรณีข้าวและยางพารา กลายเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรเห็นว่าการผลิตพืชชนิดดังกล่าวแม้จะมีความเสี่ยงแต่ยังมีการช่วยเหลือจากรัฐอยู่เสมอ ส่งผลให้ความสนใจที่จะปรับเปลี่ยนไปสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนยังมีน้อย สภาพการณ์ดังกล่าวจึงนับว่าเป็นความย้อนแย้งเชิงนโยบายที่ยากต่อการปรับเปลี่ยนแก้ไขได้ในระดับปฏิบัติและระดับกรม

ในส่วนของ ส.ป.ก. ยังขาดความชัดเจนในนโยบายและกลไกกำกับติดตามภาพรวมในระดับองค์กร รวมถึงการขับเคลื่อนงาน ทำให้ การออกแบบโครงการขาดความเป็นเอกภาพในการบริหารงานพัฒนา การจัดทำแผนงานและงบประมาณยึดกรอบการพัฒนาตามแนวทางการจัดสรรงบประมาณของรัฐซึ่งยังเน้นเชิงปริมาณ ทำให้ระดับปฏิบัติเร่งทำงานตามตัวชี้วัดหลายโครงการพร้อมกัน ในระดับนโยบายยังไม่ให้ความสำคัญกับการพัฒนารายพื้นที่ รวมถึงการวิเคราะห์ข้อมูลและจัดทำแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง ขาดฐานข้อมูลกลางและการจัดการสารสนเทศเกษตรกรรมยั่งยืนเพื่อการวางแผนและการเผยแพร่และสร้างการรับรู้ แก่เกษตรกร เจ้าหน้าที่ และสาธารณะ และสืบเนื่องจากแนวทางการจัดทำแผนงานและงบประมาณที่ยังขาดความชัดเจนว่าสามารถดำเนินการซ้ำในพื้นที่เดิมได้ไม่ จึงไม่เอื้อให้เกิดการพัฒนาแบบต่อเนื่องเท่าที่ควร การพัฒนาแยกส่วนไม่เป็นไปตามหลักห่วงโซ่อุปทาน การสนับสนุนเน้นการการอบรมเกษตรกรมากเกินไปยังไม่ตอบโจทย์การพัฒนาเกษตรกร นอกจากนี้ ส.ป.ก. โดยเฉพาะส่วนกลางขาดการบูรณาการระหว่างกลุ่ม สำนัก ไม่มีกำหนดเป้าหมายร่วมกัน รวมถึงขาดการติดตามผลการดำเนินงานและการติดตามสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง

ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ปัญหาที่เกี่ยวกับเจ้าหน้าที่ โดยพบว่าเจ้าหน้าที่บางส่วนยังขาดความรู้ความเข้าใจในงานพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ขาดประสบการณ์ ความรู้และเทคนิคในการทำงานพัฒนาในพื้นที่ ไม่สามารถเชื่อมโยงสิ่งที่เรียนรู้ลงสู่การปฏิบัติได้ นอกจากประเด็นดังกล่าวแล้วพบว่ามีปัญหาด้านจำนวนเจ้าหน้าที่ ส.ป.ก. จังหวัดที่มีน้อยไม่เพียงพอกับปริมาณงาน เนื่องจากต้องรับผิดชอบหลายโครงการ/กิจกรรม ทำให้ไม่สามารถทำงานเชิงลึกหรือเชิงคุณภาพได้

(4) ความรู้และนวัตกรรม

ความรู้และนวัตกรรมเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาภาคเกษตร ซึ่งรัฐควรให้ความสำคัญทั้งกระบวนการพัฒนาความรู้ นวัตกรรม เทคโนโลยี และกระบวนการในการถ่ายทอดสิ่งเหล่านั้นสู่เกษตรกรและผู้เกี่ยวข้องใช้ประโยชน์ ที่ผ่านมา แม้จะมีการอบรมให้ความรู้หลากหลายหลักสูตร แต่ปัญหาที่สะท้อนจากการศึกษายังระบุว่าเกษตรกรและเจ้าหน้าที่ยังขาดความรู้ที่จำเป็นหลายประการ เช่น ความรู้เชิงลึกเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืน การวิเคราะห์ชุมชน การจัดทำแผนร่วมกับเกษตรกร เทคโนโลยีต่าง ๆ การวางแผนการผลิต การตลาด เป็นต้น ประเด็นนี้ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้ และเนื้อหาที่เรียนรู้แม้จะดูเหมือนเป็นไปตามความต้องการเรียนรู้ที่เกิดจากการสอบถามเกษตรกรหรือความต้องการของเจ้าหน้าที่ผู้กำหนดหลักสูตรให้เกษตรกรได้เรียนรู้ แต่อาจจะยังไม่ครอบคลุมถึงความรู้ที่จำเป็นสำหรับการปรับเปลี่ยนแนวคิดและระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างแท้จริง หรือกระบวนการที่ใช้ในการเรียนรู้ยังไม่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้เชิงปฏิบัติเท่าที่ควร

จากการศึกษาพบว่า ยังมีข้อกังวล และไม่เชื่อมั่นในเกษตรกรรมยั่งยืน ทั้งในกลุ่มเกษตรกรและเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งเป็นไปได้ว่าเกิดจากการจัดการความรู้ การศึกษา วิจัยและเผยแพร่ความรู้ที่ยังมีอยู่จำกัด นอกจากนี้ พบว่าหน่วยงานยังไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษา วิจัย การจัดทำฐานข้อมูลและการใช้ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศที่เข้ามาช่วยจัดการความรู้เกษตรกรรมยั่งยืนเท่าที่ควร

(5) การตลาดสินค้าเกษตร

การตลาดมีความเกี่ยวข้องทุกภาคส่วนทั้งรัฐ เอกชน เกษตรกร และผู้บริโภค ทำให้เป็นประเด็นที่พบปัญหาตั้งแต่กลไกราคาสินค้า การผลิตและจัดการสินค้าของเกษตรกรไม่สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภค หรือไม่สามารถเชื่อมโยงถึงผู้บริโภคได้โดยตรง ภาครัฐยังมีนโยบายการส่งเสริมการผลิตและการตลาดที่ขาดเอกภาพ ขาดการประสานเชื่อมโยงการตลาด ทำให้เกษตรกรขาดแรงจูงใจที่จะหันมาทำเกษตรกรรมยั่งยืน โดยเฉพาะเกษตรกรอินทรีย์ซึ่งปัจจุบันพบว่าราคาผลผลิตไม่แตกต่างมากนักกับผลผลิตทั่วไป

3. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน

จากการศึกษาพบว่าผู้มีส่วนเกี่ยวข้องมีความเห็นเกี่ยวกับปัจจัยและเงื่อนไขความสำเร็จซึ่งส่วนใหญ่สอดคล้องกันกับเอกสารรายงานจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปเป็นกลุ่มประเด็นได้ 6 กลุ่ม ได้แก่ ทรัพยากรบุคคล (เกษตรกรและเจ้าหน้าที่ของรัฐทุกระดับ) ทรัพยากรพื้นฐานการผลิต ความรู้และนวัตกรรม การสนับสนุนจากภายนอก การจัดการของเกษตรกร การตลาดสินค้าเกษตร ซึ่งแต่ละกลุ่มประเด็นมีปัจจัยย่อยสรุปดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 สรุปปัจจัยและเงื่อนไขความสำเร็จของการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

4. ข้อเสนอแนะจากการศึกษา

เกษตรกรรมยั่งยืนเป็นทางเลือกในการสร้างใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างยั่งยืนที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของเกษตรกรได้ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมและด้านสิ่งแวดล้อม หากวิเคราะห์จากนโยบาย และแผนงานในระดับชาติพบว่ามีการกล่าวถึงเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นแนวทางหนึ่งในการสร้างความมั่นคงด้านอาหาร รายได้ และการอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพแวดล้อม อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมามีการขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นไปอย่างช้า ๆ และเห็นผลเป็นรูปธรรมค่อนข้างน้อยเนื่องจากปัญหาหลายประการดังกล่าวข้างต้นซึ่งส่วนใหญ่ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำไปสู่ความสำเร็จหรือล้มเหลว ดังนั้น การปรับปรุงการดำเนินงานเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากขึ้นนั้น ส.ป.ก. จำเป็นต้องให้ความสำคัญอย่างจริงจังโดยกำหนดให้เป็นนโยบายหลักของหน่วยงานอย่างชัดเจนมากขึ้นและร่วมกันขับเคลื่อนอย่างเป็นระบบทั้งองค์กร โดยยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและกรอบแนวคิดสำคัญในการทำงาน ได้แก่ การพัฒนาที่ยั่งยืน การมีส่วนร่วม การบูรณาการ การพัฒนารายพื้นที่ การพัฒนาตลอดห่วงโซ่อุปทานและความต่อเนื่อง โดยนอกจากการยึดหลักการและแนวทางข้างต้นแล้ว การกำหนดนโยบาย แผนงาน

โครงการ รวมถึงกระบวนการในการขับเคลื่อน เป็นปัจจัยสำคัญต่อความสัมฤทธิ์ผล ซึ่งมีข้อเสนอแนะจากการศึกษานี้โดยสรุปดังนี้

1) การกำหนดเป้าหมายร่วมและกลไกการขับเคลื่อนนโยบายการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

ส.ป.ก. ควรประกาศนโยบาย กำหนดวิสัยทัศน์ร่วม และเป้าหมายร่วม ของคนในองค์กร ในการสร้างความอยู่ดีกินดีให้เกษตรกรผ่านการพัฒนาแบบยั่งยืน รวมถึงถ่ายทอดนโยบายภายในองค์กรอย่างชัดเจน และเป็นระบบในการขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืน โดยกำหนดเป็นภารกิจหลักที่สำคัญและตัวชี้วัดที่สำคัญของผู้เกี่ยวข้องในทุกระดับ ทั้งผู้บริหาร ผู้ตรวจราชการ ผู้เชี่ยวชาญ และสำนักที่รับผิดชอบหลักในการพัฒนาเกษตรกร กล่าวคือ ส.ป.ก. ต้องร่วมกันขับเคลื่อนทั้งองค์กร และควรจัดระบบการบริหารจัดการโครงการใหม่ให้เป็นเอกภาพ มีเป้าหมายร่วมกันอย่างชัดเจน ผ่านกลไกที่มีอยู่เดิมและกลไกที่ตั้งขึ้นเพิ่มเติมเพื่อความชัดเจน เช่น (1) แต่งตั้งคณะทำงานอำนวยการ กำกับดูแล ติดตามสนับสนุน การส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ในเขตปฏิรูปที่ดิน ที่มีเลขาธิการเป็นประธาน (2) กำหนดรูปแบบหรือกลไกในการกำกับติดตาม สนับสนุน เช่น การสร้างเครือข่ายการทำงานส่วนกลางและภูมิภาค หรือ การแต่งตั้งคณะทำงาน กำกับ ติดตาม สนับสนุนการขับเคลื่อนงานระดับภูมิภาค (3) กำหนดให้ คณะกรรมการ หรือกลไก อื่นๆ ที่มีอยู่แล้ว เข้ามามีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนงาน ภายใต้กรอบทิศทาง เป้าหมาย และตัวชี้วัดความสำเร็จที่กำหนดร่วมกัน เช่น คณะกรรมการวิชาการ ของ ส.ป.ก. คณะกรรมการกำกับติดตามตัวชี้วัด ตลอดจนคณะกรรมการ หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร ระบบแผนที่ และสารบบที่ดิน และหน่วยงานด้านการประชาสัมพันธ์

2) การกำหนดนโยบาย แผนงาน โครงการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

สำนักที่รับผิดชอบเรื่องแผนงานโครงการและงบประมาณในภาพรวมของ ส.ป.ก. ควรร่วมกันกำหนดเป้าหมายและทิศทางการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดินอย่างชัดเจนและให้ความสำคัญมากขึ้น โดยควรให้ความสำคัญกับการใช้ข้อมูลและเทคโนโลยีสารสนเทศในการวิเคราะห์เชิงพื้นที่ การวิเคราะห์เกษตรกร ฯลฯ มาออกแบบโครงการอย่างเป็นระบบ รวมถึงการคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของเกษตรกร และเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานในระดับพื้นที่มากขึ้นด้วย

3) การปรับปรุงกระบวนการดำเนินงานขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืน

3.1) แนวทางการขับเคลื่อนการดำเนินงาน ควรเริ่มจากการสร้างชุมชนต้นแบบในการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ และขยายผล ลดการมุ่งเน้นตัวชี้วัดเชิงปริมาณ เจ้าหน้าที่และผู้เกี่ยวข้องควรสรุปบทเรียนเป็นระยะเพื่อนำบทเรียนมาปรับปรุงการดำเนินงาน สร้างกระบวนการติดตามและการประเมินผลการปฏิบัติระดับแปลงของเกษตรกร แบบมีส่วนร่วม โดยควรจัดสรรงบประมาณและทรัพยากรที่ส่งเสริมและสนับสนุนการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ในขั้นตอนการติดตาม สนับสนุน เกษตรกร กลุ่มหรือชุมชนที่เข้าร่วมโครงการอย่างใกล้ชิดและสม่ำเสมอ เพื่อให้กำลังใจ ให้ข้อมูล และให้คำปรึกษาเกษตรกร โดยเฉพาะในช่วงเริ่มต้นเรียนรู้และทดลองปฏิบัติ

3.2) กระบวนการส่งเสริมและสนับสนุนเกษตรกร ควรส่งเสริมกระบวนการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน และข้อมูลระดับครัวเรือนเกษตรกรเป้าหมายแบบมีส่วนร่วม เพื่อเพิ่มศักยภาพของเกษตรกร

ด้านการวิเคราะห์และวางแผนการผลิต เน้นพัฒนากระบวนการเรียนรู้เชิงปฏิบัติการ ลดความซ้ำซ้อนของการจัดอบรม ทั้งนี้ การส่งเสริมเรียนรู้การปรับเปลี่ยนระบบการผลิต ควรควบคู่กับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่มีความจำเป็นต่อการประกอบอาชีพ การสนับสนุนเงินทุนและปัจจัยการผลิตควรดำเนินการตามความจำเป็นและความพร้อมของเกษตรกรเท่านั้น ลดการแจกพันธุ์ไม้ ปุ๋ยอินทรีย์ ที่เกษตรกรสามารถผลิตได้ และให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีสำหรับการผลิต การแปรรูป มากขึ้น และกิจกรรมหรือปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ที่จะสนับสนุนเกษตรกร ควรสอดคล้องกับช่วงฤดูกาลผลิตหรือวิถีการผลิตในแต่ละชุมชน นอกจากนี้ ควรส่งเสริมกระบวนการกลุ่มในการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง เพื่อการบริหารจัดการกระบวนการผลิตและผลผลิต โดยเริ่มจากสร้างความมั่นใจให้แก่เกษตรกรในการรวมกลุ่มการผลิตและพัฒนาไปสู่การสร้างเครือข่ายการตลาด ส่งเสริมการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนซื้อขายปัจจัยการผลิต และการตลาด สนับสนุนและส่งเสริมการพัฒนาต่อยอด หรือเพิ่มมูลค่าจากฐานทรัพยากรที่มีอยู่ สร้างและพัฒนาผู้ประกอบการเกษตรรายใหม่ในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนและพัฒนาทักษะด้านการบริหารจัดการธุรกิจ และสร้างและพัฒนาต้นแบบ โดยพัฒนาแปลงเกษตรกร กลุ่ม และเครือข่ายต้นแบบ เพื่อเป็นกลไกขับเคลื่อนการพัฒนาในท้องถิ่นโดยเฉพาะการเป็นศูนย์กลางการบูรณาการการทำงาน

4) การพัฒนาและจัดการความรู้ นวัตกรรม และฐานข้อมูล

การพัฒนาและจัดการความรู้ นวัตกรรมและฐานข้อมูล เป็นกระบวนการสนับสนุนที่จะช่วยให้เกิดการขับเคลื่อนงานพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างเป็นระบบ และมีทิศทางที่ชัดเจน ซึ่งผู้เกี่ยวข้องจะต้องให้ความสำคัญตลอดกระบวนการ ทั้งก่อน ระหว่าง และหลังการดำเนินงานโครงการ ดังนั้น ส.ป.ก. ส่วนกลางควร มีบทบาทสำคัญในการอำนวยความสะดวก ดำเนินการ ตลอดจนประสานงานและ สนับสนุน เจ้าหน้าที่ ส.ป.ก. จังหวัด และผู้นำเกษตรกร ในประเด็นต่างๆ ดังนี้

- เร่งพัฒนาระบบฐานข้อมูลเกษตรกรและพื้นที่ เพื่อใช้ในการกำหนดนโยบาย การวางแผน และการกำหนดเป้าหมายการส่งเสริมและพัฒนาให้เหมาะสมกับศักยภาพพื้นที่และเกษตรกร
- ส่งเสริมและพัฒนาระบบข้อมูลด้านการผลิตของเกษตรกรให้ทันสมัยเพื่อวางแผนจัดการผลผลิต และเชื่อมโยงการตลาด
- ส่งเสริมสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาและจัดการความรู้ นวัตกรรม ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม ยั่งยืนทั้งในระดับเจ้าหน้าที่ และเกษตรกรต้นแบบ สนับสนุนการจัดการความรู้ของเกษตรกร ต้นแบบให้เป็นแหล่งเรียนรู้ และมีบทบาทสำคัญในการเป็นกลไกท้องถิ่นขยายผลความรู้ เกษตรกรรมยั่งยืน
- สนับสนุนและส่งเสริมเกษตรกรให้มีการพัฒนาและใช้นวัตกรรม และเทคโนโลยีเข้ามาเสริมการทำงานให้มากขึ้น เพื่อทดแทนแรงงานทางการเกษตรที่มีแนวโน้มลดลง ตลอดจนเพิ่ม ประสิทธิภาพการผลิต การเพิ่มมูลค่าและการจัดการตลาด
- ศึกษาวิจัยและเผยแพร่องค์ความรู้

- (1) ศึกษา วิจัย และเผยแพร่องค์ความรู้จากการปฏิบัติของเกษตรกรในแต่ละพื้นที่เพื่อการขยายผลและเผยแพร่สร้างการรับรู้ในวงกว้าง
- (2) ศึกษา วิจัย และเผยแพร่ รูปแบบ กิจกรรม การจัดการที่เหมาะสม และหลากหลาย การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อเผยแพร่ให้กับเกษตรกรในพื้นที่แตกต่างกัน เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน ผู้บริหาร ผู้สนใจทั่วไป รวมถึงการจัดทำเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในประเด็นที่สำคัญและสนับสนุนการขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืนในมิติต่าง ๆ

5) การสนับสนุนและการพัฒนาระดับการจัดการด้านการตลาด

การตลาดเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องทั้งตัวเกษตรกร ผู้บริโภค ภาคเอกชน และหน่วยงานรัฐทั้งระดับปฏิบัติและระดับนโยบาย นอกจากนี้ จะต้องกำหนดเป็นกิจกรรมหนึ่งในการส่งเสริมและพัฒนาซึ่ง ส.ป.ก. จังหวัดเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการดำเนินงานแล้ว ในส่วนของ ส.ป.ก. ส่วนกลาง และในระดับนโยบาย มีความจำเป็นต้องสนับสนุนส่งเสริม ด้านการตลาดไปพร้อมกัน โดยมีประเด็นที่ควรพิจารณาดังนี้

- ส่งเสริมการจัดการด้านการตลาดสินค้าเกษตรยั่งยืน ทั้งเรื่องการเข้าถึงข้อมูลด้านการตลาด การพัฒนาศักยภาพด้านการแปรรูปผลิตภัณฑ์ พัฒนาคุณภาพผลผลิตและผลิตภัณฑ์ การจัดการสินค้า เน้นความหลากหลายของสินค้า สร้างความโดดเด่นด้วยอัตลักษณ์ โดยพิจารณาจากแนวโน้มความต้องการของผู้บริโภค
- ส่งเสริมการเพิ่มช่องทางการตลาดที่หลากหลาย สนับสนุนการเพิ่มตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์และเกษตรยั่งยืน ในทุกจังหวัด ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน รวมถึงการขยายช่องทางการตลาดออนไลน์ การแสวงหาตลาดใหม่ ผ่าน Social Media เพื่อขยายช่องทางการจำหน่าย
- ประสานความร่วมมือและส่งเสริมการวิจัยพัฒนาผลิตภัณฑ์แปรรูปเชิงนวัตกรรม เพิ่มมูลค่าและความหลากหลายของสินค้า
- สร้างความเชื่อมั่นในสินค้าเกษตรอินทรีย์และสินค้าเกษตรยั่งยืนด้วยการพัฒนาระบบการตรวจรับรองมาตรฐาน
- รณรงค์ สร้างการรับรู้ต่อสาธารณะ เพื่อกระตุ้นความต้องการบริโภคสินค้าเกษตรยั่งยืน และการเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

โดยสรุปแล้ว แนวคิดสำคัญและแนวทางการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ควรยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานทั้งในระดับนโยบายและการทำงานกับเกษตรกรในชุมชน โดยผลักดันการมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์พื้นที่ วิเคราะห์ตนเองของเกษตรกร เพื่อจัดทำแผนรายแปลงและรายพื้นที่ และรัฐนำแผนดังกล่าวมาจัดทำแผนเพื่อจัดสรรงบประมาณ ที่สอดคล้องกับความต้องการ และดำเนินการแบบบูรณาการผ่านแผนชุมชน ทั้งนี้ โครงการสามารถออกแบบเป็นลักษณะชุดโครงการ (Program) หรือ ออกแบบเป็นโครงการย่อยตามรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน หรือออกแบบตาม

กลุ่มเป้าหมายได้ แต่ต้องคำนึงถึงความซ้ำซ้อนและภาระในเรื่องเป้าหมายเชิงปริมาณที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติไม่สามารถทำงานเชิงคุณภาพได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ กระบวนการที่จะส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนรูปแบบสู่เกษตรกรรมยั่งยืน จะต้องมุ่งสู่การสร้างกระบวนการเรียนรู้เชิงปฏิบัติการมากขึ้นโดยรัฐและภาคีเครือข่ายภาคส่วนต่าง ๆ ในแต่ละช่วงของห่วงโซ่อุปทาน เข้ามาสนับสนุนตามความพร้อม โดยจะต้องมีเป้าหมาย แผนครัวเรือน และองค์ความรู้ ตลอดจนการเตรียมความพร้อมด้านทรัพยากรการผลิต เทคโนโลยี นวัตกรรมที่เหมาะสม

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในภาคการเกษตรของโลกซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไป คือ “การปฏิวัติเขียว” (Green Revolution) เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2503 โดยการนำความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์เกษตรและเทคโนโลยี มาใช้ในการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้า เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นโดยเริ่มต้นจากเทคโนโลยีการผลิต เช่น การผสมพันธุ์พืช สัตว์ที่ให้ผลผลิตสูง การใช้สารเคมีชนิดต่าง ๆ เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ และการใช้เครื่องจักรกลการเกษตร เป็นต้น ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านอื่นๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรม ตลอดจนสุขภาพอนามัยและระบบนิเวศวิทยาของโลก “การปฏิวัติเขียว” กลายเป็นนโยบายหลักของเกือบทุกประเทศ รวมทั้งประเทศไทย จนกระทั่งกลายเป็น **กระแสหลัก** ของระบบการเกษตรจนถึงปัจจุบัน โดยผลจากการปฏิวัติเขียวต่อประเทศไทยนำไปสู่การเปลี่ยนด้านต่างๆ เช่น การเปลี่ยนวิธีการทำนาจากเพื่อกินเหลือจึงขาย มาเป็นปลูกเพื่อขายมีระบบชลประทานและข้าวพันธุ์ใหม่ทำให้เกษตรกรทำนาได้ตลอดปี เกิดจากจ้างแรงงานใช้เครื่องจักร ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเพิ่มขึ้น ต้นทุนการทำเกษตรสูงขึ้น และชาวนากำหนดราคาพืชผลเองไม่ได้ นอกจากข้าวแล้วยังมีการขยายการเพาะปลูกพืชไร่ชนิดอื่น ที่เน้นการเพิ่มผลผลิตจากการปรับปรุงพันธุ์ใหม่ การใช้ปุ๋ยเคมี และการใช้สารเคมีจำนวนมาก ผลผลิตเกินความต้องการของตลาด ราคาตกต่ำ ฝนพวนทรัพยากรการผลิตเสื่อมโทรม ต้นทุนสูงขึ้นเรื่อยๆ

อย่างไรก็ตาม แม้การปฏิวัติเขียวจะมีจุดเด่นคือการนำเอาความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มาใช้เพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตรที่เห็นผลชัดเจน แต่กลับพบว่าไม่ได้ช่วยให้เกษตรกรพ้นความยากจน เกษตรกรมีหนี้สิน นอกจากนี้ การผลิตกระแสหลักดังกล่าวถูกมองว่าเป็นการผลิตที่ละเลยผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอื่นๆ เช่น สังคมและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยาซึ่งมีความละเอียดอ่อนและซับซ้อน

ภาพที่ 1.1 ผลกระทบเชิงลบจากการทำการเกษตรกระแสหลักจากผลการปฏิวัติเขียว (เน้นเชิงเดี่ยวและใช้

ผลกระทบเชิงลบต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น นำไปสู่ข้อพิจารณาของสังคมโลกและทำให้เกิดเกษตรกรรมทางเลือกขึ้นมากมาย โดยมีเป้าหมายคือการผลิตที่ไม่ละเลยมิติทางด้านสังคม และสิ่งแวดล้อม หนึ่งในหลักการและรูปแบบที่กล่าวถึงคือการเกษตรยั่งยืน (Sustainable Agriculture) ซึ่งมีผู้คิดค้นนำเสนอรูปแบบที่หลากหลาย เพื่อเป็นทางเลือกในการลดผลกระทบดังกล่าวข้างต้น โดยมุ่งเป้าสู่การปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตของเกษตรกรบนพื้นฐานของมิติความหลากหลายและมิติความปลอดภัย จนเกิดรูปแบบการเกษตรยั่งยืนหลากหลายรูปแบบ และวิธีการปฏิบัติ ในชื่อเรียกที่แตกต่างกัน เกษตรกรรมยั่งยืนอาจถูกเรียกและความหมายที่หลากหลายตามความรู้ความเข้าใจของผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น เกษตรกรรมทางเลือก เกษตรนิเวศ นิเวศการเกษตร เกษตรสมดุล เกษตรอินทรีย์ เกษตรที่ลดการใช้ปัจจัยการผลิตภายนอก เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดให้ความหมายในเชิงตรงกันข้ามกับการเกษตรกระแสหลักในปัจจุบันที่ให้ความสำคัญกับการเพิ่มผลผลิตโดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ การใช้สารเคมีทั้งปุ๋ย สารฆ่าแมลงและฮอร์โมนต่างๆ ดังนั้น การเกษตรแบบยั่งยืนไม่ใช่รูปแบบที่ล้ำหลังแต่เป็นการผสมผสานความรู้หรือเทคโนโลยีทั้งเก่าและใหม่ไว้ด้วยกัน เพื่อพัฒนาระบบการผลิตที่สามารถสนองตอบต่อเกษตรกรทั้งทางเศรษฐกิจและรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อม และเป็นทางเลือกอย่างหนึ่งของเกษตรกร และอาจกล่าวได้ว่าการเกษตรยั่งยืนเป็นพื้นฐานของการสร้างเศรษฐกิจเพื่อการพึ่งตนเอง

ในประเทศไทย **เกษตรกรรมยั่งยืน (Sustainable Agriculture)** ที่ระบุในระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน พ.ศ. 2554 หมายถึง ระบบการเกษตรที่ครอบคลุมถึงวิถีชีวิตเกษตรกร กระบวนการผลิต และการจัดการทุกรูปแบบ เพื่อให้เกิดความสมดุลทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศ ซึ่งนำไปสู่การพึ่งตนเองและการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและผู้บริโภค มีรูปแบบค่อนข้างหลากหลาย โดยมีการเรียกชื่อต่างกันไปตามพบว่ารูปแบบที่เป็นที่ยอมรับ และบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (ปี พ.ศ. 2540 – 2544) เป็นต้นมา คือ เกษตรผสมผสาน เกษตรทฤษฎีใหม่ วนเกษตร เกษตรอินทรีย์ และเกษตรธรรมชาติ และรูปแบบอื่นๆ ที่สอดคล้องกับหลักการเกษตรกรรมยั่งยืน

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้มีการส่งเสริมเกษตรยั่งยืนอย่างต่อเนื่องแต่พื้นที่เกษตรกรรมยั่งยืนในประเทศไทยกลับไม่มีการขยายตัวมากนักในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาโดยจากตัวเลขการขึ้นทะเบียนของกรมส่งเสริมการเกษตรในปี 2559 พบว่า มีพื้นที่เกษตรยั่งยืนจำนวนเพียงประมาณ 3.028 ล้านไร่¹ หรือคิดเป็นร้อยละ 2 ของพื้นที่เกษตรกรรมทั้งหมด โดยพบว่าส่วนใหญ่เป็นเกษตรธรรมชาติ ประมาณ 2.19 ล้านไร่ รองลงมาคือ เกษตรผสมผสานประมาณ 568,836 ไร่ ซึ่งมีการส่งเสริมมาตั้งแต่ช่วงปี 2540 เพื่อปรับโครงสร้างการผลิตจากเชิงเดี่ยวเป็นผสมผสานหลากหลายขึ้นรวมถึงการปรับตัวของเกษตรกรในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ (ต้มยำกุ้ง) โดยยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรอินทรีย์ (ที่ได้รับการรับรอง)ประมาณ 160,189 ไร่ เกษตรทฤษฎีใหม่ประมาณ 84,936 ไร่ และวนเกษตร 29,028 ไร่

¹ ข้อมูลเบื้องต้นจากการประมวลผลการแจ้งขึ้นทะเบียนเกษตรกร ปี 2559 โดยกรมส่งเสริมการเกษตร อ้างในลดาวัลย์ คำภา (ม.ป.ป.)

สำหรับสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) มีกิจกรรมการส่งเสริมเกษตรยั่งยืนมาตั้งแต่ช่วงก่อน ปี 2540 โดยในยุคแรกเป็นการส่งเสริมเกษตรผสมผสาน ทั้งผ่านการส่งเสริมเกษตรกรทั่วไป และการจัดทำโครงการพิเศษ เช่น โครงการอนุรักษ์และพัฒนาแบบผสมผสานในเขตปฏิรูปที่ดิน พื้นที่เขตกันชน (ผืนป่าตะวันตก เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง) โครงการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรมในเขตปฏิรูปที่ดินด้วยการพัฒนาการเกษตรแบบผสมผสาน ระยะที่ 1 ดำเนินการในพื้นที่ 4 จังหวัด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ขอนแก่น มหาสารคาม มุกดาหาร และสกลนคร) ซึ่งเน้นส่งเสริมเกษตรผสมผสาน ทฤษฎีใหม่ และวนเกษตร เป็นต้น ต่อมา มีการส่งเสริมเกษตรยั่งยืนในรูปแบบอื่น โดยแทรกอยู่ในเนื้องานปกติ เช่น เกษตรนิเวศ (วนเกษตร) ร่วมกับเครือข่ายอินแปง จังหวัดสกลนคร และเครือข่ายรอบเทือกเขาภูพาน (ปี 2536) เกษตรอินทรีย์ (นำร่อง ปี 2557 และเริ่มดำเนินโครงการปี 2559) จากนั้นได้มีการดำเนินงานในลักษณะโครงการส่งเสริมรายกิจกรรมเกิดขึ้น ตั้งแต่ปี 2560 เป็นต้นมา เช่น เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรอินทรีย์ วนเกษตร เกษตรผสมผสาน (ในพื้นที่ไม่เหมาะสม) รวมถึงกิจกรรมส่งเสริมปลูกและจัดการสมุนไพร ซึ่งนับเป็นรูปแบบการส่งเสริมที่สอดคล้องหนุนเสริมกิจกรรมเกษตรยั่งยืนรูปแบบอื่นๆ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการส่งเสริมเกษตรยั่งยืนมากกว่า 20 ปี แต่การขยายพื้นที่เกษตรกรรมยั่งยืนยังเป็นไปอย่างช้าๆ เช่นเดียวกับภาพรวมทั้งประเทศ และที่สำคัญคือ ยังขาดการจัดการข้อมูลเกษตรกรและพื้นที่ที่มีการปรับเปลี่ยนแล้ว และข้อมูลเป้าหมายที่จะส่งเสริม ทำให้การวางแผนที่จะพัฒนาเกษตรกรกลุ่มต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเริ่มต้นใหม่ กลุ่มที่กำลังเรียนรู้การปรับเปลี่ยน และกลุ่มที่ยอมรับการปรับเปลี่ยนแล้ว ยังขาดความชัดเจน และไม่เห็นผลเป็นรูปธรรมมากนัก ดังนั้นหาก ส.ป.ก. จะส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เพื่อให้บรรลุเป้าหมายการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน ให้เพิ่มขึ้นเป็น 5 ล้านไร่ ในปี 2564 ตามแผนพัฒนาการเกษตรฯ ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 ส.ป.ก.จำเป็นต้องมีการทบทวนกระบวนการ ผลสัมฤทธิ์ ที่เกิดขึ้นในช่วงที่ผ่านมา ปัญหาอุปสรรคต่างๆ รวมถึงปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องแล้วกำหนดแนวทางให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทั้งในเชิงนโยบาย และสภาพเศรษฐกิจ-สังคม รวมถึงความพร้อมขององค์กร เพื่อสร้างโอกาสให้เกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินได้พัฒนาการผลิตที่ยั่งยืนและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

1.2 วัตถุประสงค์การศึกษา

- 1.2.1 เพื่อศึกษาการดำเนินงานส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน
- 1.2.2 เพื่อศึกษาและวิเคราะห์สภาพปัญหาการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน
- 1.2.3 เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน

1.3 กรอบการศึกษา

การศึกษานี้เน้นศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลไว้ 5 ประเด็นหลัก คือ นโยบายและแผนที่เกี่ยวข้อง กระบวนการดำเนินงานและผลสำเร็จของงาน สภาพปัญหาและสาเหตุของปัญหาการขับเคลื่อนงานพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน โดยผู้ศึกษาได้กำหนดกรอบเบื้องต้นดังนี้ (ภาพที่ 1.2)

1.3.1 ศึกษาโดยการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องด้านนโยบายและแผนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

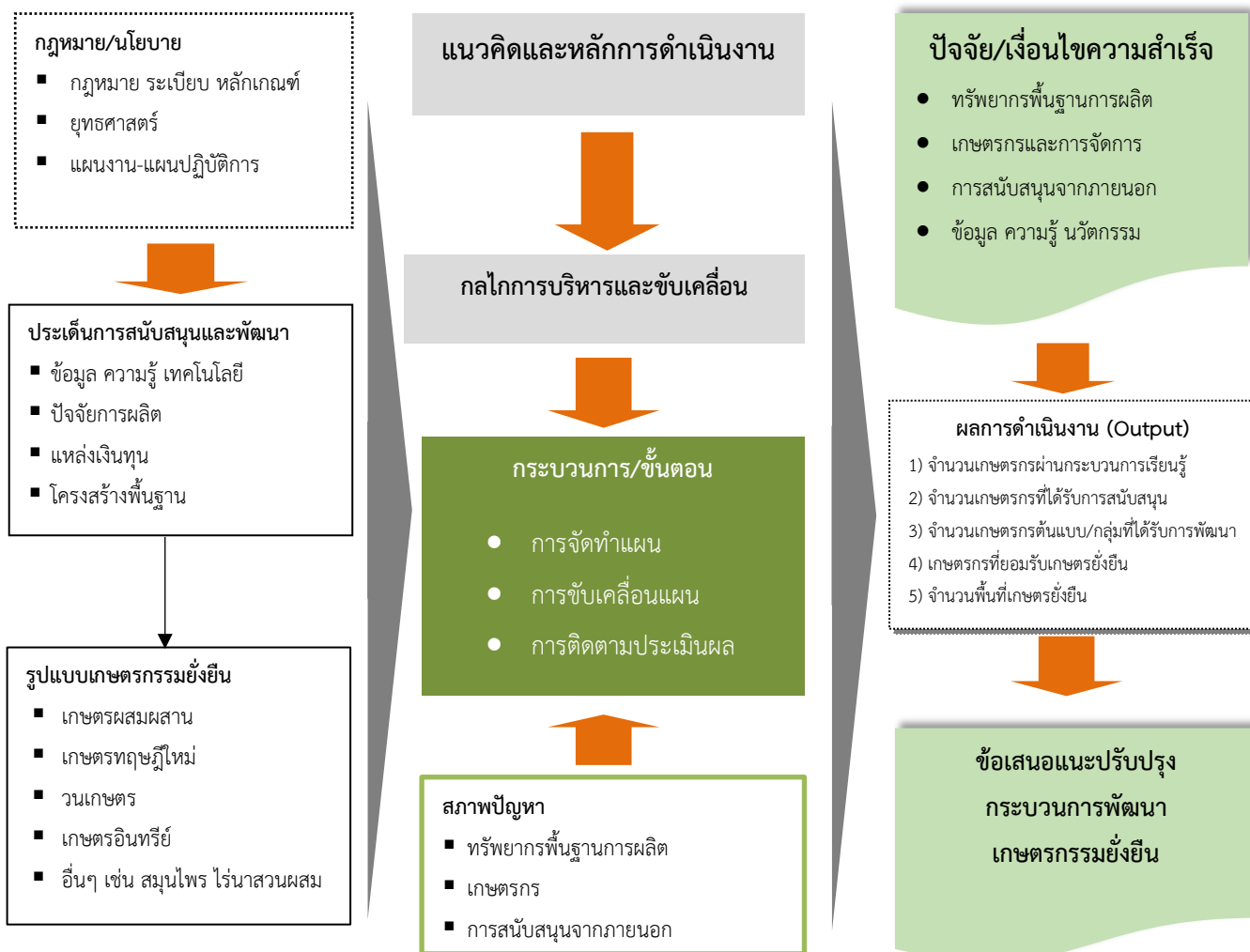
1.3.2 ศึกษาโดยการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องด้านหลักการและรูปแบบพื้นฐาน ปัญหา และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาของเกษตรกรรมยั่งยืน รวมถึงข้อเสนอแนะในการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

1.3.3 ศึกษากระบวนการและผลสำเร็จของการดำเนินงานพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน (Process) ในเขตปฏิรูปที่ดิน

- กลไกการบริหารขับเคลื่อนการส่งเสริมและพัฒนา
- รูปแบบการส่งเสริม และพัฒนา และรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน
- กระบวนการ และขั้นตอน และเครื่องมือในส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน
- ผลสำเร็จของการดำเนินงาน (Results)

1.3.4 สภาพปัญหาการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน

1.3.5 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องและข้อเสนอแนะทางกับการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

ภาพที่ 1.2 กรอบแนวคิดการศึกษา

1.4 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล

1.4.1 ชนิดและวิธีการเก็บข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) และข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) มีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล มีดังนี้

1) ข้อมูลทุติยภูมิ

รวบรวมข้อมูลจากคู่มือการดำเนินงาน รายงานการดำเนินงาน แผนที่ ข้อมูลสถิติของหน่วยงานเจ้าภาพ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมถึงจากหนังสือ เอกสารวิชาการ ที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรที่ยั่งยืน

2) ข้อมูลปฐมภูมิ

การเก็บข้อมูลปฐมภูมิโดยใช้แบบสอบถามเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลจากเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องกับการกำหนดแผนงาน งบประมาณ การติดตามประเมินผล ในส่วนกลาง 7 ราย และผู้นำแผนไปสู่การปฏิบัติในส่วนภูมิภาค 31 ราย รวมทั้งสิ้น 38 ราย

1.4.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษานี้ ใช้หลักการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นหลัก โดยการวิเคราะห์เนื้อหาจากข้อมูลเชิงคุณภาพ (Content Analysis) ที่เป็นข้อเท็จจริง ข้อคิดเห็น ข้อเสนอแนะต่างๆ จากผู้ตอบแบบสอบถาม และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ด้วยการอธิบาย โดยใช้แผนภาพ ตาราง แผนภูมิ แผนภาพ และข้อมูลสถิติพื้นฐาน เช่น ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย เป็นต้น

1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1.5.1 หน่วยงานได้รับทราบสถานการณ์การพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ทั้งด้านการวางแผนงานโครงการ กระบวนการพัฒนา ผลการดำเนินงาน ตลอดจนปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อนำไปสู่การปรับปรุงแก้ไขแนวทางการขับเคลื่อนการพัฒนาในระดับนโยบาย การวางแผนงาน/โครงการ งบประมาณ และการกำหนดตัวชี้วัดการพัฒนาที่เหมาะสม

1.5.2 หน่วยงานรับทราบถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน และเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติสามารถนำข้อมูลไปประยุกต์ใช้ในการออกแบบกระบวนการและการกำหนดกิจกรรมในการขับเคลื่อนโครงการ

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม:

ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนและทิศทางการพัฒนา

2.1 สภาพปัญหาของเกษตรกรรายย่อยและพัฒนาเกษตรกรรมกระแสหลัก

หลังจากการปฏิวัติเขียวเข้าสู่ประเทศไทยประมาณสิ้นสงครามโลกครั้งที่ 2 ผลที่เกิดขึ้นในประเทศไทย คือ การเปลี่ยนรูปแบบการเกษตรของไทยจากการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักมาเป็นเพื่อขาย เช่น การเปลี่ยนวิธีการทำนาจากเพื่อกินเหลือจึงขาย มาเป็นปลูกเพื่อขายมีระบบชลประทานและข้าวพันธุ์ใหม่ทำให้เกษตรกรทำนาได้ตลอดปี เกิดจากจ้างแรงงาน ใช้เครื่องจักร ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเพิ่มขึ้น ต้นทุนการทำเกษตรสูงขึ้น และชาวนากำหนดราคาพืชผลเองไม่ได้ นอกจากข้าวแล้วยังมีการขยายการเพาะปลูกพืชไร่ชนิดอื่น ที่เน้นการเพิ่มผลผลิตจากการปรับปรุงพันธุ์ใหม่ การใช้ปุ๋ยเคมี และการใช้สารเคมีจำนวนมาก ผลผลิตเกินความต้องการของตลาด ราคาตกต่ำ ฝนพายุการการผลิตเสื่อมโทรม ต้นทุนสูงขึ้นเรื่อยๆ อย่างไรก็ตาม รูปแบบการผลิตดังกล่าวได้รับการยอมรับแบบฝังลึกในสังคมการเกษตรไทย จนกลายเป็นรูปแบบเกษตรกระแสหลักเช่นเดียวกับในหลายประเทศทั่วโลกจนถึงปัจจุบัน จะเห็นได้ว่า แม้ว่าการปฏิวัติเขียวจะมีจุดเด่นคือการนำเอาความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้เพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตรที่เห็นผลชัดเจน แต่จุดอ่อนคือการละเลยผลกระทบเชิงลบด้านอื่นๆ เช่น สังคมและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยาซึ่งมีความละเอียดอ่อนและซับซ้อน กล่าวคือ แม้ผลผลิตจะเพิ่มขึ้นแต่กลับพบว่าไม่ได้ช่วยให้เกษตรกรพ้นความยากจนลง ในขณะที่รูปแบบการเกษตรที่เปลี่ยนไปใช้สารเคมีจำนวนมากทำให้ทรัพยากรดิน น้ำ และระบบนิเวศเสื่อมโทรมลง รวมถึงต้นทุนการผลิตสูงขึ้น การพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากภายนอกสูงขึ้น และเกิดความเสี่ยงในเรื่องการตลาด ซึ่งนำไปสู่การล้มเหลวในอาชีพ เกษตรกรรายย่อยยังตกอยู่ในวงจรแห่งหนี้สินและความยากจน และภาวะหนี้สินเกษตรกร เป็นปัจจัยสำคัญยิ่งที่นำไปสู่การสูญเสียที่ดิน

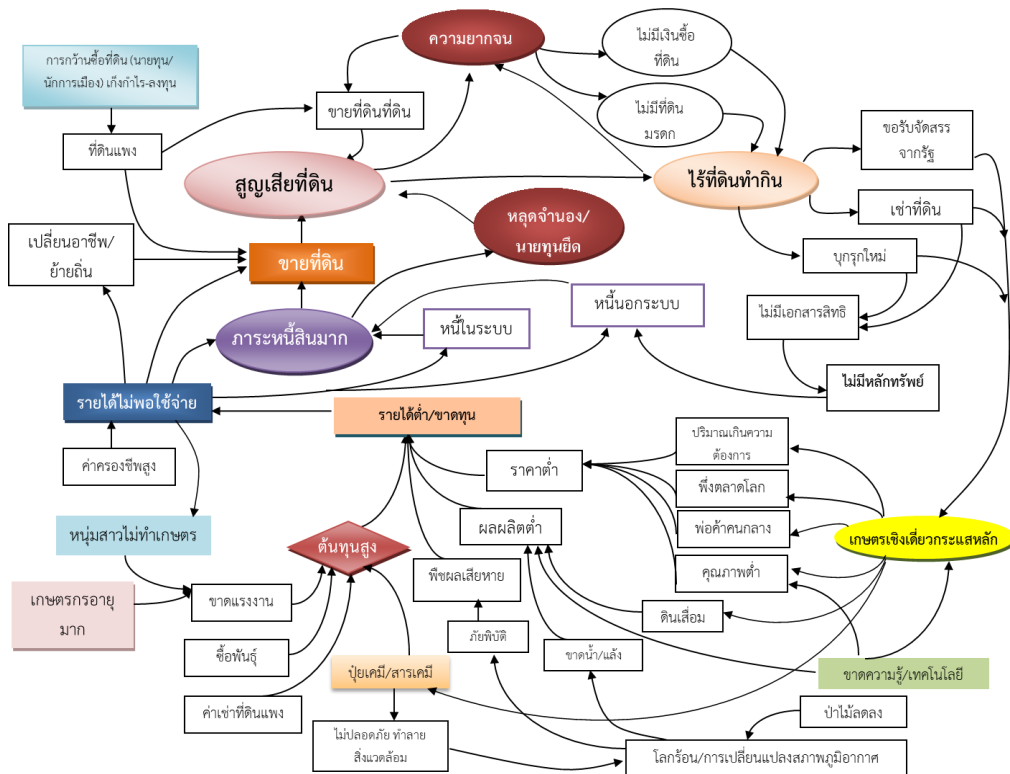
จากการศึกษาของ วิทยา เจียรพันธุ์ (2553) ได้สรุปว่าสาเหตุของการเป็นหนี้ของเกษตรกร มีหลายประเด็น ได้แก่ ปัจจัยส่วนบุคคล แหล่งเงินทุน ระบบผลิต ระบบสังคม ระบบตลาด และรัฐบาล ซึ่งมีประเด็นย่อย ดังแสดงในภาพที่ 2.1 นอกจากนี้ ปัจจัยด้านความผันผวนของราคาผลผลิต ต้นทุน และสภาพธรรมชาติ ทำให้เกษตรกรต้องเสี่ยงมากขึ้น หากไม่มีการจัดการที่ดีพอก็จะสู่วงจรการสูญเสียที่ดินทำกิน ปัญหาการสูญเสียที่ดินนั้น เกิดจากปัจจัยที่หลากหลาย และมีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยง ทั้งปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับด้านกายภาพของที่ดิน เกษตรกรผู้ถือครอง ตลอดจนการบริหารจัดการที่ดินของรัฐ เช่น กฎหมาย กลไกบริหาร นโยบาย ระบบกรรมสิทธิ์ และฐานข้อมูล เป็นต้น รวมถึงปัจจัยด้านการพัฒนาภาคเกษตรของรัฐ และระบบตลาด โครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และแน่นอนว่าในส่วนของการผลิตของเกษตรกรนั้น ระบบการผลิตเกษตรแบบเคมี

เชิงเดี่ยวในปัจจุบันยังเป็นปัจจัยสำคัญที่มีส่วนทำให้เกิดความไม่มั่นคงด้านอาชีพและเสี่ยงต่อการเป็นหนี้และสูญเสียที่ดิน ดังสรุปในภาพที่ 2.2 (อาทิตยา พองพรหม, 2560ค)

ที่มา: สรุปจาก วิทยา เจียรพันธ์ (2553) อ้างถึงใน อาทิตยา พงพรหม (2560ค)

ภาพที่ 2.1 สรุปสาเหตุการเป็นหนี้ของเกษตรกร

ที่มา: อาทิตยา พongพรหม (2560ค)

ภาพที่ 2.2 สรุปสาเหตุการเป็นหนี้ของเกษตรกรและการสูญเสียที่ดินของเกษตรกรรายย่อย

2.2 ระบบการปลูกพืชแบบพหุสิกรรม

การทำการเกษตรแบบพหุสิกรรมเป็นหลักการทำการเกษตรที่มีความคล้ายคลึงกันกับหลักการและวัตถุประสงค์ของเกษตรกรรมยั่งยืน แต่เน้นหนักในเรื่องการอธิบายถึงรูปแบบในการจัดการพื้นที่เพื่อปลูกพืชให้ได้มากกว่าหนึ่งชนิดในลักษณะต่างๆ หรือ เป็นการทำการเกษตรที่มีกิจกรรมทางการเกษตรมากกว่าหนึ่งรูปแบบในพื้นที่เดียวกันซึ่งอาจจะปลูกร่วมกันในเวลาเดียวกันหรือต่างระยะเวลากันก็ได้ นับเป็นอีกหนึ่งทางเลือกของเกษตรกร การเกษตรแบบพหุสิกรรมสามารถแบ่งออกเป็น 6 ระบบ ซึ่งเป็นระบบที่ใช้ในการจัดการในแปลงเกษตรกรรมยั่งยืนด้วยเช่นกัน ได้แก่ (ชนวน รัตนวราหะ, 2538)

(1) ระบบการปลูกพืชร่วม (Intercropping) หมายถึง ระบบพหุสิกรรมที่ปลูกพืชตั้งแต่สองชนิดขึ้นร่วมกันในเวลาเดียวกัน ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ คือ

(1.1) การปลูกแบบผสม (Mixed intercropping) หมายถึง การปลูกพืชร่วมที่ไม่เป็นแถวเป็นแนวแต่หากจะปลูกผสมกันไปตามความเหมาะสมของสภาพที่ต้องการตามธรรมชาติ

(1.2) การปลูกพืชแบบเป็นแถว (Row intercropping) หมายถึง ระบบการปลูกพืชร่วมที่มีอย่างน้อยหนึ่งชนิดที่ปลูกเป็นแถว พืชที่เหลืออาจจะปลูกเป็นแถวสลับกับพืชแรกหรือปลูกไม่เป็นแถวอยู่ระหว่างแถวของพืชชนิดแรกก็ได้

(2) ระบบการปลูกแบบรับช่วง (Relay cropping) หมายถึง ระบบการปลูกพืชแรกก่อนแต่ยังไม่ถึงวันเก็บเกี่ยวก็จะมีการปลูกพืชที่สองในพื้นที่เดียวกันซึ่งอาจปลูกระหว่างแถว (inter-row) หรือปลูกผสม (mixed) ก็ได้

(3) ระบบการปลูกพืชแบบทวีสิกรรมหรือแบบตาม (Double or Sequential cropping) หมายถึง ระบบการปลูกพืชแรกจนเก็บเกี่ยวแล้วจึงปลูกพืชสองตามทันทีหรือเว้นช่วงไม่นานนัก โดยเฉพาะในสภาพของพื้นที่ที่ยังมีความชื้นและน้ำในดินเหลือจากการปลูกพืชแรกเพียงพอต่อการเจริญเติบโตและให้ผลผลิตของพืชที่สอง

(4) ระบบการปลูกพืชต่างระดับ (Multi-storeyed cropping) วิธีการนี้อาจกระทำได้ทั้งในรูปแบบของการปลูกพืชเป็นแถวเป็นแนวหรือการปลูกผสมปนเปไม่เป็นแถวก็ได้ โดยมีหลักการสำคัญคือการให้ไม้พืชหลายๆ ชนิดที่สามารถปลูกอยู่ร่วมกันได้โดยไม่แย่งแสงแดด ธาตุอาหารในดิน แหล่งน้ำ และอากาศ ในอดีตเกษตรกรใช้ประสบการณ์ในการจัดระบบที่เหมาะสมของสวนผลไม้ที่มีทุเรียน มะม่วง มังคุด กล้วย มะพร้าว หมาก ลองกอง เงาะ กาแฟ ชিং วาน ทองหลาง โดยพืชแต่ละชนิดจะผสมผสานอยู่ในระบบ ชนิดใดต้องการแสงแดดมาก พุ่มต้นไม้หนาทึบ เช่น หมากและมะพร้าวจะอยู่ส่วนบน ลดลงมาเป็นไม้ที่มีพุ่มหนา เช่น มะม่วง ทุเรียน มังคุด กล้วย ฯลฯ ลดลงมาจากระดับกลางจะเป็นไม้ที่ต้องการร่มเงา เช่น กาแฟ โกโก้ และชา ส่วนที่ต่ำลงมาอีกและต้องการแสงไม่มาก เช่น ชিং ข่า วานต่าง ๆ เป็นต้น

(5) ระบบการปลูกพืชแบบราทูน (Ratoon cropping) หมายถึง การใช้พืชที่สามารถจะยืดระยะเวลาของการให้ผลผลิตได้มากกว่าหนึ่งฤดูกาลโดยไม่ต้องมีการปลูกใหม่โดยใช้วิธีการตัดให้เหลือแต่ตอซึ่งจะแตกกิ่งก้านและให้ผลผลิตใหม่ได้ เช่น ฝ้าย อ้อย ข้าวฟ่าง สับปะรด ละหุ่ง เป็นต้น

(6) ระบบการปลูกพืชแบบเกาะอาศัย (Parasitic cropping) หมายถึง การปลูกพืชชนิดที่อาศัยในลักษณะของกาฝาก (Parasitic) กับพืชยืนต้นอื่น โดยที่มนุษย์ได้ประโยชน์จากพืชทั้งสองชนิดหรือจากพืชกาฝากชนิดเดียว เช่น การปลูกพริกไทยบนต้นมะพร้าว สะเดา ยอป่า สะตอ เป็นต้น นอกจากพริกไทยแล้วยังมีพืชเกาะอีกเป็นจำนวนมาก เช่น ตีปลี พลู ถั่วฝักยาว มะระ และกวีพุด

การทำการเกษตรแบบพหุสิทธิต้องพิจารณาประเด็นสำคัญ ดังนี้

(1) ชนิดและประเภทของพืช ตลอดจนคุณสมบัติด้านกายภาพและชีวภาพของพืชแต่ละชนิด เช่น ระบบราก ลักษณะทรงต้น ความต้องการธาตุอาหาร ความทนทานต่อสภาพแห้งแล้ง เป็นต้น เนื่องจากพืชแต่ละชนิดอาจมีผลกระทบกันในลักษณะของการแข่งขันหรือเสริมสร้าง ดังนั้น เกษตรกรต้องศึกษาชนิดของพืชที่จะปลูกให้เข้าใจก่อน โดยพิจารณาในเรื่องดังต่อไปนี้

(1.1) ระบบรากพืช พืชหลักและพืชแซมควรมีระบบรากที่ยังลึกในดินในระดับที่แตกต่างกันเพื่อหลีกเลี่ยงการแข่งขันการใช้ธาตุอาหารและน้ำจากดินในบริเวณเดียวกัน โดยทั่วไปพืชแซมควรมีระบบรากที่ตื้นกว่าพืชหลัก

(1.2) อายุของพืช พืชหลักและพืชแซมควรมีอายุแตกต่างกันเพื่อหลีกเลี่ยงการเก็บเกี่ยวพร้อมกันและลดการแข่งขันการแย่งธาตุอาหารในดินในช่วงเวลาเดียวกันด้วย

(1.3) ขนาดและลักษณะของทรงพุ่มต้น พืชหลักควรมีทรงพุ่มต้นที่ไม่บังแสงแดดพืชแซมจนเกินไป อย่างไรก็ตามขึ้นอยู่กับชนิดของพืชแซมด้วยว่าชอบแดดมากน้อยเพียงใด

(1.4) พืชชนิดที่มีความเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน เช่น ปลูกพืชตระกูลถั่วเป็นพืชแซมจะช่วยตรึงไนโตรเจนให้พืชหลักและช่วยแข่งขันกับวัชพืชที่จะมาแย่งอาหารกับพืชหลัก รวมทั้งให้อินทรีย์วัตถุเมื่อเน่าเปื่อย ซึ่งช่วยอนุรักษ์ความชื้นในดินไม่ให้ระเหยเร็วเกินไป

(1.5) พืชแซมควรเป็นพืชที่ชอบร่มเงา โดยเฉพาะในการปลูกพืชต่างระดับ

(2) วิธีปฏิบัติในการปลูก การดูแล และการเก็บเกี่ยว ต้องศึกษาก่อนว่าการปลูกพืชแต่ละชนิดต้องใช้วิธีใด วิธีการดูแลและกำจัดศัตรูพืชที่เหมาะสม และการเก็บเกี่ยวพืชชนิดหนึ่งจะมีผลกระทบต่อพืชอีกชนิดหรือไม่

(3) อายุและช่วงระยะเวลาการปลูก ต้องเลือกประเภทและชนิดของพืชที่อายุเหมาะสมต่อสภาพแวดล้อมเพื่อให้ได้ผลผลิตและรายได้สูงสุด

2.3 หลักการเกษตรกรรมยั่งยืน

ผลกระทบเชิงลบของการเกษตรเคมีเชิงเดี่ยวนำไปสู่ข้อพิจารณาของสังคมโลกและทำให้เกิดเกษตรกรรมทางเลือกขึ้นมากมายโดยมีเป้าหมายคือการผลิตที่ไม่ละเลยมิติทางด้านสังคม และสิ่งแวดล้อม หนึ่งในหลักการและรูปแบบที่กล่าวถึงคือการเกษตรยั่งยืน (Sustainable Agriculture) ซึ่งมีผู้คิดค้นนำเสนอรูปแบบที่หลากหลายจากการศึกษาของ อาทิตยา พองพรหมและคณะ (2560ก) สรุปประโยชน์ 3 มิติของเกษตรกรรมยั่งยืนกรณี ระบบวนเกษตร ดังภาพที่ 2.3

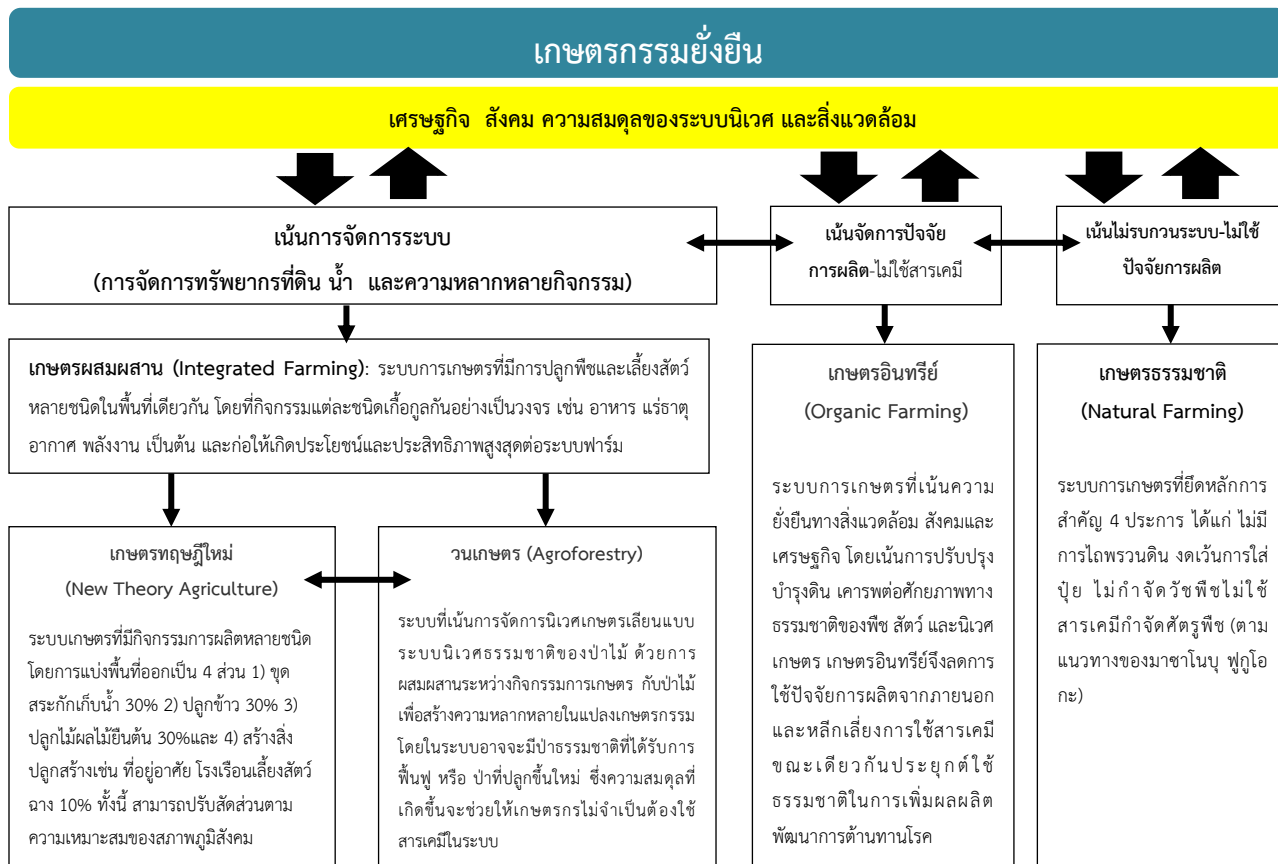
ในประเทศไทย เกษตรกรรมยั่งยืน (Sustainable Agriculture) ที่ระบุในระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน พ.ศ. 2554 หมายถึง ระบบการเกษตรที่ครอบคลุมถึงวิถีชีวิตเกษตรกร กระบวนการผลิต และการจัดการทุกรูปแบบ เพื่อให้เกิดความสมดุลทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศ ซึ่งนำไปสู่การพึ่งตนเองและการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและผู้บริโภค โดยพบว่าปัจจุบันมีรูปแบบค่อนข้างหลากหลาย โดยมีการเรียกชื่อต่างกันไป แต่รูปแบบที่เป็นที่ยอมรับและบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 เป็นต้นมา คือ เกษตรผสมผสาน เกษตรทฤษฎีใหม่ วนเกษตร เกษตรอินทรีย์ และเกษตรธรรมชาติ และรูปแบบอื่นๆ ที่สอดคล้องกับหลักการเกษตรกรรมยั่งยืน

ที่มา: อาทิตยา พงษ์พรหมและคณะ (2560ก)

ภาพที่ 2.3 ประโยชน์จากเกษตรกรรมยั่งยืน (วนเกษตร)

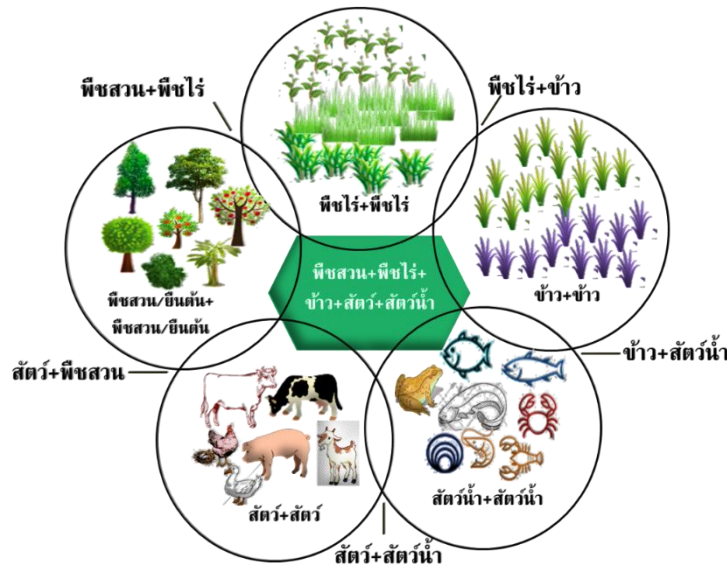
ทั้ง 5 รูปแบบสามารถจัดเป็นกลุ่มได้ 3 กลุ่ม (1) เน้นการจัดการระบบดิน น้ำ และความหลากหลายของกิจกรรม (2) เน้นการจัดการปัจจัยการผลิต และ (3) เน้นการไม่รบกวนระบบ เกษตรยั่งยืนในแต่ละระบบข้างต้นมีสาระสำคัญโดยสรุป ดังนี้

2.4 รูปแบบพื้นฐานของเกษตรกรรมยั่งยืนในประเทศไทย

รูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่สำคัญและเป็นที่ยอมรับทั่วไปในประเทศไทย 5 รูปแบบสรุปได้ดังนี้ (อาทิตยา พองพรหม, 2562ข)

2.4.1 เกษตรผสมผสาน คือ ระบบเกษตรที่มีการปลูกพืชและหรือมีการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน โดยกิจกรรมแต่ละชนิดจะต้องเกื้อกูลประโยชน์ต่อกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในไร่นา เช่น ดิน น้ำ แสงแดด อย่างเหมาะสมเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดมีความสมดุลของสภาพแวดล้อมและเพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ วัตถุประสงค์ของการเกษตรผสมผสานเพื่อให้เกิดความมั่นคงด้านรายได้ เพื่อลดการพึ่งพาด้านเงินทุน ปัจจัยการผลิต และอาหารจากภายนอก เพื่อให้เกิดการประหยัดทางขอบข่าย เพิ่มรายได้จากพื้นที่เกษตรขนาดเล็กที่ยากัด นอกจากนี้ยังมีการเพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ลดการทำลายสิ่งแวดล้อม ทำให้เกษตรกรมีความเป็นอิสระในการดำรงชีวิต

ภาพที่ 2.4 รูปแบบพื้นฐานของเกษตรผสมผสาน

2.4.2 วนเกษตร (Agroforestry) หมายถึง รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินตามแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน ที่เน้นการจัดการนิเวศเกษตรเลียนแบบระบบนิเวศธรรมชาติของป่าไม้ ด้วยการผสมผสานระหว่างกิจกรรมการเกษตร (ทำนา ทำไร่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ประมง) กับการป่าไม้ เพื่อสร้างความหลากหลายในแปลงเกษตรกรรม ตั้งแต่ 2 กิจกรรมขึ้นไปในพื้นที่เดียวกัน ช่วงเวลาเดียวกัน หรือสลับช่วงเวลายังเหมาะสม โดยจะต้องมีกิจกรรมป่าไม้อยู่ในระบบ ทั้งนี้ ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างองค์ประกอบย่อยต่างๆ ในระบบ ทั้งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และการจัดการอย่างเหมาะสมจะช่วยให้การใช้ประโยชน์ที่ดินเกิดประสิทธิภาพมากขึ้นจนเกษตรเป็นรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบผสมผสานระหว่างกิจกรรมการเกษตร (พืชและสัตว์) และป่าไม้ ในพื้นที่เดียวกัน โดยมีลักษณะคล้ายกับการจำลองป่า ยกป่ามาไว้ในนา ในสวน ในไร่ กิจกรรมในแปลงเกษตรอาจแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มหลัก คือ กลุ่มพืชเกษตร ป่าไม้ เลี้ยงสัตว์ ประมง

ระบบวนเกษตรเป็นเกษตรยั่งยืนรูปแบบหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์หลัก คือ การเพิ่มเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ ภูมิคุ้มกัน เกื้อกูลการผลิตให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ใช้ที่ดินเสื่อมโทรมและขนาดเล็กให้ได้ผลผลิตสูงขึ้น เพิ่มความร่มรื่น และฟื้นฟูทรัพยากรและสภาพแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างยั่งยืน ที่มีวัตถุประสงค์หลัก คือ เพิ่มความสามารถในการผลิต ลดระดับความเสี่ยงของการผลิต ปกป้องคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติไม่ให้เสื่อมโทรมและสูญหาย มีความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจ และมีการยอมรับทางสังคม โดยรวมแล้วยังสอดคล้องในกรอบการพัฒนาที่ยั่งยืน คือ มิติด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม สำหรับการเรียกชื่อระบบวนเกษตรนั้นไม่ตายตัว ขึ้นอยู่กับประเภทของกิจกรรมในแปลง โดยอาจจะแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ

กลุ่มที่มีป่าไม้เป็นพื้นฐานหรือกิจกรรมหลักของระบบ (อาจจะเป็นป่าธรรมชาติทั่วไปที่เปลี่ยนมาที่เกษตรกร ฟื้นฟูอนุรักษ์ไว้เป็นส่วนหนึ่งในแปลงเกษตรหรือป่าไม้ที่ปลูกใหม่) เช่น ป่าไม้-นาไร่สวน-เลี้ยงสัตว์ ป่าไม้-นาไร่สวน เป็นต้น

กลุ่มที่มีระบบเกษตรเป็นพื้นฐานหรือกิจกรรมหลักของระบบ เช่น (1) นาไร่ สวน-ป่าไม้-เลี้ยงสัตว์ (2) เลี้ยงสัตว์-ป่าไม้-นาไร่สวน (3) นาไร่สวน-ป่าไม้ เป็นต้น

ทั้งนี้ องค์ความรู้ที่จำเป็นในการทำงานเกษตร ประกอบด้วย (1) ความรู้ด้านชนิดพืช และความสัมพันธ์ของ ระบบย่อยในเชิงวิชาการในระบบวนเกษตร เช่น ระบบนิเวศเกษตรและป่าไม้ ความสัมพันธ์ของต้นไม้ชนิดต่าง ๆ และความสัมพันธ์ของกิจกรรม ชนิดของพรรณไม้ในระบบเกษตรและการป่าไม้ เป็นต้น (2) การเพาะกล้าไม้และ ขยายพันธุ์ไม้ เช่น กลุ่มพืชพื้นบ้าน พืชป่า และไม้ผลต่าง ๆ เป็นต้น (3) ความรู้ด้านการจัดการผลผลิตและการตลาด เพื่อให้เกษตรกรสามารถพัฒนาเพิ่มมูลค่าทรัพยากรที่มีอยู่ในแปลงวนเกษตร เช่น สมุนไพร พืชผัก และไม้ท้องถิ่น เป็นต้น

จากกรณีศึกษาเกษตรกรที่ทำวนเกษตร โดยอาทิตยา พงษ์พรหม และคณะ (2560) ซึ่งส่วนใหญ่เป็น การศึกษาข้อมูลจากเกษตรกรต้นแบบหรือแกนนำในการทำเกษตรยั่งยืนและพัฒนาสู่ระบบวนเกษตร พบว่า เกษตรกรมีการพัฒนาแปลงเกษตรของตนเองแตกต่างกันตามบริบทของพื้นที่ แต่โดยส่วนใหญ่มีการวิเคราะห์ตัวเอง วิเคราะห์ พื้นที่อย่างง่าย มีการเรียนรู้ หาความรู้เพิ่มเติมเสมอก่อนการตัดสินใจว่าจะลงมือปฏิบัติ มีการวางแผน งบประมาณง่าย มีแผนการผลิตและการตลาดเบื้องต้นซึ่งส่วนใหญ่มองที่การบริโภคเป็นลำดับแรก จากนั้นจึงลงทุน เพื่อปรับเปลี่ยนระบบการผลิต เช่น แหล่งน้ำ ปรับปรุงดิน ปรับพื้นที่ หาปัจจัยการผลิต เลือกชนิดพืชและสัตว์ เป็น ต้น และเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จส่วนใหญ่จะลงมือปฏิบัติเองโดยใช้แรงงานครัวเรือนเป็นหลักก่อนหาก จำเป็นจึงจะจ้างแรงงานเพิ่มเติม มีการจัดการผลผลิตและการตลาดทั้งระดับชุมชนและตลาดนอกชุมชน และมีการ สรุปรบทเรียนการปฏิบัติแบบง่าย ๆ ซึ่งขั้นตอนในช่วงแรกก่อนการลงมือปฏิบัติวางแผนและขั้นตอนสุดท้าย มักจะมีเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานภายนอกเข้ามาช่วยจัดกระบวนการ

2.4.3 ทฤษฎีใหม่ ขั้นที่หนึ่ง: การผลิต (เกษตรทฤษฎีใหม่)

สำหรับขั้นที่ 1 จะทราบกันโดยทั่วไปว่าเป็นระบบเกษตรทฤษฎีใหม่ซึ่งเริ่มจากการจัดการที่ดิน ของเกษตรกร ที่มีหลักการพื้นฐานจากเกษตรผสมผสาน ลักษณะสำคัญ คือ เป็นรูปแบบการเกษตรที่เหมาะสมสำหรับ พื้นที่ขนาดเล็ก ประมาณ 10 - 20 ไร่ โดยทำกิจกรรมการเกษตรหลายอย่างเพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างเต็ม ประสิทธิภาพ เพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดิน และสร้างสมดุลให้แก่ระบบนิเวศ ที่สำคัญคือมีการจัดสรรพื้นที่อย่าง เป็นระบบโดยแบ่งเป็น 4 ส่วน ร้อยละ 30:30:30:10 (ยืดหยุ่นได้) และทำกิจกรรม ดังนี้

ส่วนที่ 1 ร้อยละ 30 ให้ขุดสระสำหรับเก็บน้ำฝนธรรมชาติที่มีอย่างเหลือเฟือในฤดูฝนปกติ เพื่อใช้เมื่อฝนทิ้งช่วงและแห้งแล้ง รูปร่างและขนาดของสระยืดหยุ่นได้ เช่น ในพื้นที่ที่ฝนมีปริมาณมากทั้งปี หรือมี น้ำชลประทานมาเต็มได้ ขนาดสระอาจจะน้อยกว่าร้อยละ 30 และถ้าพื้นที่บังคับหรือต้องการเลี้ยงสัตว์น้ำอาจขุด

สระและบ่อหลายๆ บ่อก็ได้ แต่เมื่อรวมพื้นที่ทั้งหมดแล้วจะต้องใกล้เคียงร้อยละ 30 นอกจากนี้ อาจจะรวมนับพื้นที่ร่องน้ำที่ยกคันขึ้นเพื่อปลูกไม้ยืนต้นด้วย

ส่วนที่ 2 ร้อยละ 30 ใช้ปลูกข้าวเพราะเป็นอาหารหลักของคนไทยและเป็นส่วนหนึ่งของความมั่นคงและมั่นใจในการดำรงชีวิต อย่างน้อยจะต้องมั่นใจว่ามีข้าวกินตลอดปีเพื่อให้มีเสถียรภาพด้านอาหาร

ส่วนที่ 3 ร้อยละ 30 ให้ปลูกพืชสวน ไม้ยืนต้น และพืชไร่อย่างผสมผสาน โดยวิธีการและชนิดของพืชที่แตกต่างหลากหลายกันไปแต่ละพื้นที่ และขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ เช่น ภูมิภาค ฤดูกาล ตลาดและเส้นทางคมนาคม ตลอดจนประสบการณ์และภูมิปัญญาของเกษตรกร เป็นต้น ไม่มีสูตรตายตัวยืดหยุ่นได้ การปลูกพืชให้หลากหลายเป็นการกระจายเงินทุน แรงงาน น้ำ และปัจจัย การผลิตต่าง ๆ กระจายความเสียหายจากศัตรูพืช และความแปรปรวนของดิน ฟ้า อากาศ ตลอดจนกระจายรายได้ด้วย

ข้อควรพิจารณาในการปลูกพืช คือ พืชที่ปลูกระยะแรกควรเป็นกล้วยเพื่อบังแดด และเก็บความชื้นในดิน ต่อไปควรเป็นผลไม้ และไม้ยืนต้น ระหว่างที่ไม้ยืนต้นยังไม่โต ก็ปลูกพืชล้มลุกอายุสั้นระหว่างแถว เช่น พริก มะเขือ ถั่วต่างๆ จนกว่าจะปลูกไม้ได้จึงเปลี่ยนไปปลูกไม้ทนร่ม เช่น ชิง ข่า และพืชหัว เป็นต้น รวมทั้งบริเวณรอบที่อยู่อาศัย คันดิน ทางเดิน และขอบสระอาจใช้ปลูกพืชต่างๆ ได้ นับพื้นที่รวมกันเป็นพื้นที่ปลูกพืชผสม

ส่วนที่ 4 ร้อยละ 10 ใช้เป็นพื้นที่ปลูกสร้างที่อยู่อาศัย ถนน คันดิน และสิ่งก่อสร้างอื่นๆ พื้นที่ส่วนนี้จะ**รวมคอกสัตว์เลี้ยง** เรือนเพาะชำ ฉางเก็บผลิตผลเกษตร ปัจจัยการผลิต เครื่องมือเครื่องทุ่นแรง ฯลฯ **และอาจรวมสวนรอบบ้านด้วย**

สำหรับการเลี้ยงสัตว์ ควรเลือก เลี้ยงสัตว์บก เช่น วัวนม หมู ไก่ เป็ด และสัตว์น้ำ เช่น ปลาตะเพียน ปลาสลิด ปลานิล ปลาทับทิม กุ้งก้ามกราม หอยขม ฯลฯ ให้เหมาะสมกับแรงงาน เงินทุน และพื้นที่ที่เหลือ ตลอดจน อาหารบางส่วนที่ได้จากในแปลงพืช (ต้นพืช รำข้าว ฟางข้าว มูลสัตว์ ฯลฯ) เพื่อเป็นรายได้เสริมและอาหารประจำวัน

2.4.4 เกษตรอินทรีย์ (Organic Farming) เป็นระบบการเกษตรที่เน้นความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม สังคมและเศรษฐกิจ โดยเน้นการปรับปรุงบำรุงดิน เคารพต่อศักยภาพทางธรรมชาติของพืช สัตว์ เกษตรอินทรีย์เป็นระบบการเกษตรที่หลีกเลี่ยงการใช้ปุ๋ยเคมี และสารเคมีกำจัดศัตรูพืช เน้นการปลูกพืชหมุนเวียน ใช้เศษซากพืช มูลสัตว์ พืชตระกูลถั่ว ปุ๋ยพืชสด ในการเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดิน และใช้หลักการควบคุมศัตรูพืช โดยวิธีชีวภาพ (Biological Control) จุดเด่นของระบบเกษตรอินทรีย์ คือ ก่อให้เกิดผลผลิตทางการเกษตรที่ปลอดภัยจากสารพิษ เพิ่มมูลค่าของผลผลิตและตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค และเป็นการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดิน และสภาพแวดล้อมระบบ

ความหมายเกษตรอินทรีย์ ในยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติพ.ศ. 2560 – 2564 หมายถึง การจัดการการผลิตด้านการเกษตรแบบองค์รวม ที่เกื้อหนุนต่อระบบนิเวศ รวมถึงความหลากหลาย ทางชีวภาพ

วงจรชีวภาพ โดยเน้นการใช้วัสดุธรรมชาติ หลีกเลี่ยงการใช้วัตถุจากการสังเคราะห์ และไม่ใช้พืช สัตว์หรือ จุลินทรีย์ ที่ได้มาจากเทคนิคการดัดแปลงพันธุกรรมหรือพันธุวิศวกรรมมีการจัดการกับผลิตภัณฑ์ โดยเน้นการ แปรรูปด้วยความระมัดระวัง เพื่อรักษาสภาพการเป็นเกษตรอินทรีย์ และคุณภาพที่สำคัญของผลิตภัณฑ์ในทุก ขั้นตอน

สหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (IFOAM) กำหนดหลักการที่สำคัญของการผลิตเกษตรอินทรีย์ 4 ด้าน คือ

ด้านสุขภาพ (Health) เกษตรอินทรีย์ควรจะต้อง ส่งเสริมและสร้างความยั่งยืนให้กับสุขภาพอย่างเป็น องค์กรรวมของดิน พืช สัตว์มนุษย์และโลก

ด้านนิเวศวิทยา (Ecology) เกษตรอินทรีย์ควรจะต้องตั้งอยู่บนรากฐานของ ระบบนิเวศวิทยาและวัฏจักร แห่งธรรมชาติการผลิตการเกษตรจะต้องสอดคล้องกับวิถีแห่งธรรมชาติ และช่วยทำให้ระบบและวัฏจักรธรรมชาติ เพิ่มขึ้นและยั่งยืนมากขึ้น

ด้านความเป็นธรรม (Fairness) เกษตรอินทรีย์ควรจะต้องอยู่บนความสัมพันธ์ ที่มีความเป็นธรรมระหว่าง สิ่งแวดล้อมโดยรวมและสิ่งมีชีวิต ความเป็นธรรมนี้ รวมถึง ความเท่าเทียม การเคารพ ความยุติธรรม และการมี ส่วนในการปกป้องพิทักษ์โลกที่เราอาศัยอยู่ ทั้งในระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง และระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ

ด้านการดูแลเอาใจใส่ (Care) การบริหารจัดการเกษตรอินทรีย์ควรจะต้อง ดำเนินการอย่างระมัดระวัง และรับผิดชอบ เพื่อปกป้องสุขภาพและความเป็นอยู่ของผู้คน ทั้งในปัจจุบันและอนาคต รวมทั้งพิทักษ์ปกป้อง สภาพแวดล้อมโดยรวมด้วย

แนวคิดพื้นฐานของเกษตรอินทรีย์สรุปได้ดังนี้

การอนุรักษ์นิเวศเกษตร

การอนุรักษ์ระบบนิเวศการเกษตร และสิ่งแวดล้อม ด้วยการปฏิเสธการใช้สารเคมีสังเคราะห์ทุกชนิด เนื่องจากสารเคมีเหล่านี้มีผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิตต่างๆ ที่อยู่ในฟาร์ม ทั้งสัตว์ แมลง และจุลินทรีย์ ทั้งที่อยู่บนผิวดิน และใต้ดิน เนื่องจากในกลไกธรรมชาติ สิ่งมีชีวิตเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการสร้างสมดุลของระบบนิเวศเกษตร ไม่ ว่าจะเป็น การช่วยควบคุมประชากรของสิ่งมีชีวิตอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งศัตรูพืช หรือ การพึ่งพาอาศัยกันในการ ดำรงชีวิต เช่น การผสมเกสร, การช่วยย่อยสลายอินทรีย์วัตถุ การผลิตธาตุอาหารที่จำเป็น

การฟื้นฟูระบบนิเวศเกษตร

เกษตรอินทรีย์เน้นให้มีการฟื้นฟูสมดุล และความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ แนวทางหลักในการฟื้นฟู นิเวศเกษตร คือ การปรับปรุงบำรุงดินด้วยการใช้อินทรีย์วัตถุ และเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพ

การพึ่งพากลไกธรรมชาติในการทำเกษตร

การเกษตรอินทรีย์ตั้งอยู่บนปรัชญาที่ว่า ต้องเป็นไปตามครรลองของธรรมชาติ ไม่ใช่การเกษตรที่ฝืนวิถี ธรรมชาติแต่เป็นการเรียนรู้จากธรรมชาติและการปรับระบบการเกษตรให้เข้ากับวิถีแห่งธรรมชาติ กลไกธรรมชาติ

ที่สำคัญ ได้แก่ วงจรการหมุนเวียนธาตุอาหาร, วงจรการหมุนเวียนของน้ำ พลวัตของภูมิอากาศ และแสงอาทิตย์ รวมทั้งสัมพันธ์กันของสิ่งมีชีวิต ทั้งในเชิงของการเกื้อกูล การพึ่งพา และห่วงโซ่อาหาร

การควบคุมและป้องกันมลพิษ

ในระบบเกษตรอินทรีย์ต้องมีการป้องกันมลพิษต่างๆ จากภายนอกแปลงเกษตรกรรมไม่ให้ปนเปื้อนกับผลผลิตโดย การจัดทำแนวกันชน และแนวป้องกันบริเวณขอบแปลง และภายในแปลงเกษตรกรรมจะต้องลดหรือป้องกันมลพิษที่อาจจะเกิดขึ้นในกระบวนการผลิตของฟาร์มเองด้วย เช่น ให้มีระบบจัดการขยะ และน้ำเสีย ก่อนที่จะปล่อยออกนอกฟาร์ม หรือ ไม่ใช้วัสดุบรรจุผลผลิตที่อาจมีสารพิษปนเปื้อนได้

การพึ่งพาตนเองด้านปัจจัยการผลิต

เกษตรอินทรีย์มีหลักที่มุ่งให้เกษตรกรพยายามผลิตปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ด้วยตนเองให้ได้มากที่สุด เช่น ปุ๋ยอินทรีย์ เมล็ดพันธุ์ เป็นต้น หากเกษตรกรไม่สามารถผลิตได้เองก็สามารถหาซื้อได้จากนอกฟาร์มแต่ควรจะเป็นปัจจัยการผลิตที่มีอยู่แล้วในท้องถิ่น

(กรีนเนท, ม.ป.ป. อ้างถึงในอาทิตยา พงพพรม, 2562ข และคณะกรรมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ, 2560)

หลักการเกษตรอินทรีย์ในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน (ชมชวน บุญระหงษ์ และคณะ, 2553) จะต้องคำนึงถึงประเด็นดังต่อไปนี้

1) การพึ่งตนเองและเศรษฐกิจพอเพียง

- (1) เริ่มจากการผลิตอาหารที่ใช้กระบวนการทางธรรมชาติเพื่อบริโภคในครอบครัวก่อน
- (2) พึ่งตนเอง เน้นการลดรายจ่าย ใช้ปัจจัยการผลิตและทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นหลัก
- (3) ทำการเกษตรที่มีระบบเหมือนป่าธรรมชาติ เสริมสร้างความหลากหลายทางชีวภาพในไร่นาเพื่อทำให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศ ตามหลักการของห่วงโซ่อาหารที่ประกอบด้วย “ผู้ผลิต-ผู้บริโภค-ผู้ย่อยสลาย”
- (4) ใช้และพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสม
- (5) มีการแปรรูป และจำหน่ายที่ตลาดชุมชนก่อน หากเหลือถึงนำไปขายที่ห่างไกลออกไป

2) การใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด รู้คุณค่า

- (1) ไม่ใช้สารเคมีสังเคราะห์ในกระบวนการผลิต แปรรูป ตลาด ทุกขั้นตอน
- (2) รวบรวม พัฒนา ปรับปรุงพันธุ์กรรมพืช สัตว์ จุลินทรีย์ท้องถิ่น
- (3) เพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดินอย่างต่อเนื่องด้วยการหมุนเวียนทรัพยากรของไร่นาให้เกิดประโยชน์สูงสุด: คน พืช สัตว์ จุลินทรีย์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ
- (4) วัชพืชคือทรัพยากรที่มีคุณค่าเป็นทั้งอาหารและยา ฯลฯ
- (5) พัฒนาองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการศึกษา ทดลอง วิจัยอย่างต่อเนื่อง

3) สนับสนุนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้บนฐานองค์ความรู้ เพื่อพัฒนาคน องค์กรและเครือข่าย

- (1) ตระหนักในการสร้างโอกาสในการมีส่วนร่วม ในองค์ความรู้ ข้อมูล การคิด ตัดสินใจ
ดำเนินการรับผิดชอบและประเมิน บทบาทชายหญิง
- (2) สร้างและพัฒนาองค์มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ท้องถิ่น ที่ชุมชนและสังคมเชื่อมั่น
- (3) สร้างและพัฒนาองค์กรเกษตรกรและผู้บริโภคยกระดับเป็นเครือข่ายและสถาบันของชุมชน
“ชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน”
- (4) พัฒนาแผนชุมชนยั่งยืน

2.4.5 เกษตรธรรมชาติ (Natural Farming) คำนี้เกิดขึ้นประมาณปี 2530 ภายหลังจากที่ซื้อเขียนเรื่อง One Straw Revolution ของ มาซาโนบุ ฟูกุโอกะ ได้รับการถอดความและตีพิมพ์เป็นภาษาไทย แนวความคิดเรื่องเกษตรธรรมชาติจึงได้รับการขานรับอย่างกว้างขวาง วัตถุประสงค์ของเกษตรธรรมชาติ คือ ให้ธรรมชาติควบคุมธรรมชาติ ดังนั้น ระบบเกษตรธรรมชาติจึงเป็นระบบเกษตรกรรมที่สร้างผลผลิตพืชและสัตว์ให้สอดคล้องกับพื้นที่ โดยพยายามแทรกแซงการใช้ปัจจัยและเทคโนโลยีทางการผลิตต่างๆ ให้น้อยที่สุด เพื่อให้ระบบเกษตรกรรมและธรรมชาติสามารถเกื้อกูลซึ่งกันและกันเป็นองค์รวม จนนำไปสู่ความสมดุลทางธรรมชาติในที่สุด

พื้นฐานของเกษตรกรรมธรรมชาติ 4 ประการ (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2539) คือ

1) ไม่มีการไถพรวนดิน

การไม่ไถพรวนนับเป็นหลักการพื้นฐานของเกษตรกรรมธรรมชาติ เนื่องจากในธรรมชาติถือว่าดินมีการไถพรวนโดยธรรมชาติจากการขบไชของแมลงและสิ่งมีชีวิตเล็กในดิน การไถพรวนดินก่อให้เกิดการทำลายโครงสร้างของดิน ทำให้ดินจับตัวกันแน่นแข็ง รากพืชและสิ่งมีชีวิตในดิน ไม่สามารถทำหน้าที่ตามธรรมชาติได้ อีกทั้งยังทำให้เกิดปัญหาการสูญเสียหน้าดินอีกด้วย

2) ไม่ใช้ปุ๋ยเคมีหรือทำปุ๋ยหมัก

การใช้ปุ๋ยเคมีเป็นการเร่งการเจริญเติบโตของพืชแบบชั่วคราว ธาตุอาหารที่พืชได้รับไม่ครบสมบูรณ์ ทำให้พืชอ่อนแอเกิดโรคและแมลงง่าย นอกจากนี้ ดินที่ใส่ปุ๋ยเคมีเป็นเวลานานจะมีสภาพเป็นกรดและเนื้อดินไม่ร่วนซุย สำหรับการใส่ปุ๋ยอินทรีย์มีความจำเป็นอยู่บ้างโดยเฉพาะในช่วงแรกที่ต้องมีการปรับสภาพสิ่งแวดล้อมที่เสียไปจากการทำการเกษตรเคมีมานาน

3) ไม่กำจัดวัชพืช

เนื่องจากการกำจัดวัชพืชเป็นงานที่หนัก เป็นภาระแก่เกษตรกรค่อนข้างมาก และยังมีผลต่อโครงสร้างดิน ทำให้ดินขาดพืชคลุมดิน ในระบบเกษตรธรรมชาติจึงมองวัชพืชในมุมมองใหม่ โดยมองที่คุณค่าและประโยชน์ของวัชพืชในฐานะของการเป็นพืชคลุมดิน ช่วยลดการชะล้างพังทลายและลดการระเหยของน้ำ

4) ไม่ใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช

การใช้สารเคมีปราบศัตรูพืชนอกจากจะทำลายศัตรูพืชแล้ว ยังทำลายสิ่งมีชีวิตที่มีประโยชน์ต่อพืชหรือสิ่งมีชีวิตที่เป็นศัตรูธรรมชาติทำให้เสียสมดุลธรรมชาติ และยังก่อให้เกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม มลพิษ และปัญหาสารพิษตกค้างตามมาอีกด้วย ในระบบเกษตรธรรมชาติ จึงควรใช้กลไกทางธรรมชาติทำหน้าที่ศัตรูพืชด้วยตัวมันเอง รวมถึงให้ความสำคัญกับการคลุมดิน (Mulching) และการปลูกพืชเพื่อบำรุงดิน

2.4.6 เกษตรกรรมยั่งยืนและที่สอดคล้องกับเกษตรยั่งยืนรูปแบบอื่น ๆ

ในเกษตรกรรมยั่งยืน 5 รูปแบบข้างต้น จะเห็นได้ว่าเกษตรผสมผสานเป็นหลักการพื้นฐานของทุกรูปแบบ กล่าวคือ การสร้างความหลากหลายของชนิดพืช/สัตว์ในระบบการผลิต ส่วนการจัดการด้านต่างๆ ในแปลงจะขึ้นอยู่กับเป้าหมายของเกษตรกรเจ้าของแปลง เช่น การใช้หรือไม่ใช้สารเคมี การวางแผนแบ่งสัดส่วนพื้นที่ การเลือกชนิดพืชที่ปลูกตามอายุการเก็บเกี่ยว หรือ ตามการใช้ประโยชน์ เป็นต้น โดยรูปแบบการจัดการแปลงเป็นพลวัต เปลี่ยนไปได้ตามเป้าหมายและปัจจัยแวดล้อมของเกษตรกรที่เปลี่ยนไป ปัจจุบันมีรูปแบบที่เกิดจากการประยุกต์หลักการเกษตรกรรมยั่งยืนออกมาค่อนข้างหลากหลาย โดยรูปแบบจะต่างๆ กันตามเป้าหมายของเกษตรกร โดยในที่นี้จะยกตัวอย่างมา 4 รูปแบบ ดังนี้

1) เกษตรกรรมแบบประณีต: 1 ไร่ ไม่ยาก ไม่จน

"เกษตรกรรมอย่างประณีต 1 ไร่ ไม่ยาก ไม่จน" เป็นรูปแบบที่เกิดจากการระดมความคิดของปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานหลายท่าน เพื่อค้นหาคำตอบว่าต้องมีพื้นที่เท่าไรจึงจะทำเกษตรกรรมเลี้ยงชีวิตได้อย่างพออยู่พอกิน และจะต้องจัดการพื้นที่อย่างไรให้สามารถเลี้ยงตัวเองและปลดภาระหนี้ที่มีอยู่ได้ คำตอบที่ได้ คือ มีพื้นที่ 1 ไร่ก็สามารถจะอยู่ได้อย่างพอเพียงด้วยการทำเกษตรประณีต การทำเกษตรประณีตมีหลักการสำคัญอยู่หลายประการ ผู้ที่จะต้องยึดหลักในเรื่องของการอมน้ำ ออมดิน ออมต้นไม้ ออมสัตว์ ซึ่งปัจจัยเหล่านี้จะช่วยให้การทำเกษตรในพื้นที่ 1 ไร่ มีความยั่งยืน และเกิดการเชื่อมโยงเป็นระบบนิเวศที่เกื้อกูล โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อแก้ปัญหาให้เกษตรกรมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น พอมีพอกิน ปลดภาระหนี้สิน ปลูกไม้ยืนต้นเพื่อเป็นบ้านอยู่อาศัย

รูปแบบการทำเกษตรประณีตของสมาชิกเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านฯ ตามแนวทางดังกล่าวข้างต้นมี 3 รูปแบบหลัก คือ

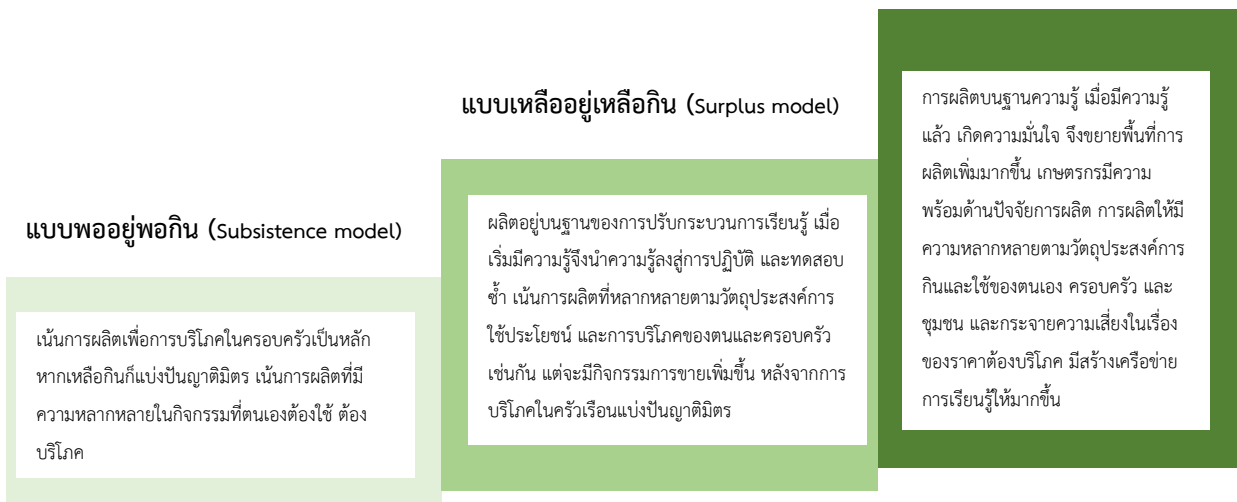
(1) แบบพออยู่พอกิน (Subsistence model) เน้นการผลิตเพื่อการบริโภคในครอบครัวเป็นหลัก หากเหลือกินก็แบ่งปันญาติมิตร เน้นการผลิตที่มีความหลากหลายในกิจกรรมที่ตนเองต้องใช้ ต้องบริโภค เช่น พืชผักสวนครัว เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงปลา ซึ่งจะทำในพื้นที่ และจำนวนไม่มากนัก เพื่อให้สอดคล้องกับปัจจัยการผลิตและแรงงานที่ตนมีอยู่

(2) แบบเหลืออยู่เหลือกิน (Surplus model) เป็นรูปแบบที่ผลิตอยู่บนฐานของการปรับกระบวนการเรียนรู้ เมื่อเริ่มมีความรู้จึงนำความรู้ลงสู่การปฏิบัติ และทดสอบซ้ำ เน้นการผลิตที่หลากหลายตามวัตถุประสงค์การใช้ประโยชน์ และการบริโภคของตนและครอบครัวเช่นกัน แต่จะมีกิจกรรมการขายเพิ่มขึ้น

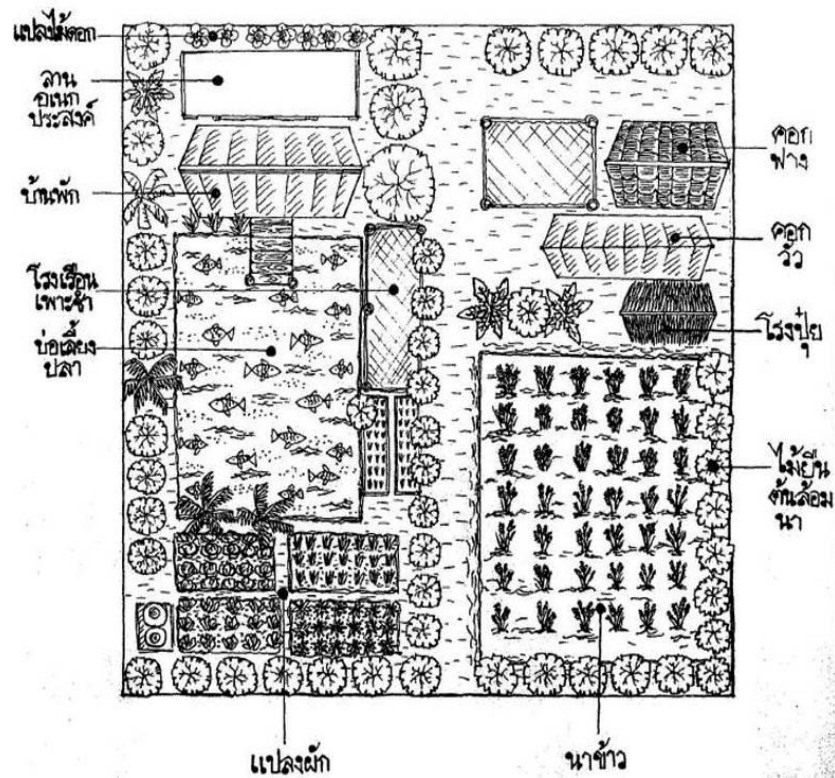
หลังจากการบริโภคในครัวเรือนแบ่งปันญาติมิตร สมาชิกจะเก็บผลผลิตไปขายในชุมชนตลาดนัดชุมชน และหมู่บ้านใกล้เคียง เพื่อสร้างรายได้ การผลิตในรูปแบบนี้ ส่วนใหญ่เริ่มจะมีข้อจำกัดในเรื่องของน้ำที่ใช้ในการผลิตพืช

(3) **แบบก้าวหน้า (Advance model)** เป็นรูปแบบการผลิตที่ดำเนินการบนฐานความรู้ เมื่อมีความรู้แล้ว เกิดความมั่นใจ จึงขยายพื้นที่การผลิตเพิ่มมากขึ้น เกษตรกรมีความพร้อมด้านปัจจัยการผลิต และในรูปแบบนี้ เกษตรกรส่วนใหญ่ยังยึดหลักการผลิตให้มีความหลากหลายตามวัตถุประสงค์การกินและใช้ของตนเอง ครอบครัว และชุมชน และกระจายความเสี่ยงในเรื่องของราคา รวมถึงมีความพยายามที่จะสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ให้มากขึ้น

แบบก้าวหน้า (Advance model)

สรุปรูปแบบการทำเกษตรประณีต 1 ไร่ ไม่ยาก ไม่จน ของสมาชิกเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน

แผนผังพื้นที่เกษตรปราชญ์ 1 ไร่ ของพ่อผาย สร้อยสระกลาง
ต้นแบบเกษตรประณีต 1 ไร่ ไม่ยาก ไม่จน

ที่มาของภาพ: แผนผังพื้นที่เกษตรปราชญ์ 1 ไร่ ของพ่อผาย, รักเกษตร <https://www.rakkaset.com/2017/04/1.html?m=1>

ภาพที่ 2.5 ตัวอย่างผังแปลงเกษตรประณีต 1 ไร่ไม่ยาก ไม่จน

สำหรับการทำเกษตรประณีต ทั้ง 3 รูปแบบ ดังกล่าวในทุกรูปแบบการผลิตจะมีการปลูกไม้ยืนต้นเพื่อเป็นไม้ใช้สอยและเป็นพืชบ้านอายุชีวิตให้กับตนเองและครอบครัว และเกษตรกรได้ให้ความสำคัญกับการสร้างความรู้ตนเอง และความรู้ที่ดีที่ถูกต้องจะต้องผ่านการปฏิบัติ (อุทัย อันพิมพ์ และนรินทร์ บุญพรหมณ์ (2555) และนภาพร เวชกามา และธีระรัตน์ ชินแสน, 2558)

2) เกษตรกรรมประณีต: เกษตรผสมผสานเชิงธุรกิจ

การผลิตพืชผักแบบประณีตตามหลักการปลูกพืชผสมผสาน และไม่ใช่สารเคมี ถือเป็นรูปแบบการผลิตที่สามารถสร้างรายได้ให้กับเกษตรกรได้ดี ถ้ามีการจัดการที่เป็นระบบทั้งการผลิต การจัดการผลผลิตและการตลาด ปัจจุบันพืชผักจากระบบการผลิตดังกล่าวนี้กำลังเป็นที่ต้องการของตลาด การผลิตในรูปแบบนี้สามารถทำได้ทั้งในพื้นที่ขนาดใหญ่ และพื้นที่ขนาดเล็กตามศักยภาพของเกษตรกร โดยเกษตรกรสามารถแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งในแปลงเกษตรยังยืนรูปแบบอื่น ๆ เพื่อผลิตพืชผักที่มีการดูแลจัดการแบบประณีต ให้ได้พืชผักที่มีคุณภาพและปลอดภัย กล่าวคือมีเกษตรยังยืนเป็นพื้นฐาน แล้วเลือกทำการตลาดพืชหรือสัตว์บางชนิด

หรือหลายชนิดในเชิงธุรกิจ หรือสำหรับผู้มีที่ดินน้อยก็จะบริหารจัดการพื้นที่ในรูปแบบประณีตเชิงธุรกิจเป็นหลักซึ่งส่วนใหญ่จะพบในกลุ่มเกษตรกรรุ่นใหม่ ที่มีความรู้ และเข้าถึงเทคโนโลยี มีศักยภาพในการจัดการสินค้า การสร้างตราสินค้า การออกแบบบรรจุภัณฑ์ และการเปิดตลาดได้หลายช่องทางโดยเฉพาะการทำการตลาดออนไลน์และในระดับบนในกลุ่ม Modern Trade และตลาดเฉพาะในกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ เช่น กรณีการใช้ที่ดินของเกษตรกรรุ่นใหม่ และ Young Smart Farmer

กรณี แก้วพะเนาว์ ออแกนิกฟาร์ม จ.มหาสารคาม (พื้นที่ 7 ไร่) เกษตรผสมผสานแบบทฤษฎีใหม่ โดยมีพืชผักหลากหลายเป็นกิจกรรมเพื่อการค้าและมีบทบาทส่งเสริมสมาชิกกลุ่มในชุมชนผลิต และทำหน้าที่จัดการสินค้าจนถึงตลาด

ที่มา: ไทยรัฐ ออนไลน์ (2560ก และ 2560ข)

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณารูปแบบการปฏิบัติแล้วจะเป็นลักษณะที่ต่อยอดจากรูปแบบที่ 3 ของเกษตรประณีต 1 ไร่ไม่ยากไม่จน แบบก้าวหน้า ซึ่งเกษตรกรที่เริ่มใหม่ไม่ว่าจะเป็นทายาทเกษตรกรที่อยู่ในพื้นที่อยู่แล้วหรือกลุ่มเกษตรกรรุ่นใหม่ที่เข้ามาประกอบอาชีพเกษตรกรรมบนฐานแนวคิด ความรู้ และการจัดการ แบบใหม่

อาศัยเทคโนโลยี นวัตกรรมใหม่มาช่วยเพิ่มความสะดวกสบาย ความรวดเร็ว ประหยัด ผลตอบแทนสูง ในลักษณะทำน้อยได้มาก โดยในกลุ่มนี้จะคำนึงถึงคุณภาพและมาตรฐานที่ปลอดภัยทั้งต่อผู้บริโภคและสิ่งแวดล้อม (อาทิตย์ยาพองพรหม, 2562ก)

กรณี วณพรรณ ฟาร์ม จ.ขอนแก่น (พื้นที่ 14 ไร่) รูปแบบเกษตรทฤษฎีใหม่ โดยมีกิจกรรมพืชผัก สมุนไพรแบบอินทรีย์ ไข่ไข่ธรรมชาติ การแปรรูปสมุนไพรเป็นกิจกรรมเชิงการค้าและการเกษตรเชิงท่องเที่ยว

ที่มาของภาพ: <https://brandinside.asia/dtac-agriculture/> , <https://www.wongnai.com/news/wanaphan-farm-khonkaen> และ <https://mgronline.com/travel/detail/9600000031307>

กรณี NF ฟาร์ม จ.สุราษฎร์ธานี รูปแบบเกษตรผสมผสาน (พื้นที่ 1 ไร่ 2 งาน) โดยมีเมลอนในโรงเรือนเป็นกิจกรรมเพื่อการค้า
มีการจัดการสินค้าจากฟาร์มถึงตลาด

ที่มา: อาทิตยา พงพรม (2562) และ <https://nffarm.co.th/ดูบทความ-27893-1-ผลผลิต-20-กัญชง-2561.html>

3) เกษตรทฤษฎีใหม่ประยุกต์: โคก หนองนา โมเดล

“โคก หนอง นา” เป็นโมเดลต้นแบบที่สถาบันเศรษฐกิจพอเพียงและมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ นำหลักการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้บริหารจัดการน้ำและพื้นที่การเกษตร ผสมผสานกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยแบ่งพื้นที่เป็นสัดส่วน 30 : 30 : 30 : 10 ดังนี้

ส่วนที่ 1 30% สำหรับแหล่งน้ำ โดยการขุดบ่อทำหนอง และคลองไส้ไก่

ส่วนที่ 2 30% สำหรับทำนาปลูกข้าว

ส่วนที่ 3 30% สำหรับทำโคกหรือป่า โดยปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง คือ ปลูกไม้ใช้สอย ไม้กินได้ และไม้เศรษฐกิจเพื่อให้ได้ประโยชน์ 4 อย่าง คือ

- (1) ไม้กิน คือ มีผัก มีอาหารไว้กิน
- (2) ไม้ใช้สอย คือ สามารถตัดไม้ไปสร้างบ้าน ทำที่อยู่ได้

(3) มีใช้ คือ มีไว้ใช้สอยในครัวเรือน ใช้เป็นยาและ สมุนไพร ใช้เป็นพื้น เป็นเครื่องมือใช้สอยในบ้าน

(4) มีความสมบูรณ์ และความร่มเย็น

ส่วนที่ 4 10% สำหรับที่อยู่อาศัย และเลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่ ปลา วัว และควาย เป็นต้น

โคก: ดินที่ขุดทำหนองน้ำ นำมาทำโคก บนโคกปลูก “ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง” ปลูกพืชผักสวนครัว เลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ เลี้ยงปลา ทำให้พออยู่ พอกิน พอใช้ พอร่มเย็น เป็นเศรษฐกิจพอเพียงขั้นพื้นฐาน ก่อนเข้าสู่ขั้นก้าวหน้า คือ ทำบุญ ทำทาน เก็บรักษา ค้าขาย และเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย ปลูกที่อยู่อาศัยให้สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศ และภูมิอากาศ

หนอง: ขุดหนองเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ฤดูแล้งหรือจำเป็น และเป็นที่รับน้ำในช่วงที่น้ำท่วม (หลุมขนมครก) ขุด “คลองไส้ไก่” หรือคลองระบายน้ำรอบพื้นที่ตามภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยขุดให้คดเคี้ยวไปตามพื้นที่เพื่อให้น้ำกระจายเต็มพื้นที่เพิ่มความชุ่มชื้น ลดพลังงานในการรดน้ำต้นไม้ ทำฝายทดน้ำ เพื่อเก็บน้ำเข้าไว้ในพื้นที่ให้มากที่สุด โดยเฉพาะเมื่อพื้นที่โดยรอบไม่มีการกักเก็บน้ำ น้ำจะหลากลงมายังหนองน้ำ และคลองไส้ไก่ ให้ทำฝายทดน้ำเก็บไว้ใช้หน้าแล้ง พัฒนาแหล่งน้ำในพื้นที่ ทั้งการขุดลอก หนอง คู คลอง เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ยามหน้าแล้ง และเพิ่มการระบายน้ำยามน้ำหลาก

นา: พื้นที่นา ปลูกข้าวอินทรีย์พื้นบ้าน โดยเริ่มจากการฟื้นฟูดิน ด้วยการทำเกษตรอินทรีย์ คีนชีวิตเล็กๆ หรือจุลินทรีย์กลับคืนแผ่นดิน ใช้การควบคุมปริมาณน้ำในนาเพื่อคุมหญ้า ทำให้ปลอดสารเคมีได้ยกคั่นนาให้มีความสูงและกว้าง เพื่อใช้เป็นที่รับน้ำยามน้ำท่วม และปลูกพืชอาหารตามคันนา

โคกหนองนาโมเดลเป็นรูปแบบหนึ่งที่เกษตรกรทุกกลุ่มที่มีความพร้อมในเรื่องพื้นที่ สามารถนำไปปฏิบัติได้ ไม่ว่าจะเป็นรุ่นใหม่หรือรุ่นเก่า สำคัญที่เกิดการยอมรับในแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งตนเองรวมถึงการบริหารจัดการพื้นที่เพื่อการผลิตอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน ซึ่งรูปแบบนี้สามารถตอบโจทย์ได้ทั้งเป้าหมายการพึ่งตนเองระดับครัวเรือนไปจนถึงการผลิตเพื่อสร้างรายได้

2.5 นโยบาย ยุทธศาสตร์และแผนงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

2.5.1 สรุปลักษณะสำคัญของกรอบยุทธศาสตร์ชาติ ระยะ 20 ปี (2560 - 2579)

ยุทธศาสตร์ชาติได้ถูกกำหนดให้จัดทำขึ้นเพื่อเป็นกรอบแนวทางในการจัดทำนโยบายและการจัดสรรงบประมาณของรัฐบาล ปรากฏในรัฐธรรมนูญฯ ปี พ.ศ. 2559 มาตรา 65 และรัฐบาล (พลเอก ประยุทธ์ จันทร์

โอชา) ได้จัดทำยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (2560 - 2579) โดยมีวิสัยทัศน์ที่จะพัฒนาให้ “ประเทศมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนา ตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ยุทธศาสตร์ดังกล่าว กำหนดกรอบแนวทางไว้หลายแนวทาง ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืนและเกษตรแบบยั่งยืน เช่น **ด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน** วางแนวทางให้มีการพัฒนาภาคการผลิต และบริการ เสริมสร้างฐานการผลิตเข้มแข็งยั่งยืน และส่งเสริมเกษตรกรรายย่อย สู่เกษตรยั่งยืนเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และ**ด้านการสร้างการเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม** มีการวางแนวทาง ให้จัดระบบอนุรักษ์ พื้นฟูและป้องกันการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ และการร่วมลดปัญหาโลกร้อนและปรับตัวให้พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เป็นต้น

2.5.2 แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ ระยะ 20 ปี ประเด็นการเกษตร

แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติประเด็นการเกษตร ประกอบด้วย 6 แผนย่อย ดังนี้

แผนย่อย	สรุปสาระสำคัญแนวทางพัฒนา
(1) เกษตรอัตลักษณ์พื้นถิ่น	ส่งเสริมและพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ด้วยการประยุกต์ใช้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เทคโนโลยีและนวัตกรรม การขึ้นทะเบียนและคุ้มครองสิทธิให้กับสินค้าและผลิตภัณฑ์ การพัฒนาคุณภาพมาตรฐานของสินค้าและผลิตภัณฑ์และการสร้างความเข้มแข็งของเกษตรกรและชุมชน ในการพัฒนาอัตลักษณ์พื้นถิ่น สร้างอัตลักษณ์หรือเรื่องราวแหล่งกำเนิด สร้างความแตกต่างและความโดดเด่น และสร้างแบรนด์ให้กับสินค้าเกษตรอัตลักษณ์พื้นถิ่น และส่งเสริมการบริโภคสินค้าเกษตรอัตลักษณ์ พื้นถิ่นทั้งในระดับประเทศและเพื่อการส่งออก
(2) เกษตรปลอดภัย	พัฒนาคุณภาพมาตรฐานและระบบการรับรองความปลอดภัยในระดับต่างๆ รวมถึง การตรวจสอบย้อนกลับให้เป็นที่ยอมรับของตลาดทั้งในและต่างประเทศ ส่งเสริมและสนับสนุนการผลิตสินค้า เกษตรที่ได้คุณภาพมาตรฐานความปลอดภัย เพิ่มความสามารถในการเข้าถึงอาหารอย่างทั่วถึงและปลอดภัย สร้างความตระหนักรู้ของผู้ผลิตและผู้บริโภคถึงความสำคัญของเกษตรปลอดภัย และส่งเสริมด้านการขยายตลาดบริโภคสินค้าเกษตรปลอดภัย รวมทั้งสนับสนุนการทำเกษตรอินทรีย์ตั้งแต่ระดับอินทรีย์วิถีชาวบ้าน เพื่อต่อยอดสู่เกษตรอินทรีย์เชิงพาณิชย์ที่ได้มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ทั้งในระดับประเทศและระดับสากล
(3) เกษตรชีวภาพ	สนับสนุนการอนุรักษ์ทรัพยากรชีวภาพทางการเกษตรเพื่อนำไปสู่การผลิตและ ขยายผลเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม ส่งเสริมการวิจัยพัฒนางานองค์ความรู้และประยุกต์ใช้นวัตกรรมจากภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยีที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อมเพื่อการแปรรูปสินค้าจากความหลากหลายชีวภาพ ส่งเสริมและ สนับสนุนการผลิต การแปรรูปและพัฒนาผลิตภัณฑ์จากฐานเกษตรกรรมและฐานทรัพยากรชีวภาพ รวมถึง พัฒนาเชื่อมโยงไปสู่ภาคอุตสาหกรรมต่อเนื่อง และใช้ฐานการทำเกษตรกรรมยั่งยืนเพื่อใช้ประโยชน์และ ต่อยอดไปสู่สินค้าเกษตรชีวภาพ รวมทั้งส่งเสริมการปลูกพืชสมุนไพรให้เป็นพืชเศรษฐกิจตามความเหมาะสม และส่งเสริมให้มีการนำวัตถุดิบเหลือทิ้งทางการเกษตรมาใช้ประโยชน์ในอุตสาหกรรมและพลังงานที่เกี่ยวข้อง กับชีวภาพ

แผนย่อย	สรุปสาระสำคัญแนวทางการพัฒนา
(4) เกษตรแปรรูป	สนับสนุนการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรมการแปรรูปสินค้าเกษตร ชั้นสูงที่มีคุณค่าเฉพาะ และผลิตภัณฑ์คุณภาพสูงที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาด และผลักดันเทคโนโลยีและนวัตกรรมไปสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ตลอดจนให้ความสำคัญกับตราสินค้าและปกป้องสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา ส่งเสริมการใช้วัตถุดิบและผลิตผลทางการเกษตรเพื่อแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ โดยการนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมมาประยุกต์ใช้ในกระบวนการผลิตตลอดห่วงโซ่อุปทานให้แก่เกษตรกรและ สถาบันเกษตรกร รวมทั้งสนับสนุนการนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมสมัยใหม่มาใช้ในการควบคุมคุณภาพและ ความปลอดภัย ติดตามผลิตภัณฑ์ระหว่างขนส่ง และยืดอายุของอาหารและสินค้าเกษตรในบรรจุภัณฑ์ เพื่อเพิ่มมูลค่าให้แก่สินค้า
(5) เกษตรอัจฉริยะ	ส่งเสริมการวิจัยพัฒนาพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ปัจจัยการผลิต เครื่องจักรกลและอุปกรณ์ทางการเกษตร รวมถึงเทคโนโลยีและนวัตกรรมเกษตรแห่งอนาคต เพื่อนำมาใช้ในการกระบวนการผลิตและเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตการเกษตรทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม พัฒนาศักยภาพเกษตรกรให้เข้าถึงและใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีและนวัตกรรมทางการเกษตร เทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ เทคโนโลยีดิจิทัล เพื่อวางแผนการเกษตร และพัฒนาเกษตรกรให้เป็นเกษตรกรอัจฉริยะที่มีขีดความสามารถในการแข่งขัน รวมทั้งสนับสนุนและส่งเสริมการทำระบบฟาร์มอัจฉริยะ โดยถ่ายทอดและ สนับสนุนเทคโนโลยีให้แก่เกษตรกรในราคาที่สามารถเข้าถึงได้ ควบคู่กับการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและการใช้ ประโยชน์จากข้อมูลในการวางแผนการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตสินค้าที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาด
(6) การพัฒนาระบบนิเวศการเกษตร	ให้ความสำคัญกับมาตรการสนับสนุนที่จะช่วยให้การสร้างมูลค่าในภาคเกษตรดำเนินการได้อย่างต่อเนื่องและเป็นรูปธรรม อาทิ การเพิ่มประสิทธิภาพและการจัดการ ทรัพยากรทางการเกษตร และการพัฒนาฐานข้อมูลทรัพยากรทางการเกษตร เพื่อนำไปสู่การบริหารจัดการพื้นที่เกษตรกรรมอย่างเหมาะสม การพัฒนาระบบฐานข้อมูลสารสนเทศการเกษตรและระบบติดตาม เฝ้าระวัง และเตือนภัยสินค้าเกษตรให้ทันกับสถานการณ์ การส่งเสริมการรวมกลุ่มเกษตรกร การส่งเสริมการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรมที่สนับสนุนภาคการเกษตรที่สอดคล้องกับความต้องการและสามารถนำไป ประยุกต์ใช้ในเชิงพาณิชย์ การพัฒนาคุณภาพมาตรฐานสินค้าและผลิตภัณฑ์ที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดหรือกลุ่มผู้บริโภค การส่งเสริมและขยายตลาดสินค้าเกษตรและผลิตภัณฑ์เกษตรในรูปแบบต่างๆ การเพิ่มประสิทธิภาพการให้บริการทางการค้าและอำนวยความสะดวกแก่ผู้ประกอบการให้มีความรวดเร็วและการพัฒนาระบบโลจิสติกส์การเกษตร เพื่อลดขั้นตอนและระยะเวลาในการส่งสินค้า

ที่มา: สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2563 [เอกสารออนไลน์]

2.5.3 สรุปสาระสำคัญของแผนงานและแนวทางการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

1) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12

การพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนาฯ แห่งชาติ ฉบับที่ 12 จะมุ่งบรรลุเป้าหมายในระยะ 5 ปี ที่จะสามารถต่อยอดในระยะต่อไปเพื่อให้บรรลุเป้าหมายการพัฒนาระยะยาวตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี โดย ยึด “หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” และ “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” โดยกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาในแผนพัฒนาฯ แห่งชาติ ฉบับที่ 12 ไว้ 6 ยุทธศาสตร์ สำหรับ ยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมตามภารกิจของสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาเกษตรยั่งยืน คือ ยุทธศาสตร์ที่ 3 การสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและแข่งขันได้อย่างยั่งยืน ยุทธศาสตร์ที่ 4 การเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ในยุทธศาสตร์ที่ 3 พบว่าได้กำหนดแนวทางพัฒนาเกษตรยั่งยืน ไว้หลายแนวทาง เช่น (1) การขับเคลื่อนการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์อย่างจริงจัง โดยการสร้างแรงจูงใจในการปรับเปลี่ยนเข้าสู่มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ผ่านมาตรการทางการเงินการคลัง การส่งเสริมการผลิต การยกระดับราคาสินค้าเกษตรอินทรีย์ให้แตกต่างจากสินค้าเกษตรที่ใช้สารเคมี ตลอดจนมาตรการส่งเสริมการตลาด และแนวทางอื่นๆ (2) การส่งเสริม และเร่งขยายผลแนวคิดการทำเกษตรตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เช่น ส่งเสริมขยายผล และพัฒนาการผลิตในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ทั้งในรูปแบบเกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรผสมผสาน วนเกษตร เกษตรอินทรีย์ เกษตรธรรมชาติ รวมถึงการทำเกษตรกรรมตามหลักการปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี โดยสนับสนุนบทบาทเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านในการขับเคลื่อน และการปรับกลไกและโครงสร้างพื้นฐานด้านการเกษตรที่จำเป็นในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน อาทิ การพัฒนาระบบข้อมูลเกษตรกรรมยั่งยืน การสร้างองค์ความรู้การสนับสนุนเงินทุนในลักษณะสินเชื่อสีเขียว ที่มุ่งเน้นการผลิตและการส่งเสริมการตลาด ตลอดจนควบคุมการใช้สารเคมีการเกษตร ที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมอย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ส่งเสริมการใช้ผลิตภัณฑ์ชีวภาพทดแทนสารเคมีการเกษตรให้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งใช้สารเคมีการเกษตรอย่างเหมาะสมตามหลักวิชาการเพื่อลดผลกระทบต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม

ในยุทธศาสตร์ที่ 4 กำหนดแนวทางการพัฒนาส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน และป่าครัวเรือน สร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูและดูแลผืนป่า เพิ่มพื้นที่ป่าเศรษฐกิจเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร้อยละ 15 ของพื้นที่ประเทศ โดยปรับปรุงกฎระเบียบเพื่อส่งเสริมและสร้างแรงจูงใจให้ภาคเอกชน ภาคประชาชนและเกษตรกรรายย่อยในการปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจระยะยาว อาทิ ไม้สัก ไม้มะค่า และไม้พะยุง หรือปรับเปลี่ยนจากการปลูกไม้เศรษฐกิจระยะสั้นมาเป็นไม้มีค่าระยะยาว ส่งเสริมการวิจัยและพัฒนา การปลูกพืชแซมในสวนป่า การทำวนเกษตร เพื่อสร้างรายได้ให้เกษตรกรระหว่างที่ไม้ยังไม่เติบโต รวมทั้งพัฒนาสนับสนุนแนวทางการสร้างรายได้จากการอนุรักษ์ การอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพอย่างยั่งยืน ปกป้องและอนุรักษ์

ทรัพยากรพันธุ์กรรม อนุรักษ์พันธุ์กรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งเสริมการใช้ประโยชน์ การสร้างมูลค่าเพิ่มจาก ทรัพยากรชีวภาพ และให้มีการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

นอกจากนี้ ในยุทธศาสตร์ที่ 4 ได้กำหนดแนวทางที่จะส่งเสริมการผลิตและการบริโภคที่เป็นมิตรกับ สิ่งแวดล้อม โดยเน้นการบริหารจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน ให้มีความสำคัญกับการสนับสนุน การผลิตภาคการเกษตรไปสู่เกษตรกรรมที่ยั่งยืน โดยสนับสนุนการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตจากพืชเชิงเดี่ยว ไปสู่เกษตรกรรมยั่งยืน อาทิ เกษตรธรรมชาติ เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ วนเกษตร และเกษตรทฤษฎีใหม่ สนับสนุนการพัฒนาปุ๋ยอินทรีย์ การใช้วัสดุอินทรีย์และการใช้ผลิตภัณฑ์ชีวภาพทดแทนการใช้สารเคมี การเกษตร จัดให้มีแหล่งทุนและกลไกทางการตลาด เพื่อสร้างแรงจูงใจในการปรับรูปแบบการทำการเกษตรให้เป็น มิตรกับสิ่งแวดล้อม พัฒนาระบบการรับรองมาตรฐานและการตรวจสอบคุณภาพสินค้าเกษตรอินทรีย์ สินค้าเกษตร ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ควบคู่ไปกับการพัฒนามาตรฐานความปลอดภัยของสินค้าเกษตร รวมถึงขยายผล แนวคิดการทำเกษตรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สนับสนุนให้มีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และผลักดันสู่กระบวนการทำเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างต่อเนื่อง

2) แผนพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ฉบับที่ 12 (2560 - 2564)

แผนพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (2560 - 2564) ได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาไว้ 5 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ (1) สร้างความเข้มแข็งให้กับเกษตรกรและสถาบันเกษตรกร (2) เพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการสินค้าเกษตรตลอดโซ่อุปทาน (3) เพิ่มความสามารถในการแข่งขันภาคการเกษตร ด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรม (4) บริหารจัดการทรัพยากรการเกษตรและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน และ(5) พัฒนาระบบบริหารจัดการภาครัฐ

สำหรับยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนค่อนข้างมาก คือ **ยุทธศาสตร์ที่ 1 สร้างความเข้มแข็งให้กับเกษตรกรและสถาบันเกษตรกร** โดยมีแนวทางการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา เกษตรกรรมยั่งยืนและวนเกษตร โดย (1) ขยายผลการทำการเกษตรตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (2) ส่งเสริมการทำเกษตรกรรมยั่งยืนให้เห็นผลในทางปฏิบัติ โดยดำเนินกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรใน รูปแบบที่เหมาะสม อาทิ เกษตรผสมผสาน เกษตรธรรมชาติ วนเกษตร เกษตรทฤษฎีใหม่และเกษตรอินทรีย์ ให้เกื้อกูลกับทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด สภาพเศรษฐกิจ และสังคมในชุมชน เช่น เร่งขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การ พัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ พ.ศ. 2560 - 2564 ให้บรรลุเป้าหมายการเพิ่มพื้นที่การผลิตเกษตรอินทรีย์ไม่น้อย กว่าร้อยละ 20 ต่อปี ส่งเสริมขยายผล และพัฒนาการผลิตในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในรูปแบบต่างๆ เช่น เกษตร ทฤษฎีใหม่ เกษตรผสมผสาน วนเกษตร และเกษตรธรรมชาติ เป็นต้น โดยสนับสนุนบทบาทเครือข่ายปราชญ์ ชาวบ้านในการขับเคลื่อนการปรับกลไก และโครงสร้างพื้นฐานด้านการทำการเกษตรที่จำเป็นในการทำ เกษตรกรรมยั่งยืน เช่น การพัฒนาระบบข้อมูลเกษตรกรรมยั่งยืน การสร้างองค์ความรู้การสนับสนุนเงินทุนใน

ลักษณะสินค้าสีเขียว ที่มุ่งเน้นการผลิต การส่งเสริมการตลาด เป็นต้น (3) พัฒนาศักยภาพของเกษตรกรสู่เกษตรกรมืออาชีพ (Smart Farmer) เพื่อพัฒนาไปสู่ผู้ประกอบการธุรกิจเกษตรมืออาชีพ (Smart Entrepreneur) รวมถึงการพัฒนาศักยภาพศูนย์ปราชญ์ชาวบ้านเป็นแหล่งเรียนรู้ และขยายฐานองค์ความรู้จากปราชญ์ชาวบ้านไปสู่เกษตรกรและชุมชนเครือข่ายอื่นๆ พัฒนาศูนย์เรียนรู้เพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร 882 ศูนย์ ให้เป็นศูนย์กลางบูรณาการข้อมูลทางวิชาการจากภาครัฐ

นอกจากนี้ ในยุทธศาสตร์ที่ 4 ด้านการบริหารจัดการทรัพยากรการเกษตรและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เป็นอีกยุทธศาสตร์หนึ่งที่กำหนดแนวทางไว้เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรยั่งยืน และวนเกษตร ไว้ 4 แนวทาง (1) ฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรการเกษตร (2) ส่งเสริมการเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (3) บริหารจัดการทรัพยากรน้ำ รวมถึงการส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกต้นไม้และปลูกป่าโดยชุมชน และเพื่อชุมชน (4) บริหารจัดการพื้นที่ทำกินทางการเกษตร (5) สร้างภูมิคุ้มกันทางการเกษตรต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Climate Change) เช่น การจัดทำแผนการปรับตัว (Adaptation Plan) ของภาคการเกษตรต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ สนับสนุนการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรที่มีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ และอนุรักษ์ทรัพยากรการเกษตร เช่น การเกษตรตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ระบบเกษตรผสมผสาน (Integrated Farming System) การปลูกพืชสลับการปลูกพืชหมุนเวียน วนเกษตร การเกษตรตามแนวทางปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง และการเกษตรที่ลดการใช้น้ำ หรือใช้น้ำน้อย เป็นต้น

3) ยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ (2560 - 2564)

ยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ พ.ศ. 2560 - 2564 ที่จัดทำขึ้นภายใต้คณะกรรมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ เป็นกรอบในการขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ของประเทศไทยต่อเนื่องจากแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2551 - 2554 ซึ่งมีความสอดคล้องกับกรอบทิศทางการพัฒนาที่สำคัญ เช่น ยุทธศาสตร์ชาติ ระยะ 20 ปี ในการสร้างการเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และการสร้างความสามารถในการแข่งขันเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) เรื่อง ยุติความหิวโหย บรรลุความมั่นคงทางอาหารและยกระดับโภชนาการและส่งเสริมเกษตรกรรมที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ รวมถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 และแผนพัฒนาการเกษตร ในช่วงแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 12 เกี่ยวกับการสร้างความเข้มแข็งให้เกษตรกรและสถาบันเกษตรกร และการบริหารจัดการทรัพยากรการเกษตรและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

เป้าหมายของยุทธศาสตร์เกษตรอินทรีย์ ประกอบด้วย

- (1) พื้นที่เกษตรอินทรีย์ไม่น้อยกว่า 600,000 ไร่ ภายในปี 2564
- (2) เพิ่มจำนวนเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์ไม่น้อยกว่า 30,000 ราย ภายในปี 2564
- (3) เพิ่มสัดส่วนตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ในประเทศต่อตลาดส่งออก โดยให้มีสัดส่วนตลาดในประเทศร้อยละ 40 ต่อตลาดส่งออกร้อยละ 60

(4) ยกระดับกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์วิถีพื้นบ้านเพิ่มขึ้น

ประเด็นยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ พ.ศ. 2560 – 2564 ประกอบด้วย 4 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ **ยุทธศาสตร์ที่ 1** ส่งเสริมการวิจัย การสร้างและเผยแพร่องค์ความรู้ และนวัตกรรมเกษตรอินทรีย์ **ยุทธศาสตร์ที่ 2** พัฒนาการผลิตสินค้าและบริการเกษตรอินทรีย์ **ยุทธศาสตร์ที่ 3** พัฒนาการตลาดสินค้าและบริการ และการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ และ**ยุทธศาสตร์ที่ 4** การขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์

4) มติคณะรัฐมนตรี 30 มิถุนายน พ.ศ. 2541

เมื่อ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2541 คณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบมาตรการและแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ดินในพื้นที่ป่าไม้ ที่ส่งมอบให้ ส.ป.ก. มาดำเนินการปฏิรูปที่ดินที่กรมป่าไม้เสนอ ซึ่งมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับ ส.ป.ก. คือ (1) ให้ตรวจสอบสภาพป่าให้เสร็จโดยเร็ว (2) พื้นที่ที่ไม่สมควรนำไปปฏิรูปที่ดิน ให้กรมป่าไม้ดำเนินการตามความเหมาะสมหากเป็นป่าแปลงเล็กแปลงน้อยในพื้นที่ราบ และไม่ใช้เป็นพื้นที่ที่ควรสงวนรักษาไว้เพื่อคุ้มครองระบบนิเวศ สภาพแปลงดังกล่าวไม่ติดกับป่าผืนใหญ่ โดยร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลท้องถิ่น และ ส.ป.ก. (3) ให้ ส.ป.ก. กำหนดเงื่อนไขการใช้ที่ดิน ในพื้นที่ที่รับมอบจากกรมป่าไม้ โดยให้ราษฎรปลูกไม้ผล และ/หรือไม้ยืนต้น อย่างน้อยร้อยละ 20 ของเนื้อที่ที่ได้รับ กรณีเป็นที่ดินที่ติดกับเขตป่าไม้จะต้องปลูกไม้ผล และ/หรือไม้ยืนต้นเป็นแนวกันชน และให้นำเอาวิธีการจัดรูปแปลงที่ดินให้มีขนาดเหมาะสม เพื่อใช้แก้ปัญหาเรื่องที่ดินอยู่อาศัยของราษฎรในเขตป่าไม้ด้วย จากมติ ครม. ดังกล่าว จึงเกิดบันทึกข้อตกลงระหว่างกรมป่าไม้และ ส.ป.ก. ว่าด้วยแนวทางการปฏิบัติร่วมกันในการปฏิรูปที่ดิน ในวันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2541 ซึ่งรายละเอียดการดำเนินการในพื้นที่ที่กรมป่าไม้มอบให้ ส.ป.ก. แต่ไม่สมควรนำไปปฏิรูปที่ดิน และปลูกต้นไม้เป็นแนวกันชน เป็นไปตาม มติ ครม. วันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2541

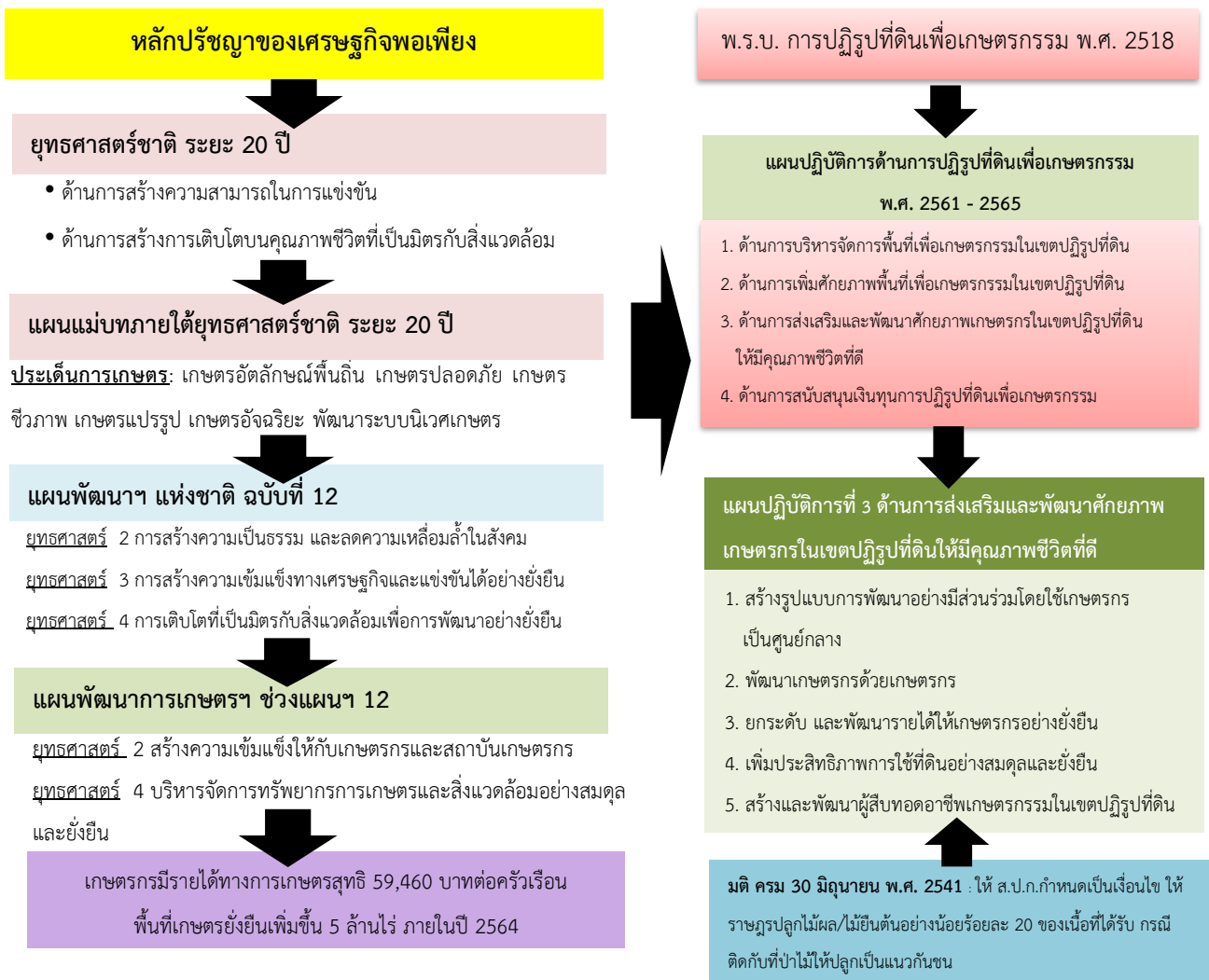
2.5.4 สรุปภารกิจหลักและแผนปฏิบัตินโยบายของสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.)

การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ตามความหมายในมาตรา 4 แห่ง พ.ร.บ. การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 คือ “การปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม” หมายความว่า การปรับปรุงเกี่ยวกับสิทธิและการถือครองในที่ดินเพื่อเกษตรกรรมรวมถึงการจัดที่อยู่อาศัยในที่ดินเพื่อเกษตรกรรมนั้น โดยรัฐนำที่ดินของรัฐหรือที่ดินที่รัฐจัดซื้อหรือเวนคืนจากเจ้าของที่ดิน ซึ่งมีได้ทำประโยชน์ในที่ดินนั้นด้วยตนเอง หรือมีที่ดินเกินสิทธิตามพระราชบัญญัตินี้ เพื่อจัดให้แก่เกษตรกร ผู้ไม่มีที่ดินของตนเองหรือเกษตรกรที่มีที่ดินเล็กน้อยไม่เพียงพอแก่การครองชีพและสถาบันเกษตรกรได้เช่าซื้อ เช่าหรือเข้าทำประโยชน์โดยรัฐให้ความช่วยเหลือในการพัฒนาอาชีพเกษตรกร การปรับปรุงทรัพยากร และปัจจัยการผลิต ตลอดจนการผลิตและการจำหน่ายให้เกิดผลดียิ่งขึ้น

สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) มีขอบเขตหน้าที่ดำเนินดำเนินการ 3 ประการสำคัญ คือ (1) การปรับปรุงเกี่ยวกับสิทธิ และการถือครองในที่ดินเพื่อเกษตรกรรมและการจัดที่อยู่อาศัยในที่ดิน (2) การจัดที่ดิน ให้สถาบันเกษตรกรหรือเกษตรกรผู้ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองหรือมีที่ดินเล็กน้อยไม่เพียงพอแก่การครอง

ชีพโดยวิธีการเช่าซื้อ เช่าหรือเช่าทำประโยชน์ และ (3) การช่วยเหลือในการพัฒนาอาชีพเกษตรกร การปรับปรุง ทรัพยากร และปัจจัยการผลิต ตลอดจนการผลิตและการจำหน่ายให้เกิดผลดียิ่งขึ้น

ส.ป.ก. ได้กำหนดวิสัยทัศน์องค์กรไว้ ส.ป.ก. จะเป็น “องค์กรด้านการบริหารจัดการพื้นที่ปฏิรูปที่ดิน เพื่เพิ่มศักยภาพพื้นที่เกษตรกรรม ยกระดับคุณภาพชีวิตเกษตรกร สู่ความผาสุก ” และกำหนดแผนปฏิบัติการด้านการ ปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ในช่วงปี พ.ศ. 2561 - 2565 ไว้โดยมีพันธกิจสำคัญ 5 ประการ ได้แก่ 1) บริหารจัดการ พื้นที่ ส.ป.ก. 2) เพิ่มศักยภาพพื้นที่ ส.ป.ก. เพื่อการเกษตรกรรม 3) พัฒนาอาชีพเกษตรกรในพื้นที่ ส.ป.ก. ให้มี ความยั่งยืน 4) การสนับสนุนเงินทุนการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม และ 5) พัฒนาองค์การให้ทันสมัย และ ประกอบด้วย 5 แผนปฏิบัติการ ได้แก่ แผนปฏิบัติการที่ 1 ด้านการบริหารจัดการพื้นที่เพื่อเกษตรกรรมในเขต ปฏิรูปที่ดิน แผนปฏิบัติการที่ 2 ด้านการเพิ่มศักยภาพพื้นที่เพื่อเกษตรกรรมในเขตปฏิรูปที่ดิน แผนปฏิบัติการที่ 3 ด้านการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี แผนปฏิบัติการที่ 4 ด้านการ สนับสนุนเงินทุนการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม และแผนปฏิบัติการที่ 5 ด้านการพัฒนาองค์การ

ภาพที่ 2.6 สรุปความเชื่อมโยงแผนงานการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน

จากแผนปฏิบัติการทั้ง 5 แผน ข้างต้น แผนฯ ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการขับเคลื่อนการพัฒนาศักยภาพพื้นที่เพื่อสนับสนุนการพัฒนาเกษตรกรรมและแผนฯ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรม ได้แก่ (1) แผนปฏิบัติการที่ 2 มีกลยุทธ์ที่เกี่ยวข้อง คือ กลยุทธ์ที่ 2 พัฒนาคุณภาพดินให้เหมาะสมต่อการเกษตรกรรม และกลยุทธ์ที่ 3 พัฒนาสภาพแวดล้อมในเขตปฏิรูปที่ดินให้มีความยั่งยืน และ (2) แผนปฏิบัติการที่ 3 เป็นแผนที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการพัฒนาเกษตรกรรม ประกอบด้วย 5 กลยุทธ์ ได้แก่ (1) สร้างรูปแบบการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมโดยใช้เกษตรกรเป็นศูนย์กลาง (2) พัฒนาเกษตรกรรมด้วยเกษตรกร (3) ยกระดับและพัฒนารายได้ให้เกษตรกรอย่างยั่งยืน (4) เพิ่มประสิทธิภาพการใช้ที่ดินอย่างสมดุลและยั่งยืน และ (5) สร้างและพัฒนาผู้สืบทอดอาชีพเกษตรกรรมในเขตปฏิรูปซึ่งกลยุทธ์และแนวทางดังกล่าว เมื่อวิเคราะห์ความเชื่อมโยงของแผนปฏิบัติการและแผนในระดับต่างๆ จะเห็นได้ว่า มีความสอดคล้องกันดังสรุปในภาพที่ 2.6

2.6 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมยั่งยืน

2.6.1 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการยอมรับนวัตกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน

รูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน ที่มีพื้นฐานสำคัญคือการปลูกพืชเลี้ยงสัตว์แบบผสมผสานร่วมกับการปลูกไม้ป่า ซึ่งเป็นนวัตกรรมเกษตรที่แตกต่างออกไปจากการทำการเกษตรเชิงเดี่ยวที่เกษตรกรส่วนใหญ่คุ้นเคยที่เรียกว่าเกษตรกระแสหลัก การทำให้เกษตรกรยอมรับปรับเปลี่ยนจึงเป็นเรื่องสำคัญที่นักพัฒนาต้องมีความเข้าใจถึงปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องซึ่งหากพิจารณาจากหลักการยอมรับนวัตกรรมของ Rogers (1995) อ้างถึงใน Phongphom (2002) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องจะประกอบด้วย

- (1) ลักษณะของนวัตกรรม เช่น ความเป็นประโยชน์ ความง่ายในการใช้ เหมาะสมกับเกษตรกร เป็นต้น
- (2) ลักษณะของเกษตรกร เช่น สภาพเศรษฐกิจสังคม การศึกษา ระดับการมีส่วนร่วม ความไวในการเรียนรู้และยอมรับเทคโนโลยี เป็นต้น
- (3) ประภพของการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม 3 ระดับ ได้แก่ ปัจเจก ปัจเจก/กลุ่ม และการสั่งการ
- (4) สภาพทางสังคม เช่น บรรทัดฐานทางสังคม ประเพณี ความคิด และทัศนคติ เป็นต้น
- (5) หน่วยงานสนับสนุนส่งเสริม
- (6) ระบบการสื่อสาร เช่น สื่อบุคคล เช่น เพื่อนบ้าน ญาติ ผู้นำเกษตรกร เจ้าหน้าที่ส่งเสริม เป็นต้น และสื่อสารมวลชน เช่น เอกสารสิ่งพิมพ์ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์อื่น ๆ

นอกจากนี้ French (2000) อ้างใน Phongphom (2002) สรุปว่าปัจจัยที่เกี่ยวข้องในการตัดสินใจทำการเกษตรในรูปแบบใดนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยภายในและนอกครัวเรือนเกษตรกร ประกอบด้วย **ปัจจัยด้านเศรษฐกิจสังคมครัวเรือน** ได้แก่ การมีที่ดินและความมั่นคงด้านสิทธิในที่ดิน สมาชิกครัวเรือน และการแบ่งบทบาทหน้าที่ในครัวเรือน เพศ ความเชื่อ ทัศนคติ ระดับความสามารถในการรับมือกับความเสี่ยง เงินออม ความมั่นคงด้านอาหาร

ภาระหนี้สิน และการจ้างงานนอกการเกษตรจะเป็นปัจจัยดึงดูดให้เกษตรกรออกนอกฟาร์ม ปัจจัยภายนอกครัวเรือน เกษตรกร ประกอบด้วย 4 ด้าน ได้แก่ (1) การตลาด ระบบการสนับสนุนและส่งเสริม (2) ความรู้ด้านวิชาการทั้ง ความรู้จากภายนอกและภูมิปัญญาท้องถิ่น (3) การถ่ายทอดความรู้และนโยบาย ระเบียบ/กฎหมาย และ (4) ปัจจัย ด้านชีวภาพและกายภาพ ได้แก่ สภาพดิน ความลาดชัน ระบบชลประทาน ระดับความสูงของพื้นที่ถือครอง น้ำฝน โรคและแมลง เป็นต้น

วัลลภ พรหมทอง และคณะ (2551) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจทำเกษตรทฤษฎีใหม่ของ เกษตรกรในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สรุปได้ว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ที่เข้าร่วมโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ มีสาเหตุมาจากเพื่อนบ้านหรือผู้นำในหมู่บ้านชักชวน โดยได้รับข้อมูลจากผู้นำในหมู่บ้านและเจ้าหน้าที่ส่งเสริม การเกษตร ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจทำเกษตรทฤษฎีใหม่ของเกษตรกร ได้แก่ อายุ จำนวนพื้นที่ถือครอง ทำ การเกษตร ระดับการศึกษา การเป็นสมาชิกสถาบันทางการเกษตร ลักษณะพื้นที่ถือครองทำการเกษตร ซึ่งมีความสัมพันธ์ในเชิงบวก ส่วนรายได้มีความสัมพันธ์เชิงลบ

Meleknia et al. (2013) ระบุว่า ความรู้ของเกษตรกรเป็นปัจจัยสำคัญในการยอมรับวนเกษตร และการ ตระหนักรู้เกี่ยวกับประโยชน์ของระบบวนเกษตร การอบรมเกษตรกรโดยเจ้าหน้าที่ส่งเสริมของรัฐจะสนับสนุนให้ เกิดการยอมรับมากขึ้น นอกจากนี้การเพิ่มขึ้นของรายได้จากการทำวนเกษตรสามารถเอื้อให้เกิดการยอมรับวน เกษตรเพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน

จากการศึกษาของ Phongphom (2002) เกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับทำเกษตรผสมผสานของ เกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระบุว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับทำเกษตรผสมผสานของเกษตรกรเครือข่าย อินแปลงและเครือข่ายวนเกษตร จังหวัดสกลนคร ได้แก่ การมีแหล่งน้ำ ประสพการณ์ในการทำเกษตร ระดับรายได้ สภาพแวดล้อมในฟาร์ม ความกระตือรือร้นในการเรียนรู้ การสนับสนุนของหน่วยงานรัฐ การเข้าถึงตลาด การศึกษา และเพศ

ผกามาศ ทองคำ (2560) ได้ศึกษาพัฒนาการของการเรียนรู้ ผลลัพธ์ของกระบวนการเรียนรู้ รวมทั้งปัจจัย ที่เอื้อและเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการเรียนรู้ของแกนนำเกษตรกรในการพัฒนาตนเองและสวนยางพาราแบบ วนเกษตร สรุปได้ว่า มีแนวทางการเรียนรู้ 2 ทาง คือ

(1) มุ่งสู่การเปลี่ยนสวนยางพาราเชิงเดี่ยวเป็นแบบวนเกษตร โดยแบ่งเป็น 3 ระดับ คือ ระดับที่ 1 การสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการทำสวนยางพาราแบบวนเกษตร ระดับที่ 2 การสร้างแรงบันดาลใจและ ทศนคติที่ดีในการทำสวนยางพาราแบบวนเกษตร และระดับที่ 3 การส่งเสริมให้เกิดการปลูกต้นไม้ในสวนยางพารา แบบวนเกษตร และ

(2) การสร้างแกนนำ/กลุ่ม/เครือข่ายเกษตรกร แบ่งเป็น 3 ระดับ ได้แก่

ระดับที่ 1 การสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการสร้างแกนนำ กลุ่ม และเครือข่าย

ระดับที่ 2 การสร้างแรงบันดาลใจและทัศนคติในการสร้างแกนนำ กลุ่ม และเครือข่าย

ระดับที่ 3 การสร้างเสริมให้เกิดแกนนำ กลุ่ม และเครือข่าย

ผลการศึกษาข้างต้นระบุว่า ปัจจัยที่เอื้อต่อการเรียนรู้ คือ (1) ปัจจัยจำเป็นของแกนนำ ได้แก่ การมีเจตนิมิตชอบบ่มไม่ มีความสนใจในการทำสวนยางพาราแบบวนเกษตรเป็นทุนเดิม และได้รับการสนับสนุนจากสมาชิกครอบครัว และ (2) ปัจจัยที่เป็นแรงสนับสนุน แบ่งเป็น 2 ระดับ คือ ระดับความครัว ได้แก่ แรงกดดันทางเศรษฐกิจของครัวเรือน และความพร้อมของแรงงาน และระดับภายนอก ได้แก่ การสนับสนุนพันธุ์กล้าไม้ฟรี ความสามารถของผู้สร้างกระบวนการเรียนรู้ การสนับสนุนของหน่วยงานรัฐและเอกชน และนโยบายรัฐเอื้อต่อการทำสวนยางพาราแบบวนเกษตร สำหรับปัจจัยที่เป็นอุปสรรค คือ เงื่อนไขของแกนนำเกษตรกร (ผกามาศ ทองคำ, 2560)

Wangpakapattanawong et al. (2017) เสนอว่า ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จของวนเกษตรที่มีการจัดการด้านการตลาดร่วมด้วย คือ ความมั่นคงในสิทธิการถือครองที่ดิน นโยบายสนับสนุนจากภาครัฐ การเข้าถึงความรู้ ความรู้ในการจัดการเมล็ดพันธุ์และกล้าไม้/ต้นพันธุ์ (Seed and Seedling) ทักษะในการจัดการต้นไม้ และข้อมูลข่าวสารและการเชื่อมโยงข้อมูลและสารสนเทศด้านการตลาดที่เพียงพอ

อาทิตยา พองพรหมและคณะ (2560ก) สรุปว่าปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนสู่ระบบวนเกษตรของเกษตรกร แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ **ปัจจัยภายในครัวเรือนเกษตรกร** ได้แก่ กระบวนการเรียนรู้และองค์ความรู้แนวคิดและทัศนคติ เศรษฐกิจครัวเรือน การตระหนักถึงความมั่นคงด้านอาหาร รูปแบบการดำเนินชีวิต และขนาดการถือครองที่ดิน และ**ปัจจัยภายนอกครัวเรือน** ได้แก่ สภาพทางกายภาพ (ที่ตั้ง ลักษณะภูมิประเทศ สภาพดิน ฯลฯ) การสนับสนุนจากภาครัฐ และเอกชน ผู้นำและเครือข่ายเกษตรกร สภาพเศรษฐกิจโดยรวม และความต้องการสินค้าในตลาด

นอกจากนี้ ปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าหัวไร่ปลายนา ซึ่งเป็นระบบวนเกษตรรูปแบบหนึ่งในพื้นที่ปฏิรูปที่ดิน มีหลายประเด็นซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอก สรุปได้ดังนี้ อาทิตยา พองพรหม (2560ข)

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับตัวเกษตรกรและครอบครัว

- 1) ความเป็นเจ้าของ และสิทธิในที่ดินที่ถือครอง ส่งผลต่อการตัดสินใจกำหนดรูปแบบใช้ประโยชน์ที่ดิน นอกจากนี้ การมีที่ดินหลายแปลง หรือ มีขนาดการถือครองมากพอสำหรับการจัดสรรการใช้ประโยชน์กิจกรรมอื่นๆ อย่างเพียงพอ
- 2) เกษตรกรเป็นผู้มีจิตสาธารณะ และรักการปลูกต้นไม้
- 3) การรับรู้ข้อมูล ความรู้เรื่องหลักการเศรษฐกิจพอเพียง และการพึ่งตนเอง
- 4) ประสบการณ์ความล้มเหลวจากการปลูกพืชไร่เชิงเดี่ยว จึงปล่อยพื้นที่ไว้จนเปลี่ยนสภาพเป็นป่า เมื่อได้ใช้ประโยชน์จากป่า จึงหวงแหนและอนุรักษ์ไว้

- 5) ตระหนักถึงความสำคัญของป่าเนื่องจากปัจจุบันอยู่ในสภาพขาดแคลนแหล่งอาหารพื้นบ้านและไม่ใช้สอยมีราคาแพง
- 6) การได้ใช้ประโยชน์ด้วยตนเองและเห็นเพื่อนบ้านใช้ประโยชน์ เป็นแหล่งอาหารโดยเฉพาะหัตถ์ธรรมชาติ เป็นแหล่งไม้ใช้สอยและแหล่งสมุนไพร
- 7) เกษตรกรอายุมาก ไม่มีผู้สืบทอดทำการเกษตร ขาดแรงงาน จึงทำการเกษตร (แบบใช้เงินลงทุน) เพียงบางส่วนของพื้นที่ เก็บพื้นที่ส่วนหนึ่งไว้เป็นพื้นที่ป่าครอบครัว และรักษาที่ดินให้ลูกหลาน
- 8) เกษตรกรไม่มีภาระหนี้สิน และภาระค่าใช้จ่ายอื่น ๆ มากเกินไป จึงไม่ขายที่ดินและเก็บเป็นพื้นที่ป่าไว้ให้ครอบครัวและเพื่อนบ้านได้ใช้ประโยชน์
- 9) เกษตรกรเห็นว่าป่าห้วยไร่ปลายนามีการจัดการไม่มาก และการลงทุนต่ำ แต่ได้ผลตอบแทนทั้งระยะสั้นและระยะยาว
- 10) การกระตุ้น และสนับสนุนของบุคคลในครอบครัวรุ่นลูกที่ได้รับการศึกษา และออกไปทำงานนอกพื้นที่ และได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารเรื่องความสำคัญของป่าไม้ และการอนุรักษ์
- 11) บิดา มารดา ซึ่งเป็นเจ้าของมรดก มีแนวคิดให้ลูกหลานอนุรักษ์ไว้

ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมภายนอก ได้แก่

- 1) สภาพทางกายภาพ
 - ความแห้งแล้งไม่มีแหล่งน้ำเพื่อทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ จึงเก็บพื้นที่ป่าไว้เพราะสามารถอยู่รอดได้ในสภาพแห้งแล้ง
 - ดินเสื่อม สภาพดินไม่เหมาะสำหรับการปลูกพืชเศรษฐกิจตามกระแสนิยม ถ้าปลูกต้องลงทุนมาก จึงเก็บพื้นที่ไว้และปล่อยให้ลูกไม้ขนาดเล็กขึ้นเองตามธรรมชาติ พื้นสภาพเป็นป่าซึ่งสามารถใช้ประโยชน์ได้มากกว่า
- 2) การส่งเสริม สนับสนุนจากกลุ่มและเครือข่าย

การมีกลุ่มและเครือข่าย การร่วมเรียนรู้ แลกเปลี่ยนกับกลุ่มและเครือข่ายเกษตรกรในชุมชน ทำให้ได้รับแนวคิด ความรู้ จนเกิดความมั่นใจในแนวทางการอนุรักษ์และพึ่งตนเอง
- 3) นโยบายและดำเนินงานจากหน่วยงานรัฐและเอกชน
 - หน่วยงานราชการ จัดอบรมการเพาะกล้าไม้ การแจกพันธุ์ไม้ป่า และไม่ท้องถิ่นที่เกษตรกรหาเมล็ดพันธุ์ยาก
 - การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และการปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม
 - ความรู้ความเข้าใจของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยต้องเริ่มต้นจากการสร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียให้ตระหนักในเหตุและผลของการอนุรักษ์

นอกจากนี้ อาทิตยา พงพรหม (2562ก) สรุปว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินขนาดเล็กอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน ไว้ 7 กลุ่มปัจจัย ดังนี้

1) ด้านกายภาพ ได้แก่ มีแหล่งน้ำเพียงพอ ลักษณะดินมีความเหมาะสม ลักษณะภูมิประเทศเอื้ออำนวย ทำเลที่ตั้งเหมาะสม ไฟฟ้าเข้าถึง และเส้นทางคมนาคมที่สะดวก

2) ด้านปัจจัยการผลิต ได้แก่ ขนาดที่ดินมีความเหมาะสม มีแรงงานเพียงพอ สามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนได้ และมีปัจจัยการผลิตเพียงพอ

3) ด้านคุณลักษณะของเกษตรกร ได้แก่ มีแนวคิดพึ่งพาตนเอง ชยัน อดทน รักและเชื่อมั่น ในอาชีพเกษตรกรรม หมั่นศึกษาหาความรู้และฝึกฝนทักษะในการปฏิบัติอยู่เสมอ

4) ด้านความรู้ของเกษตรกร ได้แก่ มีแนวคิดและการผลิตที่ยั่งยืน มีการจัดการดิน น้ำ พืช สัตว์อย่างมีประสิทธิภาพ มีการวางแผนการผลิตที่เหมาะสม มีการจัดการทุนที่ดีและมีกิจกรรมลดต้นทุนการผลิต รวมทั้งมีการจัดทำบัญชีฟาร์มและการตลาดอย่างต่อเนื่อง

5) ด้านการจัดการตลาด ได้แก่ มีการวางแผนการผลิตและการตลาด ได้รับใบรับรองมาตรฐานการผลิต มีการขยายช่องทางตลาดโดยเฉพาะการตลาดแบบออนไลน์ มีส่วนในการกำหนดราคา และมีการแปรรูปผลผลิตเพื่อเพิ่มมูลค่า

6) ด้านการส่งเสริมและพัฒนาของภาครัฐ ได้แก่ มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็น เช่น แหล่งน้ำ ระบบกระจายน้ำ และเส้นทางคมนาคม มีการใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมในการผลิต แปรรูป และจัดการตลาด มีแหล่งสินเชื่อเพื่อการเกษตรและการพัฒนาธุรกิจเกษตร มีกระบวนการเรียนรู้ต่อเนื่องแบบมีส่วนร่วม มีการรวมกลุ่มและเชื่อมโยงเครือข่ายเกษตรกรและภาคเอกชน มีการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร การให้คำแนะนำปรึกษา และการหาตลาดและเปิดช่องทางตลาดใหม่ๆ

7) ด้านการรวมกลุ่มและเครือข่าย ได้แก่ มีการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ ข้อมูล ข่าวสารเกี่ยวกับการผลิต ปัจจัยการผลิต การตลาด และการพึ่งพาอาศัยกัน

จากเอกสารรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้น สามารถสรุปประเด็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนได้ดังตารางที่ 2.1

ตารางที่ 2.1 สรุปปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จในการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

ประเด็น	ปัจจัย/เงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง
ลักษณะทางกายภาพและทรัพยากรพื้นฐานการผลิต	• ความเจ้าของที่ดิน ขนาดการถือครองที่ดิน หรือการมีที่ดินหลายแปลง และความมั่นคงด้านสิทธิในที่ดิน • ความเหมาะสมของดิน • ลักษณะภูมิประเทศเอื้ออำนวย • ความพร้อมของโครงสร้างพื้นฐาน • ทำเลที่ตั้งเหมาะสม • มีปัจจัยการผลิตเพียงพอ
เกษตรกรและการจัดการ	• เกษตรกรสมัครใจเข้าร่วม • ความรู้และการตระหนักรู้เกี่ยวกับประโยชน์ของเกษตรกรรมยั่งยืน • การตระหนักถึงความมั่นคงด้านอาหาร • ประสบการณ์ในการทำเกษตร • ความกระตือรือร้นในการเรียนรู้ • การมีเจตนิมขมชอบต้นไม้ • มีแนวคิดพึ่งพาตนเอง ชยัน อดทน รักและเชื่อมั่นในอาชีพเกษตรกร • ความพร้อมของแรงงาน • มีการจัดการดิน น้ำ พืช สัตว์ อย่างมีประสิทธิภาพ • มีการวางแผนการผลิตที่เหมาะสม • มีการจัดการทุนที่ดีและมีกิจกรรมลดต้นทุนการผลิต • มีการจัดทำบัญชีฟาร์มและการตลาดอย่างต่อเนื่อง • การได้ใช้ประโยชน์ด้วยตนเองและเห็นเพื่อนบ้านใช้ประโยชน์ • ไม่มีภาระหนี้สินหรือภาระค่าใช้จ่ายอื่น ๆ มากเกินไป • การกระตุ้นและสนับสนุนของบุคคลในครอบครัวรุ่นลูกที่ได้รับการศึกษาและได้รับรู้ข้อมูลข่าวสาร • บิดา มารดา ผู้เป็นเจ้าของมรดกมีแนวคิดให้ลูกหลานอนุรักษ์หรือสืบทอด • การรวมกลุ่มและเครือข่าย เพื่อแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ ข้อมูล ข่าวสารเกี่ยวกับการผลิต ปัจจัยการผลิต การตลาด และการพึ่งพาอาศัยกัน
ศักยภาพของเจ้าหน้าที่	• เจ้าหน้าที่มีความรู้ ความสามารถด้านการส่งเสริมและพัฒนา รวมถึงมีความรู้ความเข้าใจและทัศนคติที่ดีต่อการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน
ฝ่ายนโยบายและผู้บริหาร	• กฎหมายและระเบียบที่เอื้อให้เกษตรกรสามารถปลูกและใช้ประโยชน์จากไม้ยืนต้น และไม้ป่า • การถ่ายทอดความรู้ นโยบาย ระเบียบ/กฎหมายที่ถูกต้องแก่เกษตรกร
นโยบายแผนงานและการบริหารงานพัฒนา	• มีนโยบายที่ส่งเสริมและเอื้อต่อการทำการเกษตรเกษตรกรรมยั่งยืน
แนวคิดและหลักการดำเนินงานและการสนับสนุน	• กระบวนการเรียนรู้และการปฏิบัติอย่างมีส่วนร่วม • ความรู้ความเข้าใจของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย
กระบวนการและขั้นตอนการดำเนินงาน	• ดำเนินการในพื้นที่นำร่องก่อนขยายผลทั้งในระดับแปลงและกลุ่ม/ชุมชน • ส่งเสริมแบบกลุ่ม หรือมีพื้นที่ใกล้เคียงกัน เพื่อง่ายต่อการจัดการด้านตลาด

ประเด็น	ปัจจัย/เงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง
ความรู้ และนวัตกรรม	• รัฐสนับสนุนความรู้และปัจจัยการผลิตบางส่วนให้เกษตรกรที่สมัครใจร่วมโครงการ • ใช้แผนที่ Agri Map วางแผนกิจกรรมที่เหมาะสม
การตลาดสินค้าเกษตร	• การเข้าถึงความรู้ของเกษตรกร • เกษตรกรมีความรู้ทั้งจากกระบวนการเรียนรู้ องค์ความรู้ และการแลกเปลี่ยนความรู้ ของเกษตรกรยั่งยืน • เกษตรกรมีความรู้หลากหลาย รวมถึงการใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ๆ ที่เกี่ยวกับการเกษตร • เทคโนโลยีที่ส่งเสริมมีความเหมาะสม เข้าถึงและเข้าใจง่าย • มีแหล่งเรียนรู้ในชุมชนหรือบริเวณใกล้เคียง • เจ้าหน้าที่ทั้งหน่วยงานของรัฐและเอกชน ให้ความรู้ในด้านต่าง ๆ ให้แก่เกษตรกร

2.6.2 สภาพปัญหาการพัฒนาเกษตรยั่งยืนในประเทศไทย

กองประสานงานโครงการพระราชดำริและโครงการพิเศษ ส.ป.ก. (2562) รายงานปัญหาอุปสรรคของการดำเนินโครงการส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่ สรุปได้ว่า เกษตรกรสวนใหญ่ยังขาดแคลนปัจจัยการผลิต เงินทุนและแหล่งน้ำ บางรายขาดความรู้ในเรื่องการตลาด และมีปัญหาเรื่องดินเสื่อมโทรมขาดความอุดมสมบูรณ์ปัจจัยการผลิตที่ได้รับ เช่น ปลา ไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ทำการเกษตร โดยเกษตรกรเสนอแนะให้มีการสนับสนุนปัจจัยการผลิตที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และความต้องการของเกษตรกร จัดหา/ปรับปรุง แหล่งน้ำและโครงสร้างพื้นฐานให้ความรู้แก่เกษตรกรในการเข้าถึง แหล่งเงินทุน อีกทั้งการส่งเสริมความรู้ในด้านการเกษตรและการตลาด เป็นต้น

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2562) ได้ดำเนินการติดตามประเมินผลโครงการส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่ (5 ประสาน สืบสานเกษตรทฤษฎีใหม่ ถวายในหลวง) ปี 2561 สรุปข้อค้นพบที่เป็นปัญหาในการดำเนินงานดังนี้

1) งบประมาณสนับสนุนปัจจัยการผลิตไม่เพียงพอ และไม่สอดคล้องกับแผนความต้องการของเกษตรกร ทำให้เกษตรกรบางรายให้ความสำคัญกับโครงการน้อย และงบประมาณในการขับเคลื่อนโครงการไม่ต่อเนื่อง และการเบิกจ่ายล่าช้า

2) การดำเนินโครงการเน้นปริมาณเป้าหมายของเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการจำนวนมาก โดยไม่ได้เน้นการคัดเลือกเกษตรกรที่สมัครใจและมีความต้องการเข้าร่วมโครงการอย่างแท้จริง และเกษตรกรบางส่วนมีคุณสมบัติไม่ครบ

3) ยังไม่มีความชัดเจนในกระบวนการการจัดกลุ่มเกษตรกร ที่เข้าร่วมโครงการ เนื่องจากการประเมินและจัดกลุ่มเกษตรกร มีการกำหนดค่านิยามการจัดกลุ่มเกษตรกรแต่ละกลุ่มที่ความคล้ายคลึงกัน ทำให้การจัดกลุ่มที่ชัดเจนทำได้ยาก

4) เกษตรกรบางส่วนไม่ได้จัดทำแผนการผลิต เนื่องจากไม่ทราบว่าต้องทำ บางส่วนไม่มีความรู้ในการทำแผนการผลิต และไม่เห็นความสำคัญเนื่องจากเน้นผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก ไม่ได้ผลิตเพื่อการค้า

5) การสนับสนุนปัจจัยการผลิต

3.1) เกษตรกรมีความต้องการปัจจัยการผลิตที่หลากหลายและแตกต่างกัน ทำให้เป็นอุปสรรคในการจัดซื้อปัจจัยการผลิต

3.2) การสนับสนุนปัจจัยการผลิตล่าช้า อีกทั้งหน่วยงานมีการทยอยแจกปัจจัยการผลิตและไม่ได้บูรณาการระหว่างหน่วยงาน ทำให้เกษตรกรต้องมารับปัจจัยการผลิตหลายครั้ง

6) การขับเคลื่อนการดำเนินงานของหน่วยงาน 5 ประสานฯ

6.1) เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ

(1) บางรายเข้าร่วมโครงการเนื่องจากต้องการได้รับการสนับสนุนปัจจัย การผลิตจากโครงการเท่านั้น

(2) เกษตรกรบางส่วนมีคุณสมบัติไม่ครบตามที่โครงการกำหนด และคุณสมบัติของพื้นที่การเกษตรไม่ครบ 4 องค์ประกอบของ เกษตรทฤษฎีใหม่ และเกษตรกรบางส่วนไม่ทราบว่าตนเองอยู่กลุ่มใดในโครงการ

6.2) เจ้าหน้าที่หน่วยงานที่รับผิดชอบดูแลเกษตรกรแต่ละหน่วยงานมีภาระหน้าที่รับผิดชอบหลายโครงการ ทำให้ไม่สามารถดูแลเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการได้อย่างทั่วถึง นอกจากนี้ เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่มีความเข้าใจที่แตกต่างกันในวิธีการประเมินการจัดกลุ่มเกษตรกร ทำให้ผลการจัดกลุ่มตามคุณสมบัติที่กำหนดมีความคลาดเคลื่อน

6.3) ปรากฏเกษตรกร เกษตรกรต้นแบบ และประธาน ศพก.

(1) ปรากฏเกษตรกร ต้องออกค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปให้คำแนะนำและติดตามตรวจเยี่ยมเกษตรกรที่อยู่ภายใต้การดูแลด้วยตัวเองโดยไม่มีงบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงาน

(2) ปรากฏเกษตรกร บางส่วนไม่ทราบข้อมูลจำนวนเกษตรกรที่ต้องดูแลและติดตามเยี่ยมเยียน และไม่สามารถเดินทางไปติดตามเยี่ยมเยียนเกษตรกรได้ทุกราย เนื่องจากมีภารกิจมาก

6.4) สถาบันการศึกษาในพื้นที่บางแห่งไม่ทราบบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจน ไม่ทราบรายละเอียด โครงการ ไม่มีเจ้าหน้าที่สำหรับร่วมดำเนินการโดยเฉพาะ และไม่มียงบประมาณสนับสนุนการดำเนินงานโครงการ

6.5) ภาคเอกชน ไม่ได้รับการชี้แจงหรือการประสานงานตามภารกิจจากหน่วยงานภาครัฐและไม่ทราบหน้าที่ที่ชัดเจน ทำให้ไม่มีบทบาทในการดำเนินงานโครงการเท่าที่ควร อย่างไรก็ตาม ภาคเอกชนบางแห่งพร้อมจะดำเนินการด้านการตลาดและจัดหาสถานที่ในการจัดจำหน่ายสินค้าให้แก่เกษตรกร แต่ไม่มีเกษตรกรให้ความสนใจหรือรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาคุณภาพผลผลิตเพื่อให้เอกชนดูแลทางการตลาด

สำหรับการส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ ที่ผ่านมาการส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ยังขยายตัวค่อนข้างช้าเนื่องจากประสบปัญหาหลายประการ โดยมีการวิเคราะห์ถึงจุดอ่อนและอุปสรรคในการพัฒนาเกษตรกรอินทรีย์ไว้ในยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรกรอินทรีย์แห่งชาติ (2560 - 2564) (คณะกรรมการพัฒนาเกษตรกรอินทรีย์แห่งชาติ, 2560) สรุปได้ดังนี้

จุดอ่อน

- 1) เกษตรกร เจ้าหน้าที่ของรัฐ และประชาชน ยังมีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับระบบการผลิตการแปรรูป และการตลาดเกษตรกรอินทรีย์อยู่ในวงจำกัด ส่วนใหญ่ยังขาดความตระหนักถึงประโยชน์จากการทำเกษตรแบบอินทรีย์ จึงมีปัญหาในการผลักดัน ให้พื้นที่เป้าหมายเพิ่มขึ้นในระยะเวลาอันสั้น
- 2) เกษตรกรขาดแรงจูงใจในการปรับเปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์ และ เกษตรกรที่ทำอยู่เดิมหันกลับไปทำเกษตรที่ใช้สารเคมีต่างๆ เนื่องจากราคาสินค้าเกษตรทั่วไป อยู่ในเกณฑ์สูง
- 3) ไม่มีหน่วยงานรับผิดชอบในด้านการส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ทั้งการผลิตและการตลาดโดยตรง
- 4) ขาดการบูรณาการข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับเกษตรกรอินทรีย์ระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน เช่น จำนวนพื้นที่ แหล่งผลิต ปริมาณการผลิต ชนิดสินค้า ราคา และตลาด ฯลฯ
- 5) ระบบการตรวจสอบและรับรองมาตรฐานเกษตรกรอินทรีย์ของภาครัฐยังมีไม่เพียงพอ
- 6) การพัฒนาองค์ความรู้ การรณรงค์ส่งเสริมและให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องแก่เกษตรกรและผู้บริโภคทั่วไปให้ตระหนัก ถึงความสำคัญของการผลิตและการบริโภคอาหารอินทรีย์ยังอยู่ในวงจำกัด
- 7) การสนับสนุนการวิจัยและพัฒนาเพื่อต่อยอดเชิงพาณิชย์ทั้งด้านการผลิตและการตลาดของสินค้าเกษตรกรอินทรีย์ยังมีจำนวนน้อย
- 8) การพัฒนาและการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านเกษตรกรอินทรีย์ยังมีน้อย ทั้งจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชนภาคประชาชน และปราชญ์ชาวบ้าน
- 9) สินค้าเกษตรกรอินทรีย์ขาดความหลากหลายและขาดความต่อเนื่องทั้งชนิดและปริมาณ

อุปสรรค

- 1) การผลักดันมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ไทยให้เป็นที่ยอมรับโดยการเทียบเคียงมาตรฐานกับประเทศคู่ค้ายังดำเนินการล่าช้าและการกำหนดให้มีมาตรฐานบังคับยังไม่มีข้อยุติ
- 2) การกีดกันทางการค้าโดยใช้กลไกด้านมาตรฐานการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่เข้มงวดของประเทศผู้ผลิตและผู้บริโภคสินค้าเกษตรอินทรีย์บางประเทศ ทำให้สินค้าเกษตรอินทรีย์ของไทยไม่สามารถเข้าสู่ตลาดเหล่านั้นได้
- 3) ต้นทุนการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์มีแนวโน้มสูงขึ้น เนื่องจากปัจจัยการผลิต สินค้าเกษตรอินทรีย์บางชนิด (เช่น เมล็ดพันธุ์อินทรีย์ สารชีวภัณฑ์นำเข้าจากต่างประเทศ เป็นต้น) ที่มีความจำเป็นต้องใช้ในการผลิต ฯลฯ มีราคาสูง ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2561) ได้รายงานสถานการณ์เกษตรอินทรีย์ประเทศไทย โดยระบุว่า ปัจจุบัน ประสบปัญหาผลผลิตไม่เพียงพอ กับความต้องการของตลาด เนื่องจากสินค้าบางชนิดต้องผลิตได้ตามฤดูกาล ปริมาณสินค้าที่ผ่านการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ยังมีน้อย เกษตรกรส่วนใหญ่อยู่ในระยะการปรับเปลี่ยนเพื่อเข้าสู่มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ความแตกต่างของราคาสินค้าอินทรีย์ยังมีน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับสินค้าทั่วไปทำให้ขาดแรงจูงใจในการผลิต และการสร้างรูปแบบบรรจุภัณฑ์ไม่โดดเด่น ทั้งนี้ สศก. ได้วิเคราะห์สถานการณ์และวิธีการตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ 6 กลุ่ม ดังสรุปในภาพที่ 2.7

ที่มา: สรุปจาก สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (รายงานประจำปี 2561)

ภาพที่ 2.7 สรุปสภาพปัญหาและวิธีการตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่สำคัญ

อาทิตยา พงพรหม และคณะ (2560ก) สรุปสภาพปัญหาของเกษตรกรในการพัฒนาระบบวนเกษตร แบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ได้ 4 ด้าน คือ

(1) ด้านแนวคิดและความรู้: เกษตรกรยังขาดความรู้เรื่องต้นไม้หรือการปลูกป่า การเลือกพันธุ์ไม้ที่ไม่มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่และประเด็นการขยายผลพบว่า ช่วงแรกคนในครอบครัวไม่ค่อยเห็นด้วย ต้องทำให้เห็นจนพิสูจน์ได้ว่าทำแล้วสามารถอยู่ได้และเกษตรกรเข้าใจว่าปลูกป่าแล้วตัดไม้ได้ ปัญหาของคนส่วนใหญ่ คือ คิดว่าปลูกต้นไม้แล้วเห็นผลช้าและไม่มียาได้

(2) ด้านการผลิต: ขาดแรงงาน และเกษตรกรอายุมากขึ้น

(3) ด้านการสนับสนุนส่งเสริม: ผู้นำท้องถิ่นไม่เข้าใจกลุ่มเกษตรกรซึ่งทำงานด้านเกษตรยั่งยืน และการอนุรักษ์ และไม่ช่วยให้การสนับสนุน

(4) ด้านกายภาพและสภาพภูมิอากาศ: สภาพภูมิอากาศแล้งมาก ดินไม่อุดมสมบูรณ์ สภาพเป็นดินลูกรัง บางพื้นที่ดินด้านล่างเป็นดินดาน บางพื้นที่เป็นดินทรายไม่อุ้มน้ำ น้ำไม่เพียงพอ แม้ว่าเกษตรกรส่วนใหญ่จะมีสระน้ำประจำไร่นา แต่เนื่องจากอากาศร้อนมากทำให้น้ำไม่เพียงพอ และขาดน้ำช่วงฤดูแล้ง

วิฑูรย์ ปัญญากุล (ม.ป.ป.) เสนอความเห็น ว่า ปัจจุบันการขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์ เห็นได้ชัดว่าไม่ใช่การไม่มีนโยบายแต่ปัญหานั้นจะอยู่ที่กระบวนการจัดทำนโยบายและการนำนโยบายไปปฏิบัติ จึงควรจะต้องมีการทบทวนมีอยู่ 2 เรื่องสำคัญ สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

(1) การสร้างสภาพแวดล้อมทางนโยบาย

นโยบายสำคัญที่ต้องทบทวน เพื่อให้เกิดสภาพแวดล้อมทางนโยบายที่เกื้อหนุนเหมาะสม เกื้อหนุนต่อการพัฒนาเกษตรอินทรีย์/เกษตรยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย ได้แก่

- นโยบายสารเคมีเกษตร: ควรเป็นนโยบายที่ไม่สนับสนุนให้ใช้ แต่อาจอนุญาตให้ใช้เมื่อจำเป็นจริงๆ และต้องใช้อย่างระมัดระวังและควบคุมการใช้อย่างเข้มงวด โดยใช้ทั้งนโยบายภาษี การขึ้นทะเบียน และการจัดการสารเคมีแบบครบวงจร ตั้งแต่ผลิต-นำเข้า-จัดเก็บ-ขนส่ง-ใช้-จัดการขยะ
- นโยบายจีเอ็มโอ: ควรควบคุมการทดลองอย่างเข้มงวด รวมทั้งการจัดการ/ติดตามทำลายพืชจีเอ็มโอที่ตรวจพบว่ามีกรปนเปื้อนอยู่ในระบบการเกษตรของประเทศไทย โดยเฉพาะมะละกอ ฝ้าย ถั่วเหลือง ข้าวโพด เป็นต้น
- นโยบายการเกี่ยวกับที่ดินการเกษตร: ทั้งประเด็นการทำให้เกิดความมั่นคงในที่ดินทำกินให้กับเกษตรกรรายย่อย ในลักษณะของกรรมสิทธิ์ร่วม (เช่น โฉนดชุมชน) และการกำหนดเขตพื้นที่สำหรับใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตรเท่านั้น โดยเฉพาะพื้นที่ในเขตชลประทาน ที่รัฐบาลได้ลงทุนงบประมาณจำนวนมากสำหรับเพื่อใช้ในการเกษตรไปแล้ว

- นโยบายเกี่ยวกับระบบมาตรฐานและการตรวจสอบรับรอง ที่ปัจจุบันยังพบว่ามีความซ้ำซ้อนของมาตรฐานการเกษตรและอาหารของหลายหน่วยงาน ความไร้ประสิทธิภาพของการตรวจสอบรับรอง

(2) การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

ที่ผ่านมามักจะพบว่าหน่วยงานราชการโดยส่วนใหญ่แม้ว่าจะพยายาม “รับฟัง” ความคิดเห็นของกลุ่มผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องแต่ท้ายที่สุดการตัดสินใจ จะทำโดยเจ้าหน้าที่ราชการเอง กลุ่มผลประโยชน์เกี่ยวข้องมีบทบาทเพียงการให้สัมภาษณ์ข้อมูล การกรอกแบบสำรวจ/แบบสอบถาม และการเข้าร่วมประชุม ที่มักจะเรียกว่า “การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ” หรือ “ประชาพิจารณ์” ซึ่งส่วนใหญ่คือ การรับฟังข้อสรุปเบื้องต้น และมีเวลาเพียงเล็กน้อยสำหรับการ “แสดงความคิดเห็น” ของกลุ่มผลประโยชน์เกี่ยวข้อง ปัญหาข้างต้นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะกับเรื่องเกษตรอินทรีย์ แต่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ กันกับกระบวนการกำหนดนโยบายต่าง ๆ ของภาครัฐในช่วงหลายปีที่ผ่านมา ประเด็นสำคัญที่ควรต้องพิจารณา คือ กลุ่มผลประโยชน์เกี่ยวข้องที่สำคัญ ได้แก่ กลุ่มเกษตรกร ผู้บริโภค ผู้ประกอบการธุรกิจ และองค์กรพัฒนาเอกชน ต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ ส่วนหน่วยงานราชการนั้น มีบทบาทเป็นเพียง “ผู้ให้บริการ” เช่นเดียวกันกับนักวิจัย/นักวิชาการ หน่วยตรวจสอบรับรองมาตรฐาน ที่มีบทบาทเป็นผู้ให้บริการกับเกษตรกร ผู้บริโภคและผู้ประกอบการเกษตรอินทรีย์

นอกจากนี้ การมีข้อมูลที่ถูกต้องเกี่ยวกับสถานการณ์เกษตรอินทรีย์กับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและผู้ให้บริการมีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะการตัดสินใจต่างๆ ทั้งการกำหนดเป้าหมาย/ทิศทาง ตลอดจนนโยบายและมาตรการต่าง ๆ ที่ถูกต้องจะต้องตั้งอยู่บนฐานข้อมูล/ความรู้ที่ถูกต้องและเป็นปัจจุบัน ทั้งข้อมูลเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์และเกษตรอินทรีย์ทั้งภายในและภายนอกประเทศ ไม่ว่าจะเป็นจุดอ่อน จุดแข็ง ศักยภาพ สภาพการณ์ในต่างประเทศ ตลอดจนกฎระเบียบต่างๆ ในต่างประเทศ

ณัฐนรีย์ ใจเอื้อ และทองเต็ม กุลลำโณ (2563) รายงานการศึกษาสภาพปัญหาการดำเนินงานโครงการปรับเปลี่ยนการผลิตในพื้นที่ไม่เหมาะสม (Zoning by Agri Map) สรุปได้ ดังนี้

ด้านนโยบาย และการดำเนินงาน

- (1) นโยบายและแนวทางการดำเนินงานของหน่วยงานบูรณาการยังไม่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน
- (2) การส่งเสริมเกษตรกรไม่ต่อเนื่องโครงการมีระยะเวลาเพียง 1 ปี จึงยังไม่สำเร็จได้ตามตัวชี้วัดด้านการลดต้นทุนการผลิตและรายได้ เนื่องจากการยอมรับปรับเปลี่ยนจากพืชเดิมที่ทำมาเป็นระยะเวลานาน ต้องใช้เวลาในการปรับแนวคิด ความรู้และมีการสนับสนุนที่ต่อเนื่อง
- (3) การสนับสนุนงบประมาณและปัจจัยการผลิตที่ต่างกันจากหลายโครงการของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ทำให้เกษตรกรเลือกโครงการที่สนับสนุนมากกว่า
- (4) เจ้าหน้าที่บางส่วนยังขาดความรู้ ความเข้าใจในการวิเคราะห์ข้อมูลจากแผนที่ Agri-Map

- (5) เกษตรกรเข้าร่วมโครงการน้อย และเมื่อเข้าร่วมแล้วยังขาดความเชื่อมั่นในการปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดิน
เป็นเกษตรผสมผสาน

ด้านทรัพยากรการผลิตและปัจจัยแวดล้อม

- (1) ขาดแคลนน้ำ
- (2) สภาพดินเสื่อมโทรม ขาดความอุดมสมบูรณ์
- (3) โรคแมลงระบาด
- (4) ขาดแหล่งเงินทุน

บทที่ 3

ผลการศึกษาการดำเนินงานส่งเสริมและพัฒนาเกษตรยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน

(ช่วงปี พ.ศ. 2559-2562)

3.1 แผนงาน โครงการและงบประมาณ

สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) มีกิจกรรมการส่งเสริมเกษตรยั่งยืนมาตั้งแต่ช่วงก่อน ปี 2540 โดยในยุคแรกเป็นการส่งเสริมเกษตรผสมผสาน ทั้งผ่านการส่งเสริมเกษตรกรทั่วไป และการจัดทำโครงการพิเศษ เช่น โครงการอนุรักษ์และพัฒนาแบบผสมผสานในเขตปฏิรูปที่ดิน พื้นที่เขตกันชน (ผืนป่าตะวันตก เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง) โครงการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรมในเขตปฏิรูปที่ดินด้วยการพัฒนาการเกษตรแบบผสมผสาน ระยะที่ 1 ซึ่งดำเนินการในพื้นที่ 4 จังหวัด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ขอนแก่น มหาสารคาม มุกดาหาร และสกลนคร) ซึ่งเน้นส่งเสริมเกษตรผสมผสาน ทฤษฎีใหม่ และวนเกษตร เป็นต้น โดยใช้งบประมาณโครงการใน 4 จังหวัด ประมาณ 1,600 ล้านบาท ใช้เวลาดำเนินการประมาณ 12 ปี (2542-2553) โดยใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นพื้นฐานในการดำเนินงาน

ต่อมา มีการส่งเสริมเกษตรยั่งยืนในรูปแบบอื่นๆ โดยแทรกอยู่ในเนื้อหาของ ส.ป.ก. เช่น การส่งเสริมเกษตรนิเวศ (วนเกษตร) ร่วมกับเครือข่ายอินแปลงจังหวัดสกลนคร และอีก 4 จังหวัดรอบเทือกเขาภูพาน (มุกดาหาร อุดรธานี กาฬสินธุ์ นครพนม) กิจกรรมปลูกไม้เศรษฐกิจ (ช่วงปี 2549-2561) เกษตรอินทรีย์ (นำร่อง ปี 2557 และเริ่มดำเนินโครงการ ปี 2561) จากนั้นได้มีการดำเนินงานในลักษณะโครงการส่งเสริมรายกิจกรรมเกิดขึ้น ตั้งแต่ปี 2560 เป็นต้นมา ได้แก่ เกษตรทฤษฎีใหม่ (ปี 2560) และโครงการอื่น ๆ เริ่มในปี 2561 ได้แก่ เกษตรอินทรีย์ วนเกษตร เกษตรผสมผสาน (ในพื้นที่ไม่เหมาะสม) รวมถึงการส่งเสริมการปลูกและจัดการพืชสมุนไพรผ่านโครงการขับเคลื่อนแผนแม่บทสมุนไพร ซึ่งนับเป็นรูปแบบการส่งเสริมที่สอดคล้องหนุนเสริมกิจกรรมเกษตรยั่งยืนรูปแบบอื่น ๆ

ทั้ง 5 โครงการหลัก ดังกล่าวนี้นี้ มีการวางเป้าหมายการพัฒนาที่ไม่ซับซ้อน และยังขาดความชัดเจนในแง่ของการมุ่งผลสัมฤทธิ์ที่เป็นรูปธรรม และโดยส่วนใหญ่พบว่าเป็นการทำงานเชิงปริมาณมากกว่าเชิงคุณภาพ ดังสรุปในตารางที่ 3.1

ตารางที่ 3.1 สรุปวัตถุประสงค์และแนวทางการทำงานโครงการที่สนับสนุนและส่งเสริมการทำเกษตรยั่งยืน

ชื่อโครงการ/ กิจกรรม	วัตถุประสงค์	แนวทางการขับเคลื่อน	รูปแบบการดำเนินงาน	เป้าหมายการพัฒนา
เกษตรทฤษฎีใหม่	สร้างการรับรู้และความเข้าใจการทำเกษตรทฤษฎีใหม่อย่างถูกต้องเพื่อเผยแพร่ศาสตร์พระราชานำไปปฏิบัติได้	การบริหารจัดการ ใช้หลัก การบูรณาการร่วมกันของ ส.ป.ก. และหน่วยงานใน สังกัด กษ.	1. เกษตรกรรายใหม่ปี 61 (3,500 ราย) 2. เกษตรกรรายเดิมปี 60 (4,322 ราย) รูปแบบการพัฒนาเน้นการ ส่งเสริมองค์ความรู้ตามศาสตร์ พระราชานำ “เกษตรทฤษฎีใหม่” และการทำบัญชีรายรับ-รายจ่าย	ความเข้าใจการทำ เกษตรทฤษฎีใหม่ และนำไปปฏิบัติได้
วนเกษตร	การขยายผลศาสตร์ พระราชานำ เพื่อสร้าง ระบบการพัฒนาการ เกษตรแบบยั่งยืนใน เขต ส.ป.ก.	1. การบริหารจัดการใช้ หลักการมีส่วนร่วม และ บูรณาการทุกภาคส่วน โดยใช้พื้นที่เป็นศูนย์กลาง (ราษฎร รัฐ วัด โรงเรียน ชุมชนท้องถิ่น) 2. รูปแบบการดำเนินงาน พิจารณาตามความ เหมาะสมของพื้นที่ ตาม ลักษณะของภูมินิเวศ และ สภาพแวดล้อม	1. วนเกษตรระดับชุมชน 2. วนเกษตรระดับครัวเรือน เกษตรกร ● วนเกษตรแบบมีต้นไม้ และ พืชผลหลากหลายชั้น ความสูง ● วนเกษตรแบบมีต้นไม้ และ พืชผลยืนต้นอื่นแทรกในไร่นา ● วนเกษตรแบบมีต้นไม้และ พืชผล หรือพืชไร่ หรือพืชสวน สลับตามความเหมาะสมของ ภูมินิเวศ หรือ เศรษฐกิจสังคม ● วนเกษตรแบบไม้ยืนต้น พืชผล และเกษตรอื่นๆ ประกอบกัน	ความยั่งยืนของชุมชน (เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม)
เกษตรอินทรีย์	เพื่อส่งเสริมความรู้ เกษตรอินทรีย์ การลด ต้นทุน เพิ่มมูลค่า ผลผลิต และการ จัดการผลผลิตเกษตร อินทรีย์ตลอดห่วงโซ่ อุปทาน	การบริหารจัดการ ใช้ หลักการพัฒนาองค์ความรู้ การควบคุมภายใน และ ระบบการตรวจรับรอง แบบมีส่วนร่วม (Participatory Guarantee System : GPS) ผ่านกระบวนการ โรงเรียนเกษตรกร	พื้นที่ และเกษตรกรที่ผ่านการ คัดเลือก ● รูปแบบการพัฒนาเน้นการ ดำเนินงานเกษตรอินทรีย์ด้วย ระบบควบคุมภายในและระบบ การตรวจรับรองแบบมีส่วนร่วม (PGS) ผ่านกระบวนการ โรงเรียนเกษตรกร	นำสู่ระบบเกษตร อินทรีย์ที่ได้มาตรฐาน ในเขตปฏิรูปที่ดิน (สินค้าได้มาตรฐาน ลดต้นทุน เพิ่มมูลค่า จัดการผลผลิตตลอด ห่วงโซ่)

ชื่อโครงการ/ กิจกรรม	วัตถุประสงค์	แนวทางการขับเคลื่อน	รูปแบบการดำเนินงาน	เป้าหมายการพัฒนา
เกษตรผสมผสาน (ปรับเปลี่ยนการ ผลิตในพื้นที่ไม่ เหมาะสม)	เพื่อส่งเสริมให้ เกษตรกรมีความเข้าใจ ในการวิเคราะห์พื้นที่ ด้วย Agri-Map และ ลดการใช้ประโยชน์ ที่ดินจากการ เพาะปลูกที่ไม่ เหมาะสมด้วยวิธี เกษตรผสมผสาน	การบริหารจัดการ ใช้หลัก การบูรณาการร่วมกันของ ส.ป.ก. และหน่วยงานใน สังกัด กษ. โดยมี พ.ด. และ SC จังหวัด เป็น หน่วยงานหลัก	พื้นที่ (N) สำหรับพืชเศรษฐกิจ หลักที่ได้จากการวิเคราะห์ Agri-Map ●รูปแบบการพัฒนานั้นรูปแบบ การส่งเสริมการปรับเปลี่ยนการ ใช้ที่ประโยชน์ที่ดินจากการ เพาะปลูกที่ไม่เหมาะสมด้วยวิธี เกษตรผสมผสาน	นำสู่ความเข้าใจการ วิเคราะห์พื้นที่ด้วย Agri-Map และลด การใช้ประโยชน์ที่ดิน จากการเพาะปลูกที่ ไม่เหมาะสมด้วยวิธี เกษตรผสมผสาน
สมุนไพร	เพื่อส่งเสริมการปลูก พืชสมุนไพร การสร้าง วัตถุดิบสมุนไพรที่มี คุณภาพ และอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ สมุนไพรอย่างยั่งยืน	การบริหารจัดการ ใช้หลัก การบูรณาการการพัฒนา องค์ความรู้ โดยหน่วยงาน ภายใต้สังกัดกระทรวง เกษตรและสหกรณ์ พร้อม ทั้งภาคีความร่วมมือ ภาครัฐและเอกชน	พื้นที่และเกษตรกรที่ผ่านการ คัดเลือก ●ปลูกพืชสมุนไพรที่มีศักยภาพ ตามแผนแม่บทสมุนไพร (6 ชนิด) ●ปลูกพืชสมุนไพรที่มีศักยภาพ ตามบริบทพื้นที่ที่ส่งเสริม ●ปลูกพืชสมุนไพรในลักษณะ พื้นที่ป่าครอบครัว ●ปลูกพืชสมุนไพรในลักษณะป่า หัวไร่ปลายนา ●ปลูกพืชสมุนไพรในลักษณะ แปลงเกษตรผสมผสาน	นำสู่การปลูกพืช สมุนไพร การสร้าง วัตถุดิบสมุนไพรที่มี คุณภาพ และการ อนุรักษ์สมุนไพรอย่าง ยั่งยืน

สำหรับเป้าหมายและงบประมาณที่ได้รับในแต่ละโครงการ ในช่วง 3 ปีที่ผ่านมา (2560 - 2562) สรุปได้ดังตารางที่ 3.2 โดยจะเห็นได้ว่า ในช่วงปี 2560 - 2562 มีโครงการที่เกี่ยวข้องโดยตรงและที่สอดคล้องกับการส่งเสริมเกษตรยั่งยืนที่อยู่ในระบบงบประมาณปกติของหน่วยงานจำนวน 5 รายการ รวมงบประมาณ 281.723 ล้านบาท โดยโครงการ/กิจกรรมส่วนใหญ่เริ่มใน ปี 2561

ตารางที่ 3.2 กิจกรรมและงบประมาณดำเนินการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ช่วงปี 2560 - 2562

งบประมาณ หน่วย: ล้านบาท

กิจกรรม/โครงการ	งบประมาณ			รวมงบประมาณ
	ปี 2560	ปี 2561	ปี 2562	(3 ปี)
เกษตรทฤษฎีใหม่	11.538	18.876	18.393	48.807
วนเกษตร (ปี 2561 รวมปลูกไม้เศรษฐกิจ)	-	68.500	43.648	112.148
เกษตรอินทรีย์	-	37.402	34.927	72.329
เกษตรผสมผสาน (ปรับเปลี่ยนพื้นที่ตาม Agri-map)	-	17.616	17.405	35.021
ส่งเสริมการปลูกพืชสมุนไพร	-	6.635	6.783	13.418
รวม	11.538	149.029	121.156	281.723

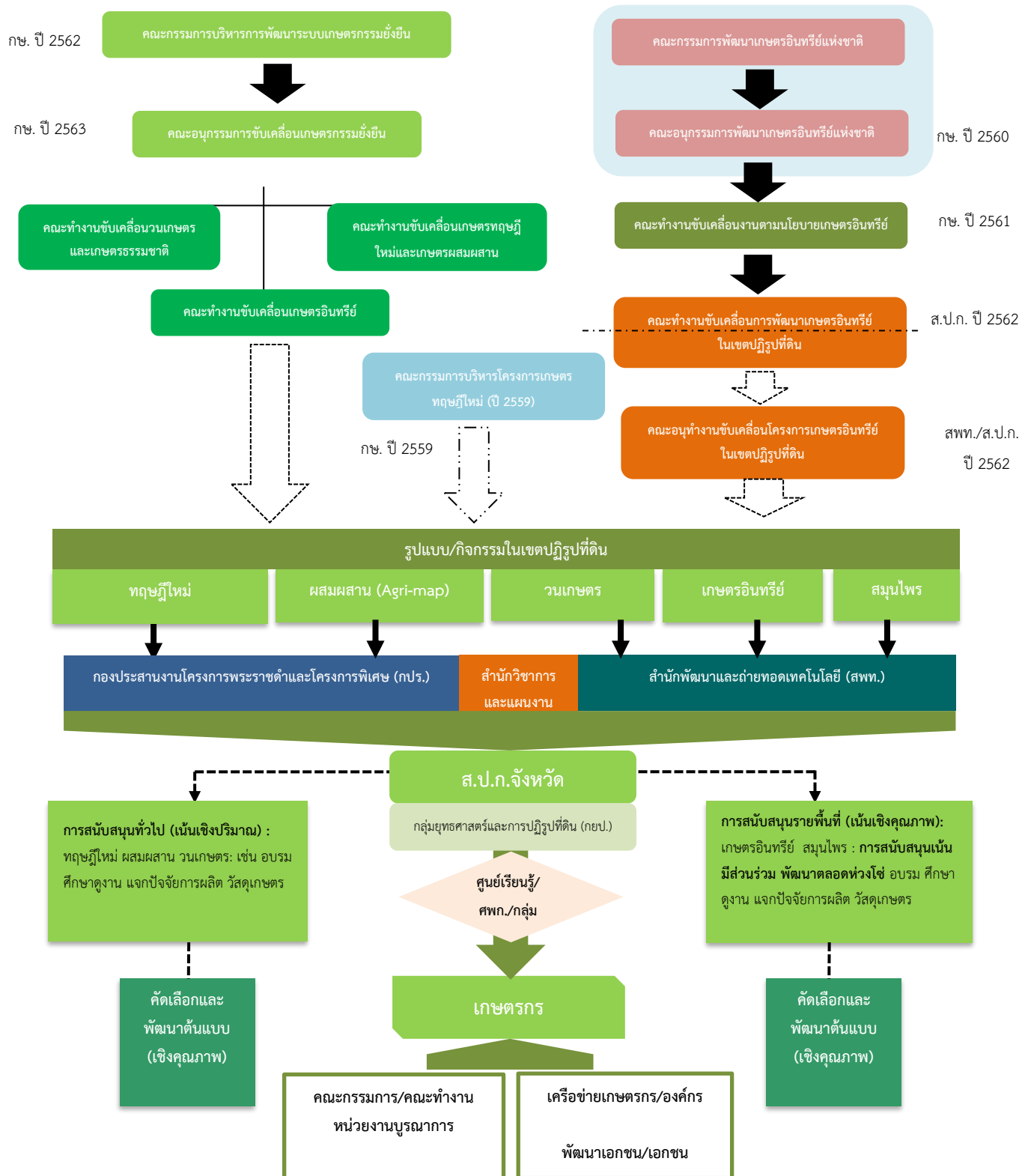
ที่มา: รายงานประจำปี สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ปี 2560 และ ปี 2561

3.2 กลไกบริหารการขับเคลื่อนการส่งเสริมและพัฒนา

การพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนนั้น ในระดับกระทรวงมีการตั้งกลไกบริหารการพัฒนาในรูปของคณะกรรมการบริหารการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธาน และคณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืน ปัจจุบันมีที่ปรึกษารัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (นายอลงกรณ์ พลบุตร) เป็นประธาน ผู้แทน ส.ป.ก. เป็นคณะอนุกรรมการ และต่อมาในปี 2563 มีการตั้งคณะทำงานขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืนขึ้นอีก 3 คณะ คือ คณะทำงานขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์ คณะทำงานขับเคลื่อนวนเกษตรและเกษตรธรรมชาติ (ส.ป.ก. เป็นฝ่ายเลขานุการคณะทำงาน) และคณะทำงานขับเคลื่อนเกษตรทฤษฎีใหม่ ส่วนระดับหน่วยงาน ส.ป.ก. ไม่มีคณะกรรมการ หรือคณะทำงานที่บริหาร หรือ กำกับดูแลขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในภาพรวม

อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมามีการตั้งคณะกรรมการขึ้นมาดูแลการพัฒนาเกษตรอินทรีย์โดยเฉพาะในระดับประเทศ คือ คณะกรรมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ และมีการตั้งคณะอนุกรรมการขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ เมื่อปี 2560 โดยมีรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธาน จากนั้นกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้ตั้งคณะทำงานขับเคลื่อนตามนโยบายเกษตรอินทรีย์แห่งชาติขึ้น โดยผู้แทน ส.ป.ก. เป็นคณะทำงาน ปัจจุบันบทบาทของคณะกรรมการดังกล่าวยังไม่ปรากฏชัดเจนมากนักในการขับเคลื่อนนโยบายเกษตรอินทรีย์ เช่นเดียวกับการส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่ที่พบว่ามีการตั้งคณะกรรมการเกษตรทฤษฎีใหม่ขึ้นเป็นการเฉพาะเพื่อดูแลโครงการส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ตั้งแต่ ปี 2559 ซึ่งต่อมากระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มีการตั้งคณะกรรมการ และคณะทำงานเกี่ยวกับการส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรขึ้นในระดับภูมิภาคอีกหลายคณะที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนด้วยเช่นกัน

กลไกคณะกรรมการ/คณะอนุกรรมการ/คณะทำงาน

ภาพที่ 3.1 สรุปรูปแบบและกลไกการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน (2560 - 2561)

สำหรับ ส.ป.ก. แม้ว่าจะไม่มีคณะกรรมการ หรือ คณะทำงาน ที่ตั้งขึ้นเพื่อบริหารการพัฒนาเกษตรกรรม ยั่งยืนโดยตรง แต่พบว่ามีที่ตั้งคณะทำงานขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ในเขตปฏิรูปที่ดิน เมื่อปี 2561 โดยมีรองเลขาธิการ ส.ป.ก. ที่ได้รับมอบหมายเป็นประธาน มีผู้อำนวยการสำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี เป็นคณะทำงานและเลขานุการ และตั้งคณะอนุทำงานขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ในเขตปฏิรูปที่ดิน เมื่อปี 2562 โดยมี ผู้อำนวยการสำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี เป็นประธานคณะอนุทำงาน และผู้อำนวยการกลุ่มพัฒนาเกษตรกรรมและเครือข่ายผู้นำ เป็นคณะอนุทำงานและเลขานุการ

นอกจากกลไกในรูปของคณะทำงานดังกล่าวแล้ว ส.ป.ก. มีสำนักวิชาการและแผนงานเป็นสำนักที่ดูแลรับผิดชอบการวิเคราะห์ กำหนดนโยบาย จัดทำแผนและประสานการบริหารแผนงานและงบประมาณ และติดตาม ประเมินผลในภาพรวม และมีหน่วยงานที่ทำหน้าที่ จัดทำ ประสานแผนและบริหารโครงการส่งเสริมเกษตรยั่งยืน และติดตามผลการดำเนินงานในส่วนกลาง ผ่าน 1 สำนักและ 1 กอง (แบ่งโครงสร้างการบริหารภายใน) คือ สำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี (สพท.) ดูแลกิจกรรมเกษตรอินทรีย์ วนเกษตร และสมุนไพร และกองประสานงานโครงการพระราชดำริและโครงการพิเศษ (กปร.) ดูแลโครงการส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่ และเกษตรผสมผสาน (Zoning by Agri-Map) สำหรับในส่วนภูมิภาค มีสำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัด โดยกลุ่ม ยุทธศาสตร์และการปฏิรูปที่ดิน (กยป.) เป็นผู้รับผิดชอบขับเคลื่อนการดำเนินงานในพื้นที่ ผ่านกลไกศูนย์การเรียนรู้ เกษตรกรต้นแบบ และกลุ่มเกษตรกร

3.3 กระบวนการและขั้นตอน ส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

กระบวนการและขั้นตอนในการส่งเสริมและพัฒนาทั้ง 5 รูปแบบ มีความแตกต่างกันเล็กน้อยโดยในภาพรวม จะเป็นการพัฒนาความรู้ด้วยการฝึกอบรมและแจกปัจจัยการผลิตเป็นหลัก สำหรับระบบการติดตาม ประเมินผลโครงการ พบว่าผู้ปฏิบัติงานในระดับจังหวัดมีการรายงานผลผ่านระบบ PARA และการติดตามผลหลังฝึกอบรม นอกจากนี้ มีการติดตามผลการดำเนินงานตามตัวชี้วัด โดยส่วนใหญ่พบว่าเจ้าหน้าที่ส่วนกลางออกแบบสำรวจเพื่อติดตาม โดย ส.ป.ก.จังหวัดเป็นผู้เก็บข้อมูล ส่งให้ส่วนกลางวิเคราะห์ผลนำเสนอผู้บริหาร

ส่วนการประเมินผลโครงการและการติดตามโดยส่วนกลางมีค่อนข้างน้อย และยังขาดการติดตาม สนับสนุนและการสรุปบทเรียนเพื่อปรับปรุงกระบวนการทำงาน (ตารางที่ 3.3)

ตารางที่ 3.3 สรุปหลักการ ประเด็นการสนับสนุน และขั้นตอนการดำเนินงานโครงการที่ส่งเสริมเกษตรกรที่ยั่งยืน

รูปแบบ	เกษตรกรอินทรีย์	วนเกษตร	เกษตรทฤษฎีใหม่	เกษตรผสมผสาน	การปลูกสมุนไพรร
หลักการ/ กระบวนการ	กระบวนการมีส่วนร่วม ประยุกต์ใช้ กระบวนการ โรงเรียน เกษตรกร ประสานความร่วมมือ รัฐ เอกชน	ความเหมาะสมของ พื้นที่ และความ ต้องการของเกษตรกร	การบูรณาการ และ หลักการในการ จัดการทรัพยากร ระดับไร่นา (ตาม แนวพระราชดำริ)	การบูรณาการ การปรับเปลี่ยนการผลิตที่ ในพื้นที่ไม่เหมาะสม (N) ตามแผนที่ Agri-Map ให้ เป็นกิจกรรมเกษตร ผสมผสาน สอดคล้องกับ พื้นที่และตลาด	กระบวนการมี ส่วนร่วมในการ สำรวจข้อมูลการ จัดทำแผนและ การขับเคลื่อน
ประเด็นการ สนับสนุน เกษตรกร	- อบรมเจ้าหน้าที่เป็น นักส่งเสริมเกษตร อินทรีย์ - อบรมเกษตรกรให้มี การปรับเปลี่ยนระบบ การผลิต - พัฒนาความรู้ เกษตรกรเชิง ปฏิบัติการตาม กระบวนการรับรอง ระบบผลิตเกษตร อินทรีย์แบบมีส่วนร่วม (Participatory Guarantee Systems : PGS)	สนับสนุนพันธุ์ไม้ยืน ต้น ไม้ผล พืชท้องถิ่น ที่เกษตรกรต้องการ ปลูก และปัจจัยการ ผลิตอื่นๆ จัดเวทีสัมมนาเพื่อ แลกเปลี่ยนความรู้ ด้านวนเกษตรและ เชื่อมโยงเครือข่าย เกษตรกรวนเกษตร	- อบรม ศึกษา งานให้ความรู้ เกษตรกร - สนับสนุนปัจจัย การผลิต - การพัฒนาแหล่ง น้ำ	1) อบรมผ่าน ศพก. หรือ ศูนย์เครือข่าย ศพก. 2) องค์ความรู้ที่ควร สนับสนุน - การวิเคราะห์พื้นที่ โดย ใช้แผนที่ Agri-Map - การบริหารจัดการพื้นที่ N โดยวิธีเกษตร ผสมผสาน - การจัดทำบัญชีต้นทุน อาชีพ 3) ปรับปรุงคุณภาพดิน	- การส่งเสริมการ ปลูกและแปรรูป สมุนไพรอย่างมี คุณภาพ - จัดทำฐานข้อมูล พื้นที่ปลูกพืช สมุนไพร (Land Use) เพื่อการ บริหารจัดการ - การอนุรักษ์และ การใช้พืชสมุนไพร จากป่าอย่างยั่งยืน
ขั้นตอนการ ดำเนินงาน	1. คัดเลือกเกษตรกร และพื้นที่ดำเนินการ 2. การวางแผน โครงการและการ ประสานงาน 3. ส่งเสริม พัฒนา และกระบวนการ เรียนรู้เกษตรกรอินทรีย์	1. ส.ป.ก.ส่วนกลาง และ ส.ป.ก.จังหวัด จัดประชุมหารือเพื่อ สร้างความเข้าใจแนว ทางการขับเคลื่อน 2. ส.ป.ก.จังหวัด จัด ประชุมเกษตรกร เพื่อ ชี้แจงสร้างความ	1. จัดเวที แลกเปลี่ยนเรียนรู้/ ศึกษาดูงาน 2. การสนับสนุน ปัจจัยการผลิตแก่ เกษตรกรต้นแบบ	การคัดเลือกพื้นที่ 1. อยู่ในพื้นที่ N ตามแผนที่ Agri-Map. และในเขต ปฏิรูปที่ดิน 2. สามารถเป็นพื้นที่ เดียวกับโครงการต่าง ๆ ยกเว้นในพื้นที่ยึดคืนตาม คำสั่งหัวหน้า คสช. 3. มีแหล่งรับซื้อ	1. กำหนดพื้นที่ เป้าหมาย ดำเนินการ 2. ชี้แจง สร้าง ความเข้าใจแนว ทางการ ดำเนินงาน และ ร่วมกันกำหนด ทิศทาง แผนงาน

รูปแบบ	เกษตรอินทรีย์	วนเกษตร	เกษตรทฤษฎีใหม่	เกษตรผสมผสาน	การปลูกสมุนไพร
	ผ่านกระบวนการโรงเรียนเกษตรกร (3.1) แผนพัฒนากลุ่มเกษตรกรขั้นที่ 1 (ปีที่ 1 : ต้นทาง) กลุ่มเริ่มใหม่ (3.2) แผนพัฒนากลุ่มเกษตรกรขั้นที่ 2 (ปีที่ 2 : กลางทาง) กลุ่มพร้อมยกระดับ (3.3) แผนพัฒนากลุ่มเกษตรกรขั้นที่ 3 (ปีที่ 3 : ปลายทาง) กลุ่มพร้อมเข้าสู่กระบวนการรับรองมาตรฐาน 4. สรุปผลการตรวจรับรองระบบการผลิตเกษตรอินทรีย์ และจัดทำฐานข้อมูลเกษตรกร 5. สร้างโอกาสในการแข่งขัน ประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ และประสานช่องทางการจำหน่ายผลผลิตให้กับเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการฯ	เข้าใจแนวทางดำเนินงาน (ก) พิจารณาคัดเลือกพื้นที่ประเภทต่างๆ ตามเงื่อนไขการใช้ประโยชน์ เช่น แผนที่ Agri-Map (ข) พิจารณาคัดเลือกเกษตรกรเป้าหมาย (ค) พิจารณางานบูรณาการระดับพื้นที่ (ง) กำหนดแนวทางการบริหารจัดการปัจจัยการผลิต โดยกระบวนการจัดซื้อจัดจ้าง 3. ส.ป.ก. จังหวัดสำรวจความต้องการพันธุ์ไม้ที่เหมาะสมกับภูมิสังคม ผ่านตัวแทนและ/หรือกลุ่มเกษตรกร พร้อมกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน 4. รวบรวมและจัดเตรียมพันธุ์ไม้ที่จะสนับสนุนเกษตรกรปลูก 5. ส่งมอบพันธุ์ไม้ให้เกษตรกรปลูกและบันทึกพิกัดแปลง	3. การประสานงาน อำนวยความสะดวก 4. การประชาสัมพันธ์ สร้างการรับรู้ 5. การพัฒนาแหล่งน้ำ	4. เป็นพื้นที่ใกล้เคียงกัน เพื่อให้ง่ายต่อการบริหารจัดการ 5. พืชที่ปรับเปลี่ยน เน้น ข้าว ข้าวโพด มันสำปะหลัง อ้อย และยางพารา ตามลำดับ <u>ดำเนินการร่วมกับร่วมกับ คณะทำงาน SC จังหวัด</u> 1) วิเคราะห์พื้นที่ ร่วมกับ สถานีพัฒนาที่ดิน จังหวัด 2) กำหนดเป้าหมาย ชี้แจงวัตถุประสงค์ สร้างการรับรู้ให้เกษตรกร 3) คัดเลือกเกษตรกร 4) จัดเก็บข้อมูลพื้นฐาน เช่น พิกัด รายได้ ต้นทุนการผลิต การขอรับวัสดุการเกษตร ฯลฯ 5) จัดส่งรายชื่อเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการให้ - กปร. ส.ป.ก. เพื่อรับการจัดสรรงบประมาณ - สถานีพัฒนาที่ดิน จังหวัด เพื่อรับการสนับสนุนการปรับปรุงคุณภาพดิน - สำนักงานตรวจบัญชีสหกรณ์จังหวัด เพื่อรับการสนับสนุนเรื่องการส่งเสริมการจัดทำบัญชีต้นทุนอาชีพ	3. พัฒนาส่งเสริม สนับสนุนองค์ความรู้ นวัตกรรม และเทคโนโลยี การผลิตสมุนไพร ให้มีประสิทธิภาพ 4. ส่งเสริมการปลูกพืชสมุนไพร และสนับสนุนเทคโนโลยีการแปรรูปสมุนไพร เพื่อสร้างผลิตภัณฑ์ 5. สำรวจสมุนไพร และจัดทำฐานข้อมูลพื้นที่ปลูกสมุนไพร

รูปแบบ	เกษตรอินทรีย์	วนเกษตร	เกษตรทฤษฎีใหม่	เกษตรผสมผสาน	การปลูกสมุนไพร
				6) การทำแผนปฏิบัติการ (บูรณาการแผน) 7) จัดฝึกอบรม องค์ความรู้ เกี่ยวกับการบริหารจัดการพื้นที่โดยวิธี เกษตรผสมผสาน ผ่าน ศพก. 8) สนับสนุนการปรับปรุง คุณภาพดิน 9) สนับสนุนสมุดบัญชีรับ จ่ายในครัวเรือนและ สมุดบัญชี ต้นทุน ประกอบอาชีพ 10) สนับสนุนวัสดุ การเกษตร เพื่อการ ปรับเปลี่ยนกิจกรรม การผลิตเป็นเกษตร ผสมผสานไร่ละ 390 บาท/ปี	
การติดตาม และประเมินผล การดำเนินงาน	1. รายงานผ่านระบบ PARA 2. รายงานผลการ ขับเคลื่อน ทุกวันที่ 8 และ 22 ของเดือน 3. รายงานฐานข้อมูล เกษตรกรแยกกลุ่มชั้น ทุก 3 เดือน 4. รายงานผลการ รับรองพื้นที่ที่เข้าสู่ ระบบการผลิตเกษตร อินทรีย์ 5. รายงานข้อมูลการ ผลิต และเชื่อมโยง	1. รายงานผ่านระบบ PARA 2. จัดทำบันทึก รายงาน ผล เจริญรณนาพร้อมแผ่น ซีดีข้อมูลพร้อมภาพ กิจกรรม 3. ติดตาม เยี่ยม แปลงเกษตรกร 4. จัดทำรายงาน และ สื่อเพื่อเผยแพร่ 5. สรุปและถอด บทเรียน		1. รายงานผ่านระบบ PARA 2. ติดตามผลการดำเนินงาน อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เป็นประจำทุกเดือน 3. รายงานผลการ ดำเนินงานให้ SC จังหวัด ทุกๆ 15 วัน 4. รายงานผลการดำเนิน และการใช้จ่ายงบประมาณ ให้ กปร. ส.ป.ก. ทุกวันที่ 25 ของ เดือน 5. ประเมินผลเชิงปริมาณ และคุณภาพในช่วงไตรมาส ที่ 4	1. รายงานผ่าน ระบบ PARA 2. ติดตาม ประเมินผล จัดการองค์ความรู้ และเผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ 3. สรุปและถอด บทเรียน

รูปแบบ	เกษตรกรอินทรีย์	วนเกษตร	เกษตรทฤษฎีใหม่	เกษตรผสมผสาน	การปลูกสมุนไพร
	ตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ ทุก 3 เดือน				

ที่มา: เอกสารคู่มือและแนวทางการดำเนินงานสำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยีและกองประสานงานโครงการพระราชดำริและโครงการพิเศษ

3.4 ผลการดำเนินงานส่งเสริมและพัฒนาเกษตรยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน

3.4.1 โครงการส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์

การส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ปัจจุบันดำเนินการในลักษณะรายพื้นที่โดยใช้กระบวนการกลุ่ม ในรูปแบบโรงเรียนเกษตรกร และกระบวนการรับรองแบบมีส่วนร่วม (Participatory Guarantee System: PGS) เริ่มดำเนินการโดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณเพื่อส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ใน ปี 2561 - 2562 ในพื้นที่ 72 จังหวัด พื้นที่ที่ได้รับการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรกรอินทรีย์เพื่อปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตเข้าสู่ระบบการผลิตเกษตรกรอินทรีย์ รวม 22,699 ไร่ (เกษตรกร 4,511 ราย) ส่วนใหญ่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลิตผลส่วนใหญ่คือ ข้าวและพืชผัก (ตารางที่ 3.4)

ตารางที่ 3.4 สรุปข้อมูลการส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ในเขตปฏิรูปที่ดิน (เริ่มดำเนินการ ปี 2561)

ภาค	เกษตรกร (ราย)	เนื้อที่ (ไร่)	จำนวนพื้นที่จำแนกตามประเภทผลผลิตหลัก (จำนวนพื้นที่หรือกลุ่มที่ร่วมโครงการ)				
			ข้าว	พืชผัก	ไม้ผล ไม้ยืนต้น	สมุนไพร	อื่นๆ ยัง ไม่ระบุ
เหนือ	1,136	4,636	11	2	1	0	3
ตะวันออกเฉียงเหนือ	2,172	12,690	14	4	1	0	0
กลาง	583	2,431	2	10	3	2	1
ใต้	620	2,942	0	7	5	0	2
รวม	4,511	22,699	27	23	10	2	6

หมายเหตุ ** ดำเนินการในปี 2561 เป็นปีแรก เกษตรกรเริ่มเข้าสู่กระบวนการ และอยู่ระหว่างการปรับเปลี่ยนกระบวนการรับรองแบบมีส่วนร่วม(PGS)

ปัจจุบันมีเกษตรกรที่ได้รับการรับรองมาตรฐาน PGS แล้วทั้งหมด 492 ราย พื้นที่ 3,667 ไร่ (เกษตรกรชั้นที่ 3) คิดเป็นร้อยละ 16.15 พื้นที่ที่มีการปรับเปลี่ยนการผลิตเข้าสู่ระบบการผลิตเกษตรกรอินทรีย์ (เกษตรกรกลุ่มชั้นที่ 2) จำนวน 3,756 ไร่ คิดเป็นร้อยละ ร้อยละ 16.55 (เกษตรกร 707 ราย) และพื้นที่ที่ยังไม่ปรับเปลี่ยนการผลิตเข้าสู่ระบบการผลิตเกษตรกรอินทรีย์แบบ PGS (เกษตรกรกลุ่มชั้นที่ 1) จำนวน 15,276 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 67.30 (เกษตรกร 3,312 ราย) โดยพบว่าในปี พ.ศ. 2562 ส.ป.ก. ได้รับรางวัลเลิศรัฐ ในสาขาบริหารราชการแบบมีส่วนร่วม ประจำปีงบประมาณ

พ.ศ. 2562 ประเภทรางวัลสัมฤทธิ์ผลประชาชนมีส่วนร่วม (Effective Change) "ระดับดี" โครงการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ในเขตปฏิรูปที่ดินจังหวัดยโสธร

อย่างไรก็ตาม พบว่า ส.ป.ก. ไม่มีการสำรวจจัดเก็บข้อมูลเกษตรกรที่เข้าสู่ระบบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ในภาพรวม ทำให้ไม่สามารถสรุปได้ว่าปัจจุบันมีเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์แล้วจำนวนเท่าใด เนื่องจาก ส.ป.ก. มุ่งเน้นส่งเสริมกระบวนการแบบ PGS เป็นหลัก ทำให้เจ้าหน้าที่ ส.ป.ก. จังหวัด ไม่มีการสำรวจและรายงานเกษตรกรที่ส่งเสริมด้วยระบบอื่น ซึ่งปัจจุบันมีหลายหน่วยงานที่ส่งเสริมรูปแบบเกษตรอินทรีย์ เช่น กรมพัฒนาที่ดิน กรมการข้าว และองค์กรเอกชนต่างๆ

3.4.2 โครงการส่งเสริมระบบวนเกษตร

ส.ป.ก. ดำเนินโครงการส่งเสริมการปลูกไม้เศรษฐกิจในเขตปฏิรูปที่ดิน มาตั้งแต่ ปี 2549 – 2561 (ผลงานสะสม) รวมทั้งสิ้น จำนวน 104,661 ไร่ มีเกษตรกรเข้าร่วมโครงการ จำนวน 74,971 ราย ต่อมามีการพัฒนากิจกรรมเป็นการส่งเสริมระบบวนเกษตรในเขตปฏิรูปที่ดินขึ้น โดยเริ่มดำเนินการเมื่อปี 2561 รวมผลงานระบบวนเกษตรจนถึง ปี 2562 ประมาณ 90,755 ไร่ เกษตรกรที่ร่วมโครงการ 14,866 ราย (กิจกรรมปลูกไม้เศรษฐกิจได้นำไปยุบรวมกับกิจกรรมส่งเสริมระบบวนเกษตรในปี 2562 ผลการดำเนินงานปลูกไม้เศรษฐกิจ ปี 2561 ประมาณ 20,335 ไร่)

ตารางที่ 3.5 สรุปพื้นที่ดำเนินการส่งเสริมไม้เศรษฐกิจและส่งเสริมระบบวนเกษตร ปี 2549 - 2562

ภาค	ปี 2561-2562		ปี 2549-2562	
	ส่งเสริมวนเกษตร		ไม้เศรษฐกิจและวนเกษตร (การเพิ่มพื้นที่สีเขียว)	
	เกษตรกร (ราย)	เนื้อที่ (ไร่)	เกษตรกร (ราย)	เนื้อที่ (ไร่)
รวมทั้งสิ้น	14,866	90,755	89,837	195,416
ภาคเหนือ	4,037	30,978	25,585	60,965
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	6,992	36,934	35,354	75,085
ภาคกลาง	2,671	17,598	15,860	37,774
ภาคใต้	1,166	5,245	13,038	21,592

ที่มา: กลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพแวดล้อม สำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี ณ 31 ธันวาคม 2562

สำหรับในปี 2562 มีผลงานการส่งเสริมระบบวนเกษตร รวมจำนวน 45,549 ไร่ เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการทั้งหมด จำนวน 8,563 ราย แบ่งเป็นรายภาค ดังนี้ **ภาคเหนือ** ผลการดำเนินงาน จำนวน 13,770 ไร่ เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ จำนวน 2,443 ราย **ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ** ผลการดำเนินงาน จำนวน 18,084 ไร่ เกษตรกร

ที่เข้าร่วมโครงการ จำนวน 3,574 ราย **ภาคกลาง** ผลการดำเนินงาน จำนวน 9,830 ไร่ เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ จำนวน 1,640 ราย และ**ภาคใต้** ผลการดำเนินงาน จำนวน 3,865 ไร่ เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ จำนวน 906 ราย จะเห็นได้ว่า ส.ป.ก. ได้ส่งเสริมการสร้างพื้นที่สีเขียวผ่านโครงการส่งเสริมการปลูกไม้เศรษฐกิจ และการส่งเสริมระบบวนเกษตร รวมประมาณ 195,416 ไร่ มีสัดส่วนพื้นที่แยกตามภาคดังสรุปในตารางที่ 3.5

3.4.3 โครงการส่งเสริมระบบเกษตรทฤษฎีใหม่

ส.ป.ก. ดำเนินการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรทฤษฎีใหม่ ตั้งแต่ปี 2560 โดยพบว่าผลการดำเนินงานในช่วง 3 ปี (2560 - 2562) มีการพัฒนาศูนย์ต้นแบบแล้ว 415 ศูนย์ และขยายผลองค์ความรู้โดยการพัฒนาความรู้เกษตรกร รวม 13,924 ราย ซึ่งในปี 2562 มีการบูรณาการงานร่วมกับหน่วยงานอื่นๆ ซึ่งมีการ**อบรมหลักสูตรกลาง การปรับแนวคิดเกษตรทฤษฎีใหม่ 5 ประสาน** เพื่อให้ปราชญ์เกษตรเป็นแกนนำในการปรับแนวคิดให้แก่เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ

ตารางที่ 3.6 ผลการดำเนินกิจกรรมส่งเสริมและพัฒนาเกษตรทฤษฎีใหม่ในเขตปฏิรูปที่ดิน ปี 2560 - 2562

ปีงบประมาณ	ศูนย์ต้นแบบเกษตรทฤษฎีใหม่ (แห่ง)			อบรมขยายผลองค์ความรู้ (ราย)		
	แผนงาน	ผลงาน	ร้อยละ	แผนงาน	ผลงาน	ร้อยละ
2560	70	135	192.86	5,400	5,630	104.30
2561	190	210	110.53	3,500	3,594	102.69
2562	72	72	100.00	4,700	4,700	100.00

ที่มา: ระบบ PARA ส.ป.ก. (2562)

พอใจ คล้ายสวนและคณะ (2562) รายงานว่า ในงบประมาณ พ.ศ. 2561 กปร.ได้ดำเนินการติดตามประเมินผลโครงการ โดยเก็บข้อมูลกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 360 ราย จากเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ 3,594 ราย (ปี 2561) สรุปได้ดังนี้

(1) เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ มีอายุเฉลี่ย 56 ปี ครึ่งเรือนเกษตรกรมีสมาชิกเฉลี่ย 3.95 คน โดยเป็นสมาชิกที่เป็นแรงงานในการเกษตรเฉลี่ย 2.27 คนสวนที่เหลือไม่ได้เป็นแรงงานในการเกษตร เนื่องจากอายุมาก อยู่ในวัยเรียน หรือประกอบอาชีพอื่น

(2) หลังเข้าร่วมโครงการ ร้อยละ 87.78 ของเกษตรกรมีความรู้ด้านการจัดทำบัญชีครัวเรือน/บัญชีฟาร์มเพิ่มขึ้น ร้อยละ 95.28 เกษตรกรมีความรู้ ความเข้าใจในหลักการเกษตรทฤษฎีใหม่เพิ่มขึ้นร้อยละ 93.89 เกษตรกรมีความรู้ ความเข้าใจในหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพิ่มขึ้น

(3) เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการร้อยละ 93.89 มีการทำผังแปลง และร้อยละ 97.78 ของเกษตรกรมีการจัดทำแผนการผลิตแล้ว โดยในจำนวนนี้มีเกษตรกรร้อยละ 17.22 จัดทำแผนแบบเป็นลายลักษณ์อักษร และร้อยละ 80.56 จัดทำแผนไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ส่วนที่เหลือร้อยละ 2.22 ยังไม่จัดทำแผนการผลิต สำหรับเกษตรกรที่ได้จัดทำแผนการผลิตแล้ว พบว่าร้อยละ 97.77 ได้ดำเนินการตามแผนการผลิตแล้วจำแนกเป็นร้อยละ 38.33 ดำเนินการตามแผนทั้งหมด และร้อยละ 59.44 ดำเนินการตามแผนแล้วบางส่วน ส่วนเกษตรกรที่เหลือร้อยละ 2.23 ยังไม่ดำเนินการตามแผน เนื่องจากอยู่ระหว่างเตรียมการ

(4) หลังเข้าร่วมโครงการเกษตรกรร้อยละ 26.39 มีหนี้สินลดลง และพบว่าเกษตรกรร้อยละ 78.33 มีการเปลี่ยนแปลงในการชำระหนี้ โดยสามารถชำระหนี้ได้ตรงเวลา ร้อยละ 97.22 และสามารถชำระหนี้ได้ในจำนวนเพิ่มมากขึ้นร้อยละ 66.94 สำหรับเกษตรกรที่มีหนี้สินลดลงส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่ชำระหนี้เป็นปกติอยู่แล้ว มีเกษตรกรเพียงบางส่วนที่มีหนี้สินลดลงจากการมีรายได้เพิ่มขึ้นหลังจาก เข้าร่วมโครงการเกษตรกรที่ทำเกษตรทฤษฎีใหม่แล้ว

(5) เกษตรกรมีการลดรายจ่ายจากการบริโภคผลผลิต มีการพึ่งพาตนเอง รวมถึงมีการจำหน่ายผลผลิต และพบว่าเกษตรกรร้อยละ 79.17 มีเงินออม

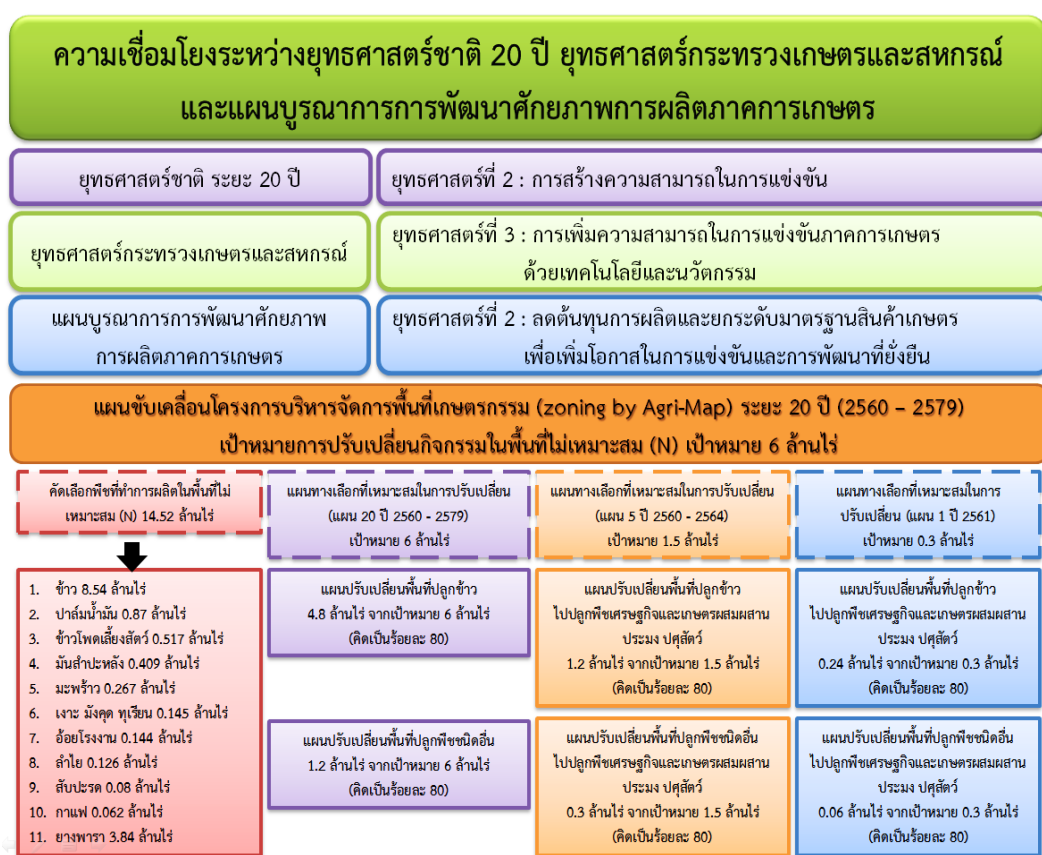
(6) ด้านปัญหาอุปสรรค พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ยังขาดแคลนปัจจัยการผลิต เงินทุนและแหล่งน้ำ บางรายขาดความรู้ในเรื่องการตลาด และมีปัญหาเรื่องดินเสื่อมโทรมขาดความอุดมสมบูรณ์ ปัจจัยการผลิตที่ได้รับ เช่น ปลา ไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ทำการเกษตร

(7) เกษตรกรมีข้อเสนอแนะให้มีการสนับสนุนปัจจัยการผลิตที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และความต้องการของเกษตรกร จัดหา/ปรับปรุง แหล่งน้ำและโครงสร้างพื้นฐาน ให้ความรู้แก่เกษตรกรในการเข้าถึง แหล่งเงินทุน อีกทั้งการส่งเสริมความรู้ในด้านการเกษตรและการตลาด เป็นต้น

นอกจากนี้ จากผลการติดตามหลังการฝึกอบรมในปี 2562 พบว่า เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ ร้อยละ 96.23 มีความรู้เพิ่มขึ้นจากการเข้าอบรม โดยเกษตรกรมีความรู้เพิ่มขึ้นในด้านการจัดทำบัญชีครัวเรือน ร้อยละ 94.77 ความรู้เรื่องเกษตรทฤษฎีใหม่ ร้อยละ 96.67 และความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงร้อยละ 97.25 โดยเกษตรกรดังกล่าวได้นำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในภาพรวม ร้อยละ 43.40 และสามารถนำความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงไปปรับใช้ในพื้นที่ของตนเองได้ถึง ร้อยละ 63.21 รองลงมาได้แก่ความรู้ด้านเกษตรทฤษฎีใหม่ และบัญชีครัวเรือน ตามลำดับ

3.4.4 โครงการปรับเปลี่ยนการผลิตในพื้นที่ไม่เหมาะสม (Zoning by Agri-Map) (เกษตรผสมผสาน)

ส.ป.ก. ร่วมบูรณาการตามนโยบายของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. 2559 ภายใต้กิจกรรมโครงการส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่ในเขตปฏิรูปที่ดิน และปีงบประมาณ พ.ศ. 2560 ภายใต้กิจกรรมโครงการขับเคลื่อนชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงในเขตปฏิรูปที่ดิน โดย กปร. ส.ป.ก. ได้เริ่มดำเนินงานโดยรับเป้าหมายปรับเปลี่ยนพื้นที่ไม่เหมาะสม (N) สำหรับพืชเศรษฐกิจหลัก ได้แก่ ข้าว ข้าวโพด อ้อย มันสำปะหลัง และยางพารา ด้วยการส่งเสริมให้เกษตรกรทำเกษตรผสมผสาน โดยในปี 2560 รับผิดชอบเป้าหมายการลดพื้นที่ N ของพืชเศรษฐกิจหลัก จำนวน 15,000 ไร่ และนโยบายของกระทรวงฯ ได้กำหนดให้ปีงบประมาณ 2561 เป็นต้นไป ส.ป.ก. จะต้องดำเนินการลดพื้นที่ N ของพืชเศรษฐกิจหลัก จำนวน 20,000 ไร่/ปี

ที่มา: กองประสานงานโครงการพระราชดำริและโครงการพิเศษ (2560)

ในปี 2561 ส.ป.ก. มีเป้าหมายการดำเนินงาน 20,000 ไร่ ผลการดำเนินงาน 20,037 ไร่ ซึ่งในปีงบประมาณ 2561 นั้นโครงการฯ ได้ถูกบรรจุในแผนงานบูรณาการพัฒนาศักยภาพการผลิตภาคการเกษตรของกระทรวงฯ แต่พบว่ายังขาดความชัดเจนในการดำเนินโครงการ รวมถึงพบปัญหาในทางปฏิบัติ เช่น พื้นที่เป้าหมายที่ระบุในแผนที่ตามข้อมูลเชิงวิชาการไม่สอดคล้องกับสภาพการใช้ประโยชน์จริงของเกษตรกร แม้ว่า

เจ้าหน้าที่จะแนะนำทำให้ปรับเปลี่ยนเนื่องจากข้อมูล Agri map ระบุว่าไม่เหมาะสม แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ยังต้องการทำการเกษตรในรูปแบบเดิมและยังไม่เห็นความจำเป็นที่จะปรับเปลี่ยนเพราะทำการเกษตรในรูปแบบเดิมมานานโดยไม่เห็นว่ามีปัญหาจนไม่สามารถดำเนินการต่อได้ นอกจากนี้ ยังพบว่า เกษตรกรสามารถเข้าร่วมโครงการอื่นที่มีการส่งเสริมให้เกิดการปรับเปลี่ยนเป็นเกษตรผสมผสานหรือเกษตรยั่งยืนอยู่แล้ว เช่น เกษตรทฤษฎีใหม่ ในขณะที่โครงการนี้ยังไม่มีกิจกรรมที่โดดเด่นหรือแตกต่างมากนักจากโครงการอื่น รวมถึงขาดความชัดเจนในการสนับสนุนและพัฒนาเกษตรกร ต่อมาในปี 2562 ส.ป.ก. ได้กำหนดเป้าหมายลดลงเหลือเพียง 8,220 ไร่ และสามารถดำเนินการได้ 8,307 ไร่ จากนั้น ส.ป.ก. ได้ทบทวนโครงการและยุติการเสนอของบประมาณดำเนินการโครงการนี้ในปีงบประมาณ 2563 โดยเห็นว่าการใช้ข้อมูล Agri map นั้น เป็นเครื่องมือทางเทคนิคอย่างหนึ่งในการวิเคราะห์ศักยภาพพื้นที่ซึ่งสามารถแทรกเป็นกิจกรรมในโครงการอื่น ๆ ในขั้นตอนของการวิเคราะห์พื้นที่อยู่แล้ว เช่น โครงการส่งเสริมระบบวนเกษตร และเกษตรทฤษฎีใหม่ เป็นต้น

3.4.5 โครงการขับเคลื่อนแผนแม่บทสมุนไพร

โครงการการขับเคลื่อนแผนแม่บทสมุนไพร เป็นโครงการบูรณาการระหว่างกระทรวงเกษตรและสหกรณ์กับกระทรวงสาธารณสุข และมอบหมายให้ ส.ป.ก. เริ่มดำเนินการในปี 2561 ปัจจุบันดำเนินการในพื้นที่ 25 จังหวัด เกษตรกรที่เข้าร่วมรวม 2,708 ราย โดยในปี 2562 มุ่งเน้นการส่งเสริมการปลูก การแปรรูปขั้นต้น การจัดการความรู้ และการทำฐานข้อมูลพื้นที่ปลูกพืชสมุนไพรเพื่อการบริหารจัดการ การอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรอย่างยั่งยืน นอกจากการจัดฝึกอบรมเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการแล้ว มีการศึกษาข้อมูลชุมชนเพื่อจัดทำฐานข้อมูลแล้ว ในช่วงปี 2561 - 2562 รวม 15 จังหวัด 16 ชุมชน

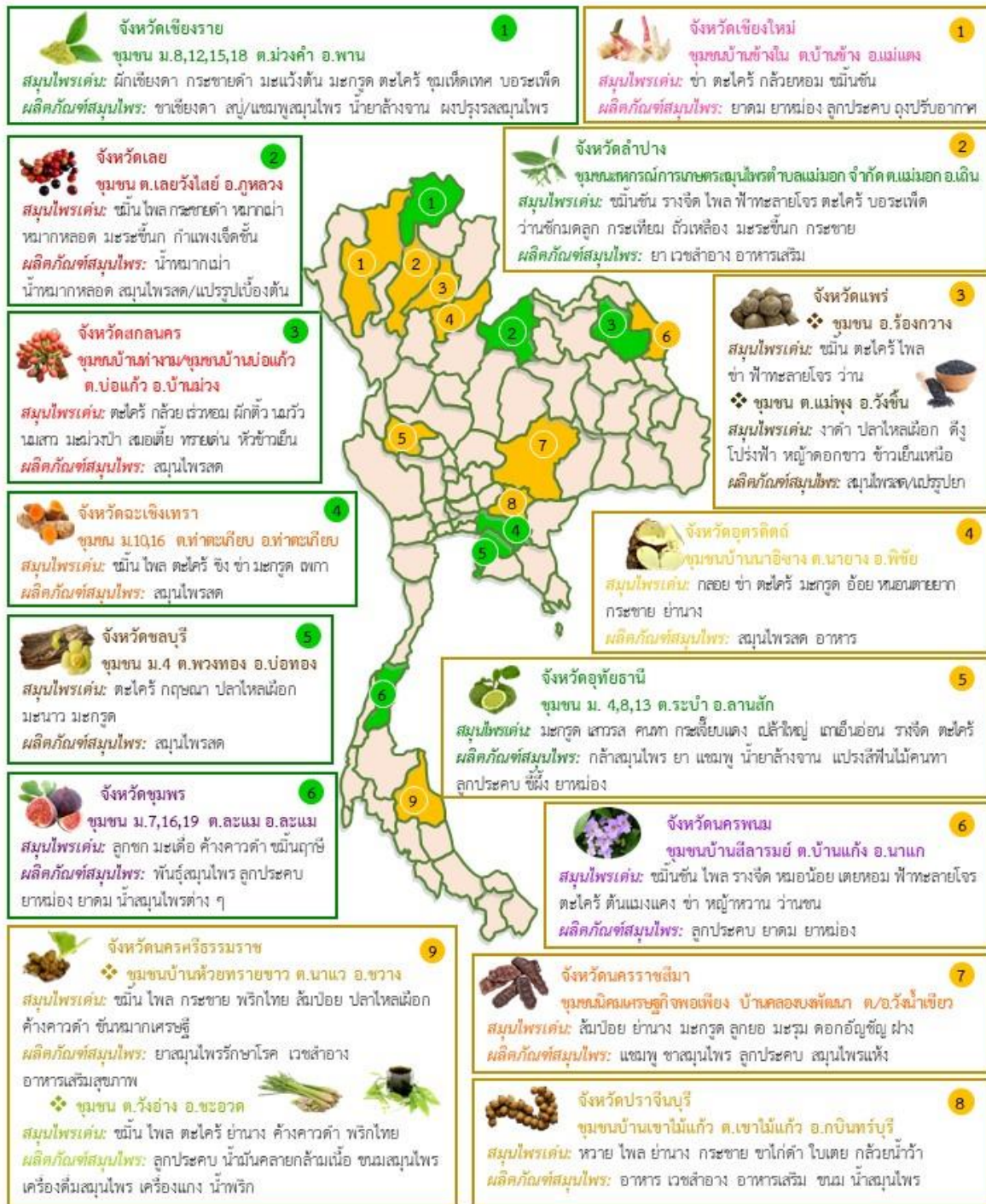
ตารางที่ 3.7 จำนวนเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการขับเคลื่อนแผนแม่บทสมุนไพร ปี 2561-2562

ภาค	ปี 2561-2562		ปี 2562		หมายเหตุ
	เป้าหมาย (ราย)	ผลการดำเนินงาน (ราย)	เป้าหมาย (ราย)	ผลการดำเนินงาน (ราย)	
เหนือ	795	880	395	402	ปี 2561 - 2562 ศึกษาข้อมูลชุมชนและจัดทำฐานข้อมูลเกษตรกรเบื้องต้นแล้ว 16 ชุมชน
ตะวันออกเฉียงเหนือ	860	967	450	474	
กลาง	390	391	200	200	
ใต้	470	470	205	205	
รวม	2,515	2,708	1,250	1,281	

ที่มา: กลุ่มพัฒนาเกษตรกรและเครือข่ายผู้นำ ณ ธันวาคม 2562

สรุปผลการศึกษาชุมชนตามโครงการขับเคลื่อนแผนแม่บทสมุนไพรในเขตปฏิรูปที่ดิน 15 จังหวัด

- โครงการปีงบประมาณ พ.ศ. 2561 จำนวน 6 จังหวัด ● โครงการปีงบประมาณ พ.ศ. 2562 จำนวน 9 จังหวัด

ที่มา: กลุ่มพัฒนาเกษตรกรและเครือข่ายผู้นำ สำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี (2563)

การจัดการฐานข้อมูลศักยภาพการบริหารจัดการสมุนไพรของชุมชนทั้ง 9 ชุมชน นำสู่การเชื่อมโยงและบูรณาการการขับเคลื่อนงานสมุนไพรกับภาคต่างๆ ในเรื่องการผลิต การแปรรูป และการตลาด เช่น

- เกิดการนำเอาองค์ความรู้ที่ส่งเสริมการบริหารจัดการสมุนไพรทั้งระบบ ไปประยุกต์ใช้สร้างและพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรกว่า 55 ผลิตภัณฑ์ ในพื้นที่ 25 จังหวัด
- เกิดการเชื่อมโยงการบริหารจัดการสมุนไพรระดับเครือข่ายตามลักษณะภูมินิเวศ
- เกิดการยกระดับองค์กรชุมชนด้านการประกอบการธุรกิจด้านสมุนไพรและการบริการด้านสุขภาพระดับชุมชน สร้างงาน สร้างรายได้ และนำสู่การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

ส.ป.ก. ได้ร่วมกับภาคีเครือข่ายวิเคราะห์ และจัดทำรายชื่อสมุนไพรที่ได้ควรรับการส่งเสริมปลูกโครงการพัฒนาศักยภาพเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดิน กิจกรรมการส่งเสริมพืชสมุนไพรในเขตปฏิรูปที่ดิน¹ ดังสรุปในตารางที่ 3.8

นอกจากชนิดของสมุนไพรดังกล่าวข้างต้น ส.ป.ก. มีการกำหนดการขับเคลื่อนเพื่อลดความเสี่ยงด้านการตลาด โดยแยกประเภทของสมุนไพรไว้ 3 กลุ่มตามระยะการเก็บเกี่ยวซึ่งจะช่วยให้เกษตรกรสามารถนำไปวางแผนการผลิตตามตลาดต้องการได้ ดังนี้

1) สมุนไพรที่มีอายุการเก็บเกี่ยว 1 - 2 ปี เช่น ขมิ้น ไพล บัวบก พริกไทย เป็นต้น สมุนไพรในกลุ่มนี้ต้องใช้ระบบการตลาดแบบ “ตลาดนำการผลิต” เพื่อลดปัญหาสินค้าหรือผลผลิตล้นตลาด และที่สำคัญจะต้องเก็บเกี่ยวตามช่วงเวลาที่เหมาะสม เพื่อไม่ให้ส่งผลกระทบต่อสุขภาพทางยา การแพ้ยา หรืออื่น ๆ ที่อาจทำให้เกษตรกรสูญเสียรายได้หรือขาดทุนได้

2) สมุนไพรที่มีอายุการเก็บเกี่ยว 3-5 ปี เช่น เถาวัลย์เปรียง ฝรั่ง เป็นต้น สมุนไพรกลุ่มนี้ยังถือว่ามีความเสี่ยงในระบบการตลาด แต่น้อยกว่ากลุ่มที่ 1 ซึ่ง ส.ป.ก. เน้นทำความเข้าใจ กับเกษตรกรในการผลิตเพื่อสร้างเป็นรายได้เสริม และเน้นในพื้นที่ที่ขับเคลื่อนเรื่องป่าครอบครัว ระบบวนเกษตร ป่าหัวไร่ปลายนา หรือป่าชุมชน เป็นสำคัญ

3) สมุนไพรที่มีอายุการเก็บเกี่ยว 5 ปี ขึ้นไป เน้นการปลูกหรือผลิตพื้นที่มีการดำเนินการ เรื่อง ป่าครอบครัว ระบบวนเกษตร ป่าหัวไร่ปลายนา หรือป่าชุมชน เน้นเป็นรายได้เสริม และบริหารจัดการ ร่วมกันในรูปแบบกลุ่มหรือชุมชน

¹ เอกสารภายในประกอบคำชี้แจงงบประมาณปี 2563 กลุ่มพัฒนาเกษตรกรและเครือข่ายผู้นำ สำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี

ตารางที่ 3.8 ชนิดของสมุนไพรที่ควรส่งเสริมเกษตรกรปลูก

	ชนิดพืชสมุนไพร		ชนิดพืชสมุนไพร		ชนิดพืชสมุนไพร		ชนิดพืชสมุนไพร
1	ขมิ้นชัน	11	มะลิ	21	กระชายดำ	31	กระวาน
2	ฟ้าทะลายโจร	12	บัวบก	22	บุก	32	ส้มแขก
3	ไพล	13	ชิงชี่	23	คำฝอย	33	มะขามแขก
4	มะแว้งต้น	14	เถาวัลย์เปรียง	24	ชิง	34	หัวร้อยรู
5	มะแว้งเครือ	15	ฝรั่ง	25	ข่า	35	หนอนตายหยาก
6	เจตมูลเพลิง	16	มะขามป้อม	26	พริกไทย		
7	เพชรสังฆาต	17	กวาวเครือขาว	27	ตะไคร้		
8	ว่านชักมดลูก	18	กวาวเครือแดง	28	กระชายเหลือง		
9	ดอกคำไทย	19	อบเชย	29	ดีปลี		
10	มะระขี้นก	20	เพกา	30	ชุมเห็ดเทศ		

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลความคิดเห็น ของเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องต่อการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน

4.1 ความหมายและรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน

จากการศึกษาพบว่าเจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่ทราบหลักการสำคัญของเกษตรกรรม และสามารถยกตัวอย่างรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนได้โดยเฉพาะรูปแบบที่กำหนดไว้ในแผนพัฒนาของประเทศโดยภาครัฐ อย่างไรก็ตามการให้นิยามส่วนใหญ่ มุ่งไปที่มิติทางสิ่งแวดล้อมควบคู่กับเศรษฐกิจ มีเจ้าหน้าที่บางส่วนกล่าวเน้นถึงมิติการใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุดและยั่งยืน บางรายมีมุมมองเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนในมิติของการใช้เทคโนโลยีเข้ามาจัดการเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและลดผลกระทบเชิงลบจากการทำการเกษตรต่อสิ่งแวดล้อม และพบว่ามิติทางสังคมไม่ค่อยได้รับการกล่าวถึงมากนัก

ตัวอย่างนิยามเกษตรยั่งยืน จากผู้ให้สัมภาษณ์บางส่วน

“การส่งเสริมด้านการผลิต การดูแลใส่ใจระบบนิเวศ ให้ความสำคัญกับการผลิตที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมมาใช้ในการผลิต มีการเกื้อกูลกันระหว่าง คน พืช สัตว์ จุลินทรีย์ และสิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจครัวเรือนผู้ผลิต การผลิตที่เพียงพอ และพึ่งตนเองได้ มีความปลอดภัยและสามารถส่งต่อทรัพยากรให้คนรุ่นต่อไปได้”

“การทำเกษตรที่ไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม พึ่งพิงธรรมชาติ ยึดระบบนิเวศเป็นหลัก เกื้อกูลกันระหว่างคน พืช สัตว์ ใช้ทรัพยากรภายในฟาร์มแบบหมุนเวียนไปเรื่อยๆ เพื่อฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติให้กลับคืนมา”

“รูปแบบและวิธีการทำการเกษตรที่ขึ้นอยู่กับศักยภาพและความเหมาะสมของสภาพแวดล้อมและบริบทของพื้นที่ ที่มีฐานความรู้ ทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญา ประสบการณ์ที่สั่งสมมาจาก รุ่นสู่รุ่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และแสวงหาสิ่งใหม่ๆ เช่น เทคโนโลยี ช่องทางการสื่อสาร เพื่อปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงของโลกปัจจุบัน ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม เป็นมิตรต่อผู้บริโภค และไม่ขัดแย้งกับวัฒนธรรมพื้นถิ่น และการบูรณาการจากทุกภาคส่วน”

“การประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่ได้ผลผลิตที่สามารถบริโภคได้ในครัวเรือน และมีมากพอเพื่อจำหน่ายเพื่อก่อให้เกิดรายได้ที่เพียงพอต่อการครองชีพของครัวเรือน และมีการส่งต่อภูมิปัญญาแก่คนรุ่นหลัง เพื่อสานต่ออาชีพเกษตรกรรมตามยุคสมัย โดยไม่ละทิ้งอาชีพเกษตรกรรม”

“การทำการเกษตรที่สามารถทำให้เกษตรกรมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีการพัฒนาองค์ความรู้ให้ทันต่อเหตุการณ์ของประเทศและของโลก มุ่งเน้นการผลิตที่คำนึงถึงผู้บริโภค มีการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ชุมชนเกิดการพึ่งพาอาศัยกัน และคำนึงถึงระบบนิเวศและความสมดุลของสิ่งแวดล้อม และที่สำคัญเกษตรกรสามารถมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยตัวเองไม่พึ่งพาการช่วยเหลือจากหน่วยงานรัฐ”

“การทำการเกษตรกรรมภายใต้สภาวะสมดุล สามารถใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างยั่งยืน โดยมีรายได้ สภาพความเป็นอยู่ที่ดีตามสมควร”

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์นิยามที่ผู้ให้สัมภาษณ์ได้ให้ความคิดเห็นไว้ทั้งหมด สามารถสรุปความหมายและลักษณะสำคัญของระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในมุมมองของเจ้าหน้าที่ ส.ป.ก. ดังนี้

ระบบการเกษตรที่มีกระบวนการผลิตและการจัดการที่เน้นให้เกิดความสมดุล ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม รวมถึงวิถีชีวิตของเกษตรกร ทั้งนี้ รูปแบบและวิธีการทำการเกษตรจะขึ้นอยู่กับศักยภาพและความเหมาะสมของสภาพแวดล้อม ศักยภาพของเกษตรกรและระบบนิเวศในแต่ละพื้นที่ โดยให้ความสำคัญต่อการใช้ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับความรู้และเทคโนโลยีใหม่ มาจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ และสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ ลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ให้เกิดการผสมผสานเกื้อกูลในแปลงเกษตร โดยใช้หลักการรักษาสมดุลระหว่างกระบวนการทำการเกษตรและการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อม เน้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุด พื้นฟูอนุรักษ์และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และพร้อมสำหรับการปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงของโลกปัจจุบันและอนาคต เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเองทั้งในระดับครัวเรือน ระดับชุมชน และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และไม่ขัดแย้งกับวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยสามารถสรุปข้อคิดเห็นเกี่ยวกับลักษณะสำคัญของการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ได้ดังนี้

- สอดคล้องกับศักยภาพพื้นที่ ภูมินิเวศ และภูมิสังคมในแต่ละพื้นที่
- สอดคล้องกับศักยภาพเกษตรกรทั้งด้านความรู้ ทรัพยากร และแรงงาน
- มีกระบวนการผลิตแบบหลากหลาย และมีความเกื้อกูลกันระหว่างกิจกรรม
- มีการใช้ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสมกับสภาพการผลิต
- เพิ่มประสิทธิภาพการใช้ประโยชน์ที่ดินจากการเพิ่มความหลากหลายของกิจกรรมและการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรดินและน้ำ
- ลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก
- มีการบริหารจัดการผลผลิตให้เกิดคุณภาพ มีความปลอดภัยและการสร้างมูลค่าเพิ่ม
- เอื้อให้เกิดการอนุรักษ์ พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศเกษตร และคำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศธรรมชาติ และวัฒนธรรมท้องถิ่น
- เอื้อให้เกิดสังคมเกษตรกรรมที่เอื้อเพื่อช่วยเหลือแบ่งปันกันทั้งในชุมชนและสังคมโดยรวม ตอบสนองความต้องการด้านเศรษฐกิจ สังคม และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของเกษตรกร

- สร้างความสมดุลและเข้มแข็งของระบบการผลิตกับระบบนิเวศที่พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงของโลก

สำหรับรูปแบบเกษตรยั่งยืน ที่มีการกล่าวถึงจากผู้ให้สัมภาษณ์ ได้แก่ เกษตรผสมผสาน เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรอินทรีย์ วนเกษตร เกษตรธรรมชาติ เกษตรแบบประณีต เกษตรตามศาสตร์พระราชา เกษตรปลอดภัย ไร่มุขเวียน ไร่นาสวนผสม เกษตรหมุนเวียน โคก หนอง นา โมเดล สวนสมรม (เกษตรผสมผสานในภาคใต้) จะเห็นได้ว่า 5 ประเภทแรกเป็นรูปแบบที่ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ทราบและยกตัวอย่างประกอบ แต่รูปแบบอื่นๆ นั้น มีการยกตัวอย่างเพียงบางกลุ่มและยังถือว่าเป็นส่วนน้อย ทั้งนี้ ชื่อเรียกและความหมายของแต่ละรูปแบบดังกล่าวปัจจุบันยังคงมีความสับสนทั้งในหน่วยงานของรัฐ เกษตรกรและภาคประชาชน เนื่องจากที่ผ่านมาขาดการสื่อสารเพื่ออธิบายในเชิงหลักการพื้นฐานของเกษตรยั่งยืนที่เริ่มจากความสมดุลของระบบนิเวศเกษตรที่จะส่งผลไปสู่ความมั่นคงในเชิงเศรษฐกิจและสังคม

4.2 การรับรู้และการนำไปสู่การปฏิบัติเกี่ยวกับขั้นตอนและวิธีการทำงานส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกร

ผลการศึกษาสรุปได้ว่าเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง รับทราบวิธีการและขั้นตอนในการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกร ในกิจกรรมเกษตรยั่งยืนตามที่ส่วนกลางกำหนดเป็นแนวทางไว้ แต่ระดับของการนำไปปฏิบัติมีความแตกต่างกันในแต่ละจังหวัด โดยรูปแบบของการสนับสนุนในแต่ละโครงการ/กิจกรรมไม่มีความแตกต่างกันมากนัก แต่มีแนวปฏิบัติที่ต่างกัน แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

- กลุ่มกิจกรรมที่เป็นการบริหารงานแบบบูรณาการร่วมกับกระทรวงเกษตรฯ ได้แก่ การส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่ และเกษตรผสมผสาน (Zoning by Agri-map)
- กลุ่มกิจกรรมที่ ส.ป.ก. เป็นผู้บริหารโครงการโดยตรง ได้แก่ การส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ส่งเสริมระบบวนเกษตร และส่งเสริมการปลูกสมุนไพร

อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติมีการปรับขั้นตอนตามความเหมาะสมของแต่ละพื้นที่ ความรู้ ประสบการณ์ของเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบ มีความแตกต่างกันเพียงขั้นตอนการวางแผนและการติดตามและรายงานผลซึ่งงานบูรณาการจะดำเนินการผ่านกลไก SC ในระดับจังหวัดซึ่งทำให้การดำเนินงานมีความซับซ้อนและมีขั้นตอนเพิ่มขึ้นในการบริหารจัดการโครงการ ในขณะที่งานที่ ส.ป.ก. บริหารจัดการเองจะมีความซับซ้อนน้อยกว่าและลักษณะของงานที่เป็นเชิงคุณภาพมากกว่ายกเว้นโครงการส่งเสริมระบบวนเกษตรที่ออกแบบเป็นโครงการในลักษณะการพัฒนารายประเด็นเน้นเป้าหมายกว้างเป็นจำนวนเนื้อที่เข้าร่วมโครงการโดยมีการสนับสนุนปัจจัยการผลิตเป็นหลักทำให้ความเข้มข้นของกระบวนการน้อยกว่าโครงการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์และส่งเสริมการปลูกสมุนไพรที่เน้นกระบวนการกลุ่ม การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม มีความต่อเนื่องและสนับสนุนการพัฒนาตลอดห่วงโซ่ ในบางจังหวัดแม้จะมีรายโครงการแต่มีการปรับใช้วิธีการในการส่งเสริมและพัฒนาที่ใกล้เคียงกัน ยกเว้น การส่งเสริม

เกษตรกรอินทรีย์ที่มีการกำหนดให้ใช้กระบวนการที่เป็นเทคนิคเฉพาะ คือ กระบวนการโรงเรียนเกษตรกร ทำให้โครงการนี้เป็นโครงการเดียวที่มีการพัฒนานักส่งเสริมก่อนการลงมือปฏิบัติงานส่งเสริมเกษตรกรในพื้นที่และมีการเรียนรู้ร่วมกันของเกษตรกรและเจ้าหน้าที่ตลอดกระบวนการ

เมื่อพิจารณาข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องสามารถจำแนกประเด็นและขั้นตอนการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรได้เป็น 17 ประเด็นเรียงตามขั้นตอน ตามตารางที่ 4.1 จะเห็นได้ว่า ส่วนใหญ่หรือร้อยละ 88.89 ของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ระบุว่ามีการจัดอบรม สัมมนา ศึกษาดูงานเพื่อพัฒนาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติแบบเกษตรกรรมยั่งยืน ทั้งในเรื่องการผลิต และบางกิจกรรมให้ความรู้เรื่องการจัดการสินค้าและการตลาดด้วย รองลงมาคือ การสนับสนุนปัจจัยการผลิต พันธุ์ไม้ วัสดุ อุปกรณ์ เท่ากันกับการติดตาม ให้คำปรึกษา และรายงานผล คือ ร้อยละ 51.85 ในขณะที่ ประเด็นการดำเนินงานที่มีการระบุถึงน้อยที่สุด (ร้อยละ 3.7) คือ การพัฒนาเจ้าหน้าที่ส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน การจัดทำแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วม การสนับสนุนให้ทายาทเกษตรกร หรือเกษตรกรรุ่นใหม่เข้ามาร่วมพัฒนา และการพัฒนาคุณภาพมาตรฐานสินค้า รองลงมาคือ การจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ การจัดการความรู้ ขยายผลจากต้นแบบ (ร้อยละ 7.41) การบูรณาการการสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐและเอกชน (ร้อยละ 14.81) และการสนับสนุนการรวมกลุ่ม กิจกรรมกลุ่มและสถาบันเกษตรกร (ร้อยละ 14.81)

ตารางที่ 4.1 ประเด็นและขั้นตอนการดำเนินงานส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

ลำดับ	ประเด็นและขั้นตอนการดำเนินงาน	จำนวนคำตอบ	ร้อยละ
1	การพัฒนาเจ้าหน้าที่ส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน	1	3.70
2	การวิเคราะห์ความเหมาะสมของพื้นที่	6	22.22
3	การศึกษาข้อมูลชุมชน ข้อมูลเกษตรกร สอบถามความต้องการของเกษตรกร	10	37.04
4	การจัดทำแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วม	1	3.70
5	การรับสมัครและคัดเลือกเกษตรกร	5	18.52
6	การชี้แจงรายละเอียดของโครงการ เพื่อสร้างการรับรู้และความเข้าใจโครงการ	11	40.74
7	การจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อปรับแนวคิดเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืน	8	29.63
8	การพัฒนาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติแบบเกษตรกรรมยั่งยืน	24	88.89
9	การสนับสนุนปัจจัยการผลิต พันธุ์ไม้ วัสดุ อุปกรณ์	14	51.85
10	การสนับสนุน พัฒนาเกษตรกรต้นแบบ ผู้นำ และเชื่อมโยงเครือข่ายผู้นำ	5	18.52
11	การสนับสนุนให้ทายาทเกษตรกร หรือ เกษตรกรรุ่นใหม่ เข้ามาร่วมพัฒนา	1	3.70
12	การสนับสนุนการรวมกลุ่ม กิจกรรมกลุ่มและสถาบันเกษตรกร	4	14.81
13	การสนับสนุนเรื่องการจัดการสินค้า การตลาด	6	22.22
14	การพัฒนาคุณภาพมาตรฐานสินค้า	1	3.70

ลำดับ	ประเด็นและขั้นตอนการดำเนินงาน	จำนวน คำตอบ	ร้อยละ
15	การบูรณาการการสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐและเอกชน	4	14.81
16	การติดตาม ให้คำปรึกษา และรายงานผล	14	51.85
17	การจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ การจัดการความรู้ ขยายผลจากต้นแบบ	2	7.41

หมายเหตุ: ประมวลจากคำตอบของผู้ให้สัมภาษณ์ที่ตอบแบบสัมภาษณ์ในประเด็นขั้นตอนการดำเนินงานจำนวน 27 ราย (2562)

4.3 ความคิดเห็นของเจ้าหน้าที่ต่อความสำเร็จในการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

ความเห็นส่วนใหญ่ของผู้ตอบแบบสอบถามมองว่าการพัฒนาที่ผ่านมาเน้นหากพิจารณาที่ตัวเกษตรกรที่มีการยอมรับปรับเปลี่ยนตามเป้าหมายโครงการจะพบว่ามีเพียงบางส่วนที่ประสบความสำเร็จ กล่าวคือ แม้ว่าจะบรรลุเป้าหมายในเชิงปริมาณที่โครงการตั้งไว้ แต่การยอมรับปรับเปลี่ยนในเชิงคุณภาพนั้นยังเกิดขึ้นเพียงบางส่วน เป็นลักษณะเฉพาะบุคคลและขึ้นกับปัจจัยภายในตัวเกษตรกรและสภาพเศรษฐกิจสังคมในครัวเรือนด้วย

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากที่ผ่านมายังขาดการจัดการด้านข้อมูล ทำให้ยังไม่สามารถยืนยันในเชิงตัวเลขที่ชัดเจนว่า มีเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จไปแล้วจำนวนเท่าใด แต่มีตัวอย่างเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในหลายพื้นที่ ซึ่งมีการยอมรับปรับเปลี่ยนอย่างน้อยในระดับพื้นฐาน คือ สามารถพึ่งตนเองได้ และมีความมั่นคงด้านอาหารในครัวเรือน โดยเริ่มจากกิจกรรมพื้นฐาน คือ เกษตรผสมผสานทั้งแบบเต็มแปลงและบางส่วน บางรายพัฒนาสู่การลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ สามารถขายผลผลิตในแปลงได้ตลอดปี โดยเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จมักจะเป็นเกษตรกรที่ขยัน มีความคิดก้าวหน้า รู้จักวางแผนการผลิต มีแรงงานเพียงพอ มีการบริหารจัดการน้ำหลายระบบทั้งสระน้ำประจำไร่นาที่เพียงพอ น้ำบาดาลไว้ใช้ในฤดูแล้ง มีระบบการปลูกพืชหมุนเวียน มีการเลี้ยงสัตว์ การประมงที่เกื้อกูลกัน รวมถึงมีความพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง ใช้นวัตกรรมเข้ามาช่วยในการทำการเกษตร มีตลาดรองรับ มีการจัดการตลาดได้ด้วยตัวเอง หรือ “ขายเป็น” เช่น ใช้ช่องทางออนไลน์ มีการสร้างเครือข่ายสร้างความเข้มแข็งในกลุ่มและชุมชน อย่างไรก็ตาม ในรายที่ยังไม่มีการปรับเปลี่ยนอย่างชัดเจน ก็มีการตระหนักรู้ถึงประโยชน์ของการปลูกไม้ยืนต้นจากการส่งเสริมระบบวนเกษตร ตลอดจน ตระหนักถึงความปลอดภัยจากการบริโภคและคำนึงถึงการรักษาสีเขียวตลอดมาขึ้นจากการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ในเขตปฏิรูปที่ดิน

4.4 ความคิดเห็นด้านปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จของการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

4.4.1 ปัจจัยด้านกายภาพ

ปัจจัยสำคัญอันดับแรกด้านกายภาพ คือ แหล่งน้ำที่เพียงพอในการทำการเกษตร และการอุปโภค บริโภค น้ำเป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จ ดังนั้นน้ำจึงควรเป็นกิจกรรมการสนับสนุนหรือพัฒนาเป็นลำดับแรก รองลงไป คือ ความอุดมสมบูรณ์ของดิน ซึ่งส่วนใหญ่ในเขตปฏิรูปที่ดินเป็นดินที่มีคุณภาพดินไม่สมบูรณ์ เป็นดินเสื่อมโทรม

ส.ป.ก ควรมีแนวทางในการพัฒนาและสนับสนุนที่ให้กับเกษตรกรมีความรู้ในการจัดการปรับปรุงบำรุงดินสำหรับการปลูกพืช ความพร้อมโครงสร้างพื้นฐานอื่นๆ เช่น ถนนเข้า - ออกแปลง ไฟฟ้า โซล่าเซลล์ นอกจากนี้ สภาพพื้นที่สังคม ที่ตั้งของชุมชนมีส่วนสำคัญในการปรับเปลี่ยนของเกษตรกร เช่น บางพื้นที่ไม่เอื้อต่อการทำการเกษตรอินทรีย์ บางพื้นที่ห่างไกลชุมชนมากการคมนาคมไม่สะดวก ไม่สะดวกทั้งเรื่องการพักอาศัยในแปลงเกษตรกรรมซึ่งมีความจำเป็นสำหรับการทำเกษตรกรรมยั่งยืน และห่างไกลตลาดและชุมชนมาก ก็จะทำให้เกษตรกรลังเลในการตัดสินใจปรับเปลี่ยนมาทำเกษตรยั่งยืนได้

4.4.2 ด้านนโยบายแผนงานและทรัพยากรของรัฐ

- มีนโยบาย กษ.และรัฐบาลเอื้อต่อการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน
- นโยบายองค์กรและนโยบายจากภาครัฐที่สอดคล้องและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน เป็นเอกภาพ
- มีกลไกขับเคลื่อนกำกับดูแลอย่างเป็นระบบ
- งบประมาณที่เพียงพอในการส่งเสริมสนับสนุนการขับเคลื่อนงานเกษตรกรรมยั่งยืน
- วางแผนการจัดการพื้นที่ระยะ 3 - 5 ปี เพื่อให้เห็นผลลัพธ์ที่ชัดเจน โดยกำหนดเป้าหมายและตัวชี้วัดสอดคล้องกับระยะเวลาการดำเนินงาน
- ผู้บริหารสนับสนุน ส่งเสริม การให้กำลังใจจากผู้บริหารส่วนกลางและระดับจังหวัดให้ผู้ปฏิบัติ
- ผู้บริหาร และผู้บังคับบัญชาเห็นความสำคัญ และเข้าใจแนวทางการพัฒนา ให้การสนับสนุนงานพัฒนาคู่ไปกับงานจัดที่ดิน
- องค์กรมีความพร้อมของอุปกรณ์ เทคโนโลยี

4.4.3 ด้านคุณลักษณะและการทำงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐ

เจ้าหน้าที่เป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนนโยบายไปสู่การปฏิบัติ จึงเป็นปัจจัยสำคัญในความสำเร็จหรือล้มเหลวของการพัฒนาเกษตรกร ซึ่งมีประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้อง คือ ความรู้ ความสามารถ จำนวน ความมุ่งมั่น ตั้งใจ รับผิดชอบต่อหน้าที่ และมีแนวคิดอุดมการณ์ในการทำงาน โดยจากแบบสอบถามสามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ดังนี้

- เจ้าหน้าที่มีความรู้ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ เข้าใจในแนวทางและขั้นตอนการดำเนินงาน รวมถึงความเข้าใจในงานพัฒนาเชิงคุณภาพ ให้ความร่วมมือในการประสานงานพัฒนา
- เจ้าหน้าที่มีใจรัก มุ่งมั่นทุ่มเทและทำงานอย่างต่อเนื่อง พร้อมจะปฏิบัติงานที่หลากหลาย มีความตั้งใจในการส่งเสริมเกษตรยั่งยืนอย่างจริงจัง
- เจ้าหน้าที่ มีความรู้ มีความตระหนักในแนวทางการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

- เจ้าหน้าที่ที่มีทีมงานและมีจำนวนเพียงพอต่อการปฏิบัติงานในแต่ละโครงการเพื่อประสิทธิภาพในการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน
- เจ้าหน้าที่ทั้งส่วนกลางและ ส.ป.ก จังหวัดเข้าใจการทำงานไปทิศทางเดียวกัน (3)

4.4.4 ด้านหลักการและกระบวนการทำงาน

แนวคิดและหลักการ

หลักการดำเนินงานแบบบูรณาการ สำหรับหลักการทำงาน ส่วนใหญ่เห็นว่า การบูรณาการของทั้งในหน่วยงานและนอกหน่วยงานเป็นปัจจัยสำคัญที่สุด เพื่อให้เกิดการร่วมคิด ร่วมทำ ของทุกภาคส่วน ทั้งเกษตรกร ภาครัฐและเอกชน มีความสามัคคีในหน่วยงานจังหวัดและส่วนกลาง เพื่อขับเคลื่อนทุกมิติ

กระบวนการดำเนินงานเชิงคุณภาพและเป็นระบบ กลุ่มเป้าหมายและพื้นที่ดำเนินการที่ชัดเจน การพัฒนารายพื้นที่เป็นอำเภอหรือตำบล ที่มีความพร้อมที่จะเข้าร่วมโครงการ จากนั้นส่งเสริมและพัฒนาแบบต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดการเข้าใจ เข้าถึง การเข้าใจธรรมชาติของเกษตรกรที่อยู่ในพื้นที่ พฤติกรรม วิถีชีวิต ไม่เร่งทำแบบก้าวกระโดด แต่พัฒนาแบบค่อยเป็นค่อยไป เพื่อความมั่นคงและยั่งยืน

ประเด็นการสนับสนุนและพัฒนาเกษตรกร

ส่งเสริมการทำเกษตรกรรมยั่งยืนตลอดห่วงโซ่การผลิต เพื่อให้เกษตรกรมีรายได้จากการจำหน่ายผลผลิต เน้นการจัดการดินและการหมุนเวียนการปลูกพืช และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์และผลผลิตโดยการพัฒนาคุณภาพการผลิต มาตรฐานการผลิต ตราสินค้า บรรจุภัณฑ์ และช่องทาง

วิธีการดำเนินการ

● **การคัดเลือกเกษตรกรและพื้นที่ดำเนินการ**

ให้ความสำคัญกับขั้นตอนการคัดเลือกเกษตรกรเข้าร่วมโครงการ โดยการคัดเลือกเกษตรกรที่อยู่ในวัยกลางคนหรือวัยรุ่น สนับสนุนคนที่สนใจจริงต้องการปรับเปลี่ยนที่เกิดจากต้องการทำด้วยตนเอง ไม่ใช่หน่วยงานรัฐให้ทำ รวมถึงการคัดเลือกพื้นที่ดำเนินการที่มีศักยภาพในการดำเนินงาน

● **การดำเนินงาน**

สำหรับปัจจัยด้านการดำเนินงาน มีความเห็นค่อนข้างหลากหลาย เช่น มีการเตรียมความพร้อมเจ้าหน้าที่ โดยอบรมให้ความรู้เจ้าหน้าที่และชี้แจงแนวทางการปฏิบัติที่ชัดเจน ประชาสัมพันธ์ชี้แจงโครงการให้ทราบถึงวัตถุประสงค์ของโครงการอย่างชัดเจน การสร้างความเข้าใจกับเกษตรกรให้เข้าใจความสำคัญของการทำเกษตรแบบยั่งยืน การพัฒนาเกษตรกรและครอบครัวเกษตรกรไปพร้อมกันเพื่อให้เกิดความเข้าใจและสนับสนุนกัน การส่งเสริมให้มีการเรียนรู้จริงผ่านการศึกษาดูงานและฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ ณ แปลงสาธิตเกษตร โดยการสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมและการถอดบทเรียนการทำงานทุกครั้ง จัดหาพันธุ์ไม้ยืนต้นที่มีความเหมาะสม

กับสภาพพื้นที่ ตรงกับความต้องการ และเกษตรกรมีความพร้อมที่จะปลูก สร้างต้นแบบเพื่อเป็นผู้ถ่ายทอดสู่เกษตรกรรายอื่น ติดตามผลการดำเนินงานเพื่อประเมินความสำเร็จของโครงการพร้อมทั้งรับทราบปัญหาอุปสรรคของเกษตรกร และการสื่อสารความสำเร็จหรือสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อเป็นบทเรียนในการทำงานครั้งต่อไป

4.4.5 ด้านคุณลักษณะและสภาพเศรษฐกิจสังคมของเกษตรกร

เกษตรกรนับเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน เพราะเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงที่จะตัดสินใจเลือกจะใช้ประโยชน์ที่ดินในรูปแบบใด จัดการอย่างไร เป้าหมายระดับใด ดังนั้น กระบวนการต่างๆ ของภาครัฐ และปัจจัยทางกายภาพ เป็นเพียงปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกษตรกรได้เรียนรู้ พัฒนาศักยภาพด้านต่างๆ และลงมือทำ ผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แสดงความเห็นค่อนข้างหลากหลาย แต่ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับเรื่องความเข้าใจและความต้องการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตของเกษตรกร ด้วยการมีแนวคิด ทักษะคิดเชิงบวกต่อเกษตรกรรมยั่งยืน ก็จะทำให้ เกษตรกรปรับเปลี่ยนจากเดิมที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวและการใช้สารเคมีมาเป็นเกษตรอินทรีย์หรือเปลี่ยนจากการผลิตแบบเน้นปริมาณผลผลิตมาเป็นเน้นคุณภาพ กล่าวคือ หากเกษตรกรมีความพร้อมใส่ใจเรียนรู้การทำเกษตรกรรมยั่งยืนและเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม เกิดความรู้ และความเข้าใจ มีความตั้งใจและความกล้าที่จะเปลี่ยนแปลง มีใจรักที่จะทำ ขยัน เอาใจใส่และบริหารจัดการแปลงเกษตรอย่างยั่งยืน รวมถึงความพร้อมด้านเงินทุน ปัจจัยการผลิตและวัสดุอื่นๆ ตามความจำเป็น จะยิ่งส่งเสริมให้เกษตรกรมาทำเกษตรยั่งยืนในระดับที่เข้มข้นมากขึ้น

นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยสนับสนุนอื่นๆ ที่สำคัญ เช่น ความรักและผูกพันระหว่างเกษตรกรและเจ้าหน้าที่เข้าใจการทำงาน ครอบคลุมเกษตรกรสนับสนุน ความสงบสุขในครอบครัว ความเข้มแข็งในการรวมกลุ่ม การรวมกันผลิต/แปรรูป และการจัดการด้านการตลาด โดยเฉพาะกลุ่มที่มีผู้นำชุมชน แกนนำเกษตรกรที่มีแนวคิดในการพัฒนา และมีจุดยืน สมาชิกเข้าใจกระบวนการและมองเห็นเป้าหมายร่วมกัน

4.4.6 ด้านความรู้และเทคโนโลยี

ความรู้และเทคโนโลยีถือเป็นปัจจัยสำคัญทั้งในปัจจุบันและอนาคต ความพร้อมด้านองค์ความรู้และประสบการณ์ของเกษตรกรเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืน ความเข้าใจแนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืนที่ถูกต้องตรงกัน จึงถือเป็นปัจจัยความสำเร็จอย่างยิ่ง ดังนั้น ความสำเร็จของการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน จึงขึ้นอยู่กับการศึกษาที่เกษตรกรมีองค์ความรู้ที่หลากหลายของเกษตรกร เช่น การทำการเกษตรแบบยั่งยืน รูปแบบเกษตรอินทรีย์ เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรผสมผสาน วนเกษตร เกษตรธรรมชาติ รวมถึง ต้องมีความรู้วิธีการในการทำการเกษตร โดยความรู้/เทคนิค/เทคโนโลยีการผลิตเหล่านั้นมีความสอดคล้องเหมาะสมไม่แพง เกษตรกรสามารถเข้าถึงหรือทำได้เอง ใช้แรงงาน/เวลาไม่มาก ประกอบกับ การมีแหล่งเรียนรู้ในชุมชน/ศูนย์เรียนรู้ มีเกษตรกรต้นแบบ/ปราชญ์เกษตร เป็นเกษตรกรที่ประสบผลสำเร็จและเป็นแบบอย่างในพื้นที่ เกษตรกรสามารถปฏิบัติตามได้

4.4.7 ด้านการตลาดสินค้าเกษตร

ตลาดเป็นเรื่องปลายทาง ที่จะทำให้เกษตรกรเกิดรายได้และเกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตในมิติทางเศรษฐกิจได้จริง ดังนั้น ความต้องการของผู้บริโภคและความพร้อมของตลาดที่จะรองรับสินค้าเกษตรได้อย่างชัดเจน เป็นเรื่องสำคัญที่เกษตรกรควรได้รับข้อมูล และนำมาวางแผนการผลิตและจัดการสินค้าถึงมือผู้บริโภคผ่านช่องทางต่างๆ ซึ่งจำเป็นที่จะต้องพิจารณาการส่งเสริมสนับสนุนด้านการตลาดทุกระดับ และมีแผนการพัฒนากตลาดในระดับชุมชนให้มากขึ้น ซึ่งการตลาดในแต่ละระดับจะสอดคล้องกับการพัฒนาระบบการรับรองมาตรฐานการผลิตและสินค้าของเกษตรกรว่าต้องพัฒนามาตรฐานประเภทใดระดับใด

4.5 ข้อคิดเห็นด้านสภาพปัญหาอุปสรรคในการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน

จากผลการดำเนินงานข้างต้นจะเห็นว่าถ้าพิจารณาในเชิงปริมาณที่เกษตรกรเข้ารับการฝึกอบรมนับได้ว่าสามารถดำเนินการให้แล้วเสร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ แต่เมื่อพิจารณาในเชิงคุณภาพกล่าว คือ การที่เกษตรกรมีการปรับเปลี่ยนมาทำเกษตรยั่งยืนรูปแบบต่าง จนมีความมั่นคงด้านอาหารและรายได้ นั้นยังถือว่ามีน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ ซึ่งผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มองว่าปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันถือว่ายังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก โดยได้แสดงความคิดเห็นถึง สภาพปัญหาและอุปสรรคที่พบระหว่างในกระบวนการพัฒนา สามารถสรุปได้ดังนี้

4.5.1 ด้านกายภาพและภัยพิบัติ

ปัญหาด้านกายภาพที่มีการสะท้อนจากเจ้าหน้าที่ผู้ตอบแบบสอบถามมากที่สุด คือ ความไม่พร้อมเรื่องน้ำ เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่นอกเขตชลประทาน ยังมีปัญหาการขาดแคลนน้ำในฤดูฝน แหล่งน้ำไม่เพียงพอ ส่วนใหญ่ขาดสระน้ำ ทำให้ไม่สามารถปรับเปลี่ยนเป็นเกษตรยั่งยืนได้ตามแผนที่เกษตรกรวางไว้ เช่น เกษตรทฤษฎีใหม่ วนเกษตร บางปีปัญหาจะหนักมากเมื่อประสบภัยแล้ง ปัจจุบันเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินยังคงรอการพัฒนาแหล่งน้ำจากหน่วยงานสถานีพัฒนาที่ดิน ซึ่งในแต่ละปีได้รับการจัดสรรเข้าดำเนินการในเขตปฏิรูปที่ดินค่อนข้างน้อย (7) รองลงมาคือปัญหาการเดินทางเข้าออกแปลงที่ดินเข้าแปลงยังไม่สะดวกโดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน

ที่ตั้งที่ดินห่างจากบ้านเรือน ผลผลิตเสี่ยงต่อการถูกลักขโมย เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่พบว่ากลายเป็นข้อจำกัดทำให้เกษตรกรตัดสินใจไม่ทำเกษตรยั่งยืน บางรายมีพื้นที่ที่จำกัด จึงยังไม่กล้าปรับเปลี่ยนเป็นรูปแบบใหม่ เช่น การแบ่งพื้นที่ไปปลูกไม้ยืนต้นในโครงการวนเกษตร นอกจากนี้ บางพื้นที่ไม่เหมาะสมกับการทำเกษตรยั่งยืน เนื่องจากบริเวณรอบแปลงใช้สารเคมีในการทำเกษตรกรรมเป็นจำนวนมาก บางพื้นที่ด้วยที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ทำให้สภาพพื้นที่ไม่เหมาะสม เช่น เป็นพื้นที่รับน้ำหลากจากพื้นที่อื่น ที่เสี่ยงต่อการปนเปื้อนสารเคมี ในน้ำ จึงทำให้การผลิตอินทรีย์ต้องมีบ่อพักน้ำเพื่อกรองสารเคมี จึงทำให้เกษตรกรที่มีพื้นที่เพียงเล็กน้อย ไม่เข้าร่วมโครงการเกษตรอินทรีย์ เช่น เขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

4.5.2 ด้านนโยบาย แผนงานและทรัพยากรภาครัฐ

นโยบาย และแผนงาน

ข้อคิดเห็นจากผู้ตอบแบบสอบถามสะท้อนว่า ปัจจุบันยังขาดความชัดเจนในนโยบาย กลไกกำกับติดตาม ภาพรวมในระดับองค์กร รวมถึงการขับเคลื่อนงาน ทำให้ การออกแบบโครงการขาดความเป็นเอกภาพในการบริหารงานพัฒนา แยกหลายโครงการ แยกกลุ่มเป้าหมาย แยกการกำกับ ดูแล และติดตามประเมินผล ซึ่งกิจกรรมที่เหมือนกันคือการฝึกอบรม และการแจกจ่ายการผลิต ที่มีการเปลี่ยนเป้าหมายทุกปี การจัดทำแผนงานและงบประมาณ ยังติดกรอบการพัฒนาเชิงปริมาณการเร่งทำงานตามตัวชี้วัดหลายโครงการพร้อมกัน ทำให้เกิดผลงานเชิงปริมาณแต่ขาดประสิทธิผล นอกจากนี้ ในระดับนโยบายยังไม่ให้ความสำคัญกับการพัฒนารายพื้นที่ รวมถึงการวิเคราะห์ข้อมูลและจัดทำแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วม ทำให้มีเพียงบางจังหวัดที่ปฏิบัติในขั้นตอนดังกล่าว

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่ง คือการขาดฐานข้อมูลกลางและการจัดการสารสนเทศเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อการวางแผนและการเผยแพร่และ สร้างการรับรู้ รวมถึงขาดการรณรงค์ การให้ความรู้ ข้อมูลข่าวสาร เพื่อสร้างการรับรู้ และการยอมรับในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนเกษตรยั่งยืน แก่เกษตรกรและเจ้าหน้าที่ รวมถึงสาธารณะ

การขับเคลื่อนการดำเนินงาน

สืบเนื่องจากการจัดทำแผนงานและงบประมาณ ที่ไม่สามารถดำเนินการซ้ำในพื้นที่เดิมได้ จึงไม่เอื้อให้เกิดการพัฒนาแบบต่อเนื่องเท่าที่ควร มีเพียงส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ที่สามารถพัฒนาต่อเนื่องในพื้นที่เดิมได้ในระยะเวลา 3 ปี แบ่งเป็นขั้นที่ 1 , 2 และ 3 แต่การตั้งงบประมาณไม่มีการกำหนดการสนับสนุนเป้าหมายรายเดิมอย่างชัดเจน นอกจากการส่งเสริมและพัฒนาการขาดความต่อเนื่องแล้วและยังพบว่าเป็นการพัฒนาแบบแยกส่วน ไม่เป็นไปตามหลักห่วงโซ่อุปทาน การสนับสนุนเน้นการอบรมเกษตรกรมากเกินไปไม่ได้ตอบโจทย์การพัฒนาเกษตรกร สิ่งที่พบในพื้นที่คือ เกษตรกรเกิดความเบื่อหน่ายจึงไม่ให้ความร่วมมือเท่าที่ควร

นอกจากนี้ มีข้อคิดเห็นเพิ่มเติมว่า ส.ป.ก. โดยเฉพาะส่วนกลางที่ขาดการบูรณาการระหว่างกลุ่ม สำนัก ทำให้กระบวนการแต่ละกิจกรรมไม่สอดคล้องกัน ไม่มีกำหนดเป้าหมายร่วมกัน รวมถึง ขาดการติดตามผลการดำเนินงาน ขาดการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่ ในงานส่งเสริมเกษตรกรนั้น เกษตรกรต้องการการติดตามอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างแรงกระตุ้นและให้กำลังใจซึ่งกันและกัน

4.5.3 ด้านคุณลักษณะและการทำงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐ

เจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นกลไกสำคัญอย่างยิ่งในการขับเคลื่อนงานส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกร ซึ่งผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่สะท้อนถึงปัญหาเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานหลายประการ สรุปประเด็นตามลำดับความสำคัญได้ดังนี้

- เจ้าหน้าที่ขาดความรู้ความเข้าใจในงานพัฒนา และไม่มีความเข้าใจแนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืน อย่างแท้จริงทำให้ไม่สามารถแปลงสู่การส่งเสริมเกษตรกรได้อย่างมีประสิทธิภาพ
- เจ้าหน้าที่บางส่วนยังขาดประสบการณ์ ความรู้และเทคนิคในการทำงานพัฒนาในพื้นที่ ไม่สามารถเชื่อมโยงสิ่งที่เรียนรู้สู่การปฏิบัติได้ ทั้งนี้เจ้าหน้าที่แต่ละจังหวัดมีทักษะองค์ความรู้ไม่เท่ากัน บางราย ไม่มีความชอบ และความชำนาญด้านการพัฒนาเกษตรกร
- จำนวนเจ้าหน้าที่ไม่สอดคล้องกับงาน เจ้าหน้าที่ ส.ป.ก.จังหวัดมีน้อย ไม่เพียงพอ ต้องรับผิดชอบ หลายโครงการ/กิจกรรม ทั้งงานประจำ งานนโยบายและงานต่าง ๆ ของจังหวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มยุทธศาสตร์ฯ มีเจ้าหน้าที่ 3 - 5 คน แต่มีโครงการรับผิดชอบมากถึง 15 - 18 โครงการ/กิจกรรม ทำให้ไม่สามารถดูแลเชิงลึกได้
- ทักษะของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานส่งเสริมบางส่วนยังมีการยอมรับและเข้าใจเรื่องเกษตรกรรม ยั่งยืนน้อย
- เจ้าหน้าที่บางส่วนยังขาดความมุ่งมั่นทุ่มเททำงานและการติดตามส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง

4.5.4 ด้านคุณลักษณะและสภาพเศรษฐกิจสังคมครัวเรือนเกษตรกร

คุณลักษณะของเกษตรกรเป็นปัญหาสำคัญในการปรับเปลี่ยนสู่รูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน โดยผู้ตอบ แบบสอบถามส่วนใหญ่ มองว่าปัญหาสำคัญคือเกษตรกรอายุมากขึ้น แม้ว่าบางรายจะสนใจต้องการเปลี่ยนเป็นเกษตร ยั่งยืนในรูปแบบต่างๆ แต่เมื่ออายุมากก็ไม่สามารถทำได้เต็มที่และไม่มีลูกหลานคอยช่วยเหลือทำการเกษตร ขาดคนที่จะสานต่อในรุ่นลูกหลานเกษตรกร เนื่องจากบุตรหลานเกษตรกรหรือคนรุ่นใหม่ ไม่สนใจที่จะสืบสาน อาชีพเกษตร ขาดแคลนแรงงานในการทำการเกษตร คนที่มีใจรักและจริงจังในการทำการเกษตรมีน้อย นอกจากนี้ เกษตรกรผู้สูงอายุนอกจากจะมีปัญหาทางกายภาพซึ่งทำให้ประสิทธิภาพการทำงานลดลงแล้ว ยังส่งผลในแง่ของ ความกระตือรือร้นลดลง เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ และพัฒนาด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ไม่เรียนรู้เพิ่มเติมการ ปรับเปลี่ยนทัศนคติให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และยอมรับค่อนข้างยาก เกษตรกรเสียชีวิตพื้นที่ และเกษตรกร จำนวนมากที่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ เนื่องจากครอบครัวเกษตรกรไม่ เข้าใจแนวคิดและประโยชน์จากรูปแบบเกษตรยั่งยืน

ปัญหาเรื่องทัศนคติเกษตรกรในการทำเกษตร การพึ่งพิงรูปแบบเดิม ไม่ต้องการปรับเปลี่ยนแนวคิดและวิธี ทำการเกษตรใหม่ๆ ที่มีความยั่งยืน นั่นถือเป็นอุปสรรคสำคัญ และการปรับเปลี่ยนทัศนคติของเกษตรกรเป็นเรื่องที่ ค่อนข้างต้องใช้เวลา เพื่อให้เข้าใจและตระหนักถึงผลดี ประโยชน์ของเกษตรกรรมยั่งยืน บางรายเชื่อว่าเกษตร ยั่งยืนให้ผลตอบแทนช้า จึงยังเชื่อว่าการปลูกพืชเศรษฐกิจ พืชเชิงเดี่ยวตามกระแสนิยม สามารถสร้างรายได้ให้ เร็วกว่า หรือบางรายเห็นว่าเกษตรอินทรีย์มีความยุ่งยาก เกษตรกรไม่กล้าลองทำหรือการผลิตสิ่งใหม่ ๆ จึงไม่เกิด การปรับเปลี่ยน

เกษตรกรไม่มีใจรัก เข้าร่วมโครงการโดยไม่ได้ให้ความสนใจที่จะปรับเปลี่ยนอย่างจริงจัง ส่วนใหญ่เข้าร่วมโครงการเพราะเจ้าหน้าที่ชักชวนและจะมีปัจจัยการผลิตแจก จึงขาดความมุ่งมั่นตั้งใจในการพัฒนาองค์ความรู้ การปรับเปลี่ยนการผลิต และไม่มีผลตอบแทนหรือผลที่จะเกิดจากการปรับเปลี่ยน

นอกจากนี้ ยังพบว่า เกษตรกรยัง ขาดองค์ความรู้ในการใช้สิ่งทดแทนสารเคมีที่ดีและนวัตกรรมต่างๆ ที่ใช้ในการทำการเกษตรที่ลดภาระและแรงงาน ขาดความรู้และประสบการณ์ในการทำการเกษตรที่มีประสิทธิภาพสูง เพราะทำการเกษตรแบบเดิม (เชิงเดี่ยว) มานาน เกษตรกรยังมีข้อจำกัดในการบันทึกข้อมูล และการวางแผนการผลิต การจัดการผลผลิตและการตลาด รวมถึง ขาดเงินทุนและปัจจัยการผลิตและวัสดุอื่นๆ ที่จะดำเนินการตามโครงการ

4.5.5 ด้านการตลาดสินค้าเกษตร

ปัญหาสำคัญของเกษตรกรคือเรื่อง การวางแผนการผลิต การจัดการผลผลิตและการตลาด เกษตรกรขายไม่เป็น ไม่ถนัดด้านการตลาด ทำให้เมื่อผลิตแล้วแม้ว่าจะพอเพียงต่อการบริโภคแต่ก็ยังไม่สามารถสร้างรายได้ให้ครอบครัวได้ นอกจากนี้ กลไกตลาดในภาพรวม ยังพบว่าราคาผลผลิตเกษตรกรอินทรีย์ ไม่แตกต่างกับผลผลิตแบบทั่วไปทำให้ไม่จูงใจให้เกษตรกร โดยมีกรณีตัวอย่างในจังหวัดปทุมธานี ที่ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า เกษตรกรยังไม่ตัดสินใจทำเกษตรอินทรีย์เพราะราคาไม่แตกต่างและด้วยพื้นที่ที่ตั้งอยู่ใกล้กับตลาดค้าส่งขนาดใหญ่ของประเทศ คือ ตลาดไทย และตลาดสี่มุมเมือง มีพ่อค้าคนกลางมารับผลผลิต (ไม่ต้องเป็นอินทรีย์) ที่แปลงเกษตรกรรม ทำให้เกษตรกรไม่เห็นถึงความสำคัญของเกษตรอินทรีย์ มองว่าเป็นเรื่องที่ยุ่งยากแม้ทำเกษตรแบบเคมีก็ขายผลผลิตได้เช่นกัน ราคาผลผลิตก็ไม่ได้แตกต่างอย่างชัดเจน ทำให้การส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ลักษณะนี้อาจจะเป็นไปได้ยาก หากยังไม่มีรูปแบบการสนับสนุนที่ดีแตกต่างจากที่ผ่านมา

4.6 ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของผู้ตอบแบบสอบถามเกี่ยวกับการปรับปรุงแผนงานโครงการและกระบวนการทำงาน

จากการประมวลผลโดยการใส่รหัส จัดหมวดหมู่ข้อมูลและแจกแจงความถี่ของคำตอบของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องที่ตอบคำถาม จำนวน 33 ราย (จากทั้งหมด 38 ราย) โดยมีผู้ตอบว่าควรปรับปรุงด้านการจัดทำแผนงานโครงการและงบประมาณ จำนวน 29 ราย (ร้อยละ 87.87) และควรปรับปรุง ขั้นตอนวิธีการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน จำนวน 22 ราย (ร้อยละ 66.67) โดยในจำนวน 33 รายมีผู้ตอบคำถามเพิ่มเติมถึงประเด็นที่ควรปรับปรุง จำนวน 32 ราย และพบว่ามีความเห็นให้ปรับปรุงมากที่สุด 2 ลำดับแรกได้แก่ (1) ด้านแผนงานและการสนับสนุนงบประมาณ ในประเด็น ควรจัดทำแผนงาน งบประมาณสนับสนุนแบบต่อเนื่องในพื้นที่เดิมได้ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการขับเคลื่อนการดำเนินงานเกษตรกรรมยั่งยืน (ร้อยละ 37.5) (2) ด้านกระบวนการและขั้นตอนการทำงาน ในประเด็น ควรให้ความสำคัญกับการสร้างต้นแบบการพัฒนาโดยควรสนับสนุนงบประมาณพัฒนาพื้นที่ตัวอย่าง เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และแบ่งปันปัจจัยการผลิตให้ชุมชน และการพัฒนาศูนย์ต้นแบบของ

แต่ละกิจกรรม (ร้อยละ 37.5) และ รองลงมา คือ ด้านการกำหนดเป้าหมาย ในประเด็น *การกำหนดเป้าหมายควรเน้นเชิงคุณภาพมากกว่าเชิงปริมาณ ที่ผ่านมามีการกำหนดเป้าหมายมากเกินไป* (ร้อยละ 31.25)

ประเด็นที่มีความเห็นมารองลงมาจาก 3 ประเด็นข้างต้น คือ ด้านกระบวนการและขั้นตอนการทำงาน ในประเด็น *ควรวางแผนรายพื้นที่เพื่อความเหมาะสม และปรับตามระดับการพัฒนาของแต่ละพื้นที่ และส่งเสริมกิจกรรมที่สามารถสร้างความสำเร็จได้ตามความเหมาะสมของภูมิภาคฯ* (ร้อยละ 25) *ควรเตรียมความพร้อมเจ้าหน้าที่ พัฒนาความรู้ ความสามารถ ให้มีศักยภาพในการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน* (ร้อยละ 18.75) และ *ควรพัฒนาควบคู่กับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่มีความจำเป็นต่อการประกอบอาชีพ เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำประจำไร่นา โดยควรเพิ่มแผนงานด้านการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อเกษตรกรรมยั่งยืนโดยเฉพาะ* (ร้อยละ 15.63) รายละเอียดในประเด็นอื่นปรากฏในตาราง ที่ 4.2

ตารางที่ 4.2 สรุปข้อคิดเห็นในการปรับปรุงการจัดทำแผน โครงการและกระบวนการทำงานด้านการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

ลำดับ	กลุ่มประเด็น	จำนวนคำตอบ	ร้อยละของผู้ตอบ (32 ราย)
1	การกำหนดเป้าหมาย		
	การกำหนดเป้าหมายควรเน้นเชิงคุณภาพมากกว่าเชิงปริมาณ ที่ผ่านมามีการกำหนดเป้าหมายมากเกินไป	10	31.25
	ควรให้ ส.ป.ก. จังหวัดเป็นผู้กำหนด โดยสอบถามจากความต้องการจริงของเกษตรกร เพื่อให้การส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนเกิดประสิทธิภาพสูงสุด ไม่ควรกำหนดเป้าหมายแบบหารเฉลี่ยจำนวนจังหวัด	2	6.25
2	การจัดทำแผน การสนับสนุนงบประมาณ		
	ควรจัดทำแผนงานงบประมาณสนับสนุนแบบต่อเนื่องในพื้นที่เดิมได้ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการขับเคลื่อนการดำเนินงานเกษตรกรรมยั่งยืน	12	37.50
	ควรเพิ่มแผนงานการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนมากขึ้นและจัดสรรงบประมาณเพิ่มเติมในกิจกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน	4	12.50
	แผนงาน งบประมาณ ควรสอดคล้องกับแผนการทำเกษตร และฤดูกาลผลิตของเกษตรกร	4	12.50
	ควรจัดทำแผนงาน โครงการและงบประมาณให้สามารถเชื่อมโยงบูรณาการได้กับทุกหน่วยงาน	4	12.50
	ควรลดความซ้ำซ้อนของแผนแต่ละกิจกรรม ปรับรูปแบบการดำเนินงานประเภทเดียวกันต่อเนื่องกันให้อยู่ในโครงการเดียวกันโดยปรับกระบวนการให้สอดคล้องต่อเนื่องกัน การยุบรวมโครงการ/กิจกรรมที่	3	9.38

ลำดับ	กลุ่มประเด็น	จำนวนคำตอบ	ร้อยละของผู้ตอบ (32 ราย)
	คล้ายกัน/เหมือนกัน เป็นโครงการใหญ่ เพื่อง่ายต่อการใช้งบประมาณและ การบริหารจัดการทำให้เกิดประสิทธิภาพขึ้น		
	ควรจัดทำแผนระยะปานกลางหรือระยะยาวให้ครอบคลุมทุกกิจกรรม ตั้งแต่ต้นทาง ถึงปลายทาง ตลอดห่วงโซ่อุปทาน โดยควรเพิ่มขั้นตอนการ ส่งเสริมในเรื่องการตลาดของทุกโครงการ เนื่องจากจะทำให้การส่งเสริม ครบวงจรขึ้น ตั้งแต่ส่งเสริมการผลิต การแปรรูปและการตลาด (ห่วงโซ่การ ผลิต)	3	9.38
	กิจกรรมในแผนงาน/โครงการ และงบประมาณ ควรไปเติมในเรื่องที่ เกษตรกรขาดและมีความต้องการจริงๆ เน้นการปฏิบัติ ลดการอบรม หรือลดจำนวนวันในการฝึกอบรมเนื่องจากกระทบต่อวิถีชีวิตของเกษตรกร เช่น ขาดรายได้ ไม่มีเวลาทำงานในแปลง ฯลฯ	2	6.25
	ควรมีการบูรณาการระหว่างกลุ่ม/ศูนย์ ภายในสำนั เพื่อให้การทำงานมี ประสิทธิภาพมากขึ้น	2	6.25
	ควรจัดสรรงบประมาณเพื่อสนับสนุนการขอรับรองคุณภาพสินค้าให้แก่ เกษตรกรเพื่อเพิ่มมูลค่าสินค้าให้แก่เกษตรกรเพื่อนำสินค้าเข้าสู่ OTOP ต่อไป เนื่องจาก ปัจจุบันการตรวจรับรองค่อนข้างล่าช้า	1	3.13
3	กระบวนการและขั้นตอนการทำงาน		
	ควรให้ความสำคัญกับการสร้างต้นแบบการพัฒนา โดยสนับสนุน งบประมาณพัฒนาพื้นที่ตัวอย่าง เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และแบ่งปันปัจจัย การเกษตรให้ชุมชน และการพัฒนาศูนย์ต้นแบบของแต่ละกิจกรรม	12	37.50
	ควรวางแผนรายพื้นที่เพื่อความเหมาะสม และปรับตามระดับการพัฒนา ของแต่ละพื้นที่ และส่งเสริมกิจกรรมที่สามารถสร้างความสำเร็จได้ตาม ความเหมาะสมของภูมิภาคฯ เพื่อพัฒนาให้ประสบความสำเร็จเชิงประจักษ์ โดยเจ้าหน้าที่ต้องมีความรู้ ความเข้าใจ เริ่มจากการวิเคราะห์สภาพพื้นที่ บริบทของชุมชน ร่วมออกแบบการดำเนินงานภายใต้กรอบการทำ การเกษตรแบบยั่งยืน คอยดูแล ช่วยเหลือ เป็นที่ปรึกษา	8	25.00
	ควรเตรียมความพร้อมเจ้าหน้าที่ พัฒนาความรู้ ความสามารถ ให้มี ศักยภาพในการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน	6	18.75
	ควรพัฒนาควบคู่กับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่มีความจำเป็นต่อการ ประกอบอาชีพ เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำประจำไร่นา โดยควรเพิ่มแผนงาน ด้านการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อเกษตรกรรมยั่งยืนโดยเฉพาะ เช่น กิจกรรมขุด สระน้ำขนาด 2,500 ลบม. หรือ 5,000 ลบม. หรือบ่อบาดาล เพื่อ	5	15.63

ลำดับ	กลุ่มประเด็น	จำนวนคำตอบ	ร้อยละของผู้ตอบ (32 ราย)
	การเกษตรให้มากขึ้น รวมถึงระบบกระจายน้ำ โดยให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในการสมทบบางส่วนด้วย ตลอดจนงบประมาณสนับสนุนในกรณีเกษตรกรต้องการปรับพื้นที่เพื่อทำตามทฤษฎีใหม่ หรือไถนาเกษตรผสม เพื่อปลูกไม้ผล ทำนา เลี้ยงปลา พืชสมุนไพร		
	ควรสร้างการรับรู้ ความเข้าใจ ความสำคัญของการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนให้กับผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับทราบข้อมูล ผ่านการประชุม การอบรม การสัมมนาหรือผ่านสื่ออื่นๆ หลายช่องทางให้รับรู้และนำสู่การส่งเสริมได้	2	6.25
	จัดทำคู่มือการปฏิบัติงานหรือปรับปรุงคู่มือที่มีอยู่ให้เหมาะสม ขอให้มีความรู้ที่เจ้าหน้าที่ หรือ เกษตรกรสามารถนำไปใช้ได้ง่าย และเข้าใจ ไม่ยาก โดยอาจจะแบ่งเป็นตามชนิดพืช สัตว์ หรือพื้นที่ที่ต่างกันก็ได้	2	6.25
	ส่งเสริมการรวมกลุ่มเพื่อการบริหารจัดการกระบวนการและผลผลิต โดยเริ่มจากสร้างความมั่นใจให้แก่เกษตรกรในการรวมกลุ่มการผลิต รวมถึงเน้นเรื่อง เครือข่ายและการตลาด	2	6.25
	ปัจจัยการผลิตควรเปลี่ยนเป็นสนับสนุนด้านเครื่องมือ เทคโนโลยีในการผลิต เนื่องจากปัจจัยประเภทพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ เกษตรกรหาได้ในพื้นที่อยู่แล้ว รวมถึงเน้นส่งเสริมการนำเทคโนโลยีเข้ามาส่งเสริมการทำงานของเกษตรกรให้มากขึ้น เพื่อทดแทนแรงงานทางการเกษตรที่มีแนวโน้มลดลง	2	6.25
	การจ้างเหมาบริการ ควรมองภาพรวมของการดำเนินงาน เจ้าหน้าที่จ้างเหมา สามารถทำงานได้ทุกกิจกรรม	1	3.13
	ควรระมัดระวังการเพิ่มบทบาทให้เกษตรกรต้นแบบเพื่อมาทำหน้าที่วิทยากรหากมีการกิจวิทยากรมากเกินไปอาจจะกิจกรรมทางการเกษตรในแปลงได้	1	3.13
	ควรเน้นแนวคิดความพอเพียง คุณภาพชีวิต สุขภาพดี	1	3.13
	จัดเวทีสัมมนาเพื่อระดมความคิดในการจัดทำขั้นตอนการดำเนินงานในภาพรวมทั้งประเทศโดยให้ความยืดหยุ่น เพื่อให้ ส.ป.ก. จังหวัดสามารถดำเนินงานได้ตามสภาพความพร้อมของฐานทรัพยากรในจังหวัดของตน	1	3.13
	กำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินตามความเหมาะสมกับสมรรถนะและสภาพพื้นที่	1	3.13
	จัดทำ Road Map ในการดำเนินงานพร้อมกำหนดผู้รับผิดชอบให้ชัดเจน	1	3.13
	สร้างบทบาทการนำให้กับเกษตรกร ผู้นำ เครือข่าย เป็นหลัก	1	3.13

ลำดับ	กลุ่มประเด็น	จำนวนคำตอบ	ร้อยละของผู้ตอบ (32 ราย)
	ส่งเสริมข้าราชการ ส.ป.ก. หรือบุคลากรของเกษตรกรให้คืนถิ่นเพื่อช่วยพ่อแม่ที่ทำอาชีพเกษตรกรรมปรับเปลี่ยนแนวคิดและรูปแบบการทำงาน การเกษตรควบคู่ไปกับการรับราชการหรืองานประจำ ซึ่งจะช่วยให้ลูกหลานหันกลับมาหางานที่คืนถิ่นและสานต่ออาชีพเกษตรกรรม	1	3.13
4	การติดตามประเมินผล		
	ให้ความสำคัญกับการวัดผลสำเร็จในระดับเกษตรกร และมีการจัดเก็บข้อมูลเชิงเปรียบเทียบ ก่อน - หลัง ดำเนินการ	2	6.25
	ควรมีการประชุมติดตามผลการดำเนินงานหรือเผยแพร่ผลงาน ผลผลิตที่เกิดขึ้นจากโครงการโดยให้เกษตรกรได้มีโอกาสนำเสนอผลงานด้วยเกษตรกรเอง	2	6.25
	ควรปรับปรุงเรื่องการเร่งรัดการดำเนินงานและการใช้จ่ายเงินงบประมาณให้สอดคล้องกับศักยภาพแต่ละจังหวัด เนื่องจากแต่ละพื้นที่มีความพร้อมในด้านต่างๆ ไม่เหมือนกัน	1	3.13

หมายเหตุ: ประมวลโดยการจัดกลุ่มคำตอบจากผู้ให้สัมภาษณ์ที่ตอบแบบสัมภาษณ์จำนวน 32 ราย (2562)

4.7 สรุปข้อคิดเห็นด้านปัจจัยที่เกี่ยวข้อง สภาพปัญหา และแนวทางแก้ไขการดำเนินงานพัฒนาเกษตรกรยั่งยืนจากผู้ตอบแบบสอบถาม

จากข้อคิดเห็นของเจ้าหน้าที่ผู้ตอบแบบสอบถามในหัวข้อที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่า ความสำเร็จของงานพัฒนาขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการที่ภาครัฐควรพิจารณาก่อนการออกแบบโครงการ หรือการปรับปรุงโครงการ และกระบวนการดำเนินงาน และเมื่อวิเคราะห์ร่วมกับข้อคิดเห็นเรื่องสภาพปัญหาพบว่ามีข้อขัดข้องกัน ดังสรุปในตารางที่ 4.3 โดยสรุปเป็น 5 กลุ่ม คือ (1) ด้านทรัพยากรพื้นฐานการผลิต (2) ด้านทรัพยากรบุคคล ได้แก่ เกษตรกร เจ้าหน้าที่ ผู้บริหาร (3) ด้านนโยบายและการสนับสนุนของภาครัฐ (4) ด้านความรู้ และเทคโนโลยี (5) ด้านการตลาดสินค้าเกษตร

ตารางที่ 4.3 สรุปข้อคิดเห็นด้านปัจจัยที่เกี่ยวข้อง สภาพปัญหา และแนวทางแก้ไขการดำเนินงานพัฒนา
เกษตรกรมั่งคั่งยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน

ประเด็น	ปัจจัย/เงื่อนไขความสำเร็จ	สภาพปัญหาการดำเนินงาน	แนวทางแก้ไขการดำเนินงาน พัฒนาเกษตรกรมั่งคั่งยั่งยืน
(1) ด้านกายภาพและทรัพยากรการผลิต			
ลักษณะทางกายภาพและ ทรัพยากรพื้นฐานการ ผลิต	• มีน้ำเพียงพอ • สภาพดินดี สามารถปรับปรุงฟื้นฟูได้ • มีความพร้อมด้านไฟฟ้า • มีถนนเข้าแปลง • ทำเลที่ตั้งเหมาะสม	• ขาดแหล่งน้ำ น้ำไม่เพียงพอ • ภัยแล้ง • เดินทางเข้าแปลงไม่สะดวก • ทำเลที่ตั้งไม่เหมาะสม	• ควรมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน แหล่งน้ำ ถนน อย่างทั่วถึง • ควรเพิ่มแผนงานด้านการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อ เกษตรกรมั่งคั่งยั่งยืนโดยเฉพาะ เช่น กิจกรรมขุดสระ น้ำขนาด 2,500 ลบม. หรือ 5,000 ลบม. หรือบ่อ บาดาล เพื่อการเกษตรให้มากขึ้น รวมถึงระบบ กระจายน้ำ
(2) ด้านทรัพยากรบุคคล			
คุณลักษณะและสภาพ เศรษฐกิจสังคมของ เกษตรกร	• ความมุ่งมั่นตั้งใจ กล้าที่จะปรับเปลี่ยน เป็นเกษตรกรมั่งคั่งยั่งยืนและจากเชิง ปริมาณสู่คุณภาพ • ทักษะคิดเชิงบวกต่อเกษตรยั่งยืน • ใฝ่ใจเรียนรู้ และชอบทดลอง • ขยัน เอาใจใส่การจัดการแปลง • มีความพร้อมด้านทุนและปัจจัยการผลิตที่จำเป็น • ครอบครัวยุติธรรม • ความสัมพันธ์ที่ดีกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริม • มีผู้นำและกลุ่มเข้มแข็ง คอยสนับสนุน	• อายุมาก • ขาดความมุ่งมั่นตั้งใจจริง • ไม่เรียนรู้เพิ่มเติม ไม่กล้าลอง • ขัดแย้งด้านทักษะการจับดิน • ขัดแย้งด้านทักษะการวางแผนการผลิต และตลาด	• ควรมีการสร้างการรับรู้ถึงความสำเร็จและประโยชน์ ที่ได้จากการทำเกษตรกรรมยั่งยืนให้เป็นที่ยอมรับ โดยสร้างต้นแบบเป็นตัวอย่างให้เกษตรกรเห็น ความสำเร็จ • โครงการต้องมีความต่อเนื่อง เพราะการปรับเปลี่ยน ทักษะต้องใช้เวลาในการเรียนรู้และปรับเปลี่ยน • กิจกรรมโครงการควรสอดคล้องกับพื้นที่และมีความ ยืดหยุ่นสำหรับเกษตรกรซึ่งมีความแตกต่าง หลากหลาย
คุณลักษณะและการ ดำเนินงานของเจ้าหน้าที่	• เจ้าหน้าที่มีความรู้ ความเข้าใจในบทบาท หน้าที่ ขั้นตอนการดำเนินงาน • เจ้าหน้าที่มีใจรัก มุ่งมั่น ทุ่มเทอย่าง ต่อเนื่อง • เจ้าหน้าที่มีความรู้ มีความตระหนักใน แนวทางพัฒนาเกษตรกรมั่งคั่งยั่งยืน • เจ้าหน้าที่ที่ทั้งส่วนกลางและจังหวัด เข้าใจงานในทิศทางเดียวกัน	• จำนวนเจ้าหน้าที่ไม่เพียงพอ ไม่ สอดคล้องกับงาน • เจ้าหน้าที่บางส่วนเข้าใจและยัง ยอมรับเกษตรกรรมยั่งยืนน้อย • เจ้าหน้าที่บางส่วนขาดความทุ่มเท ไม่ ติดตามส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง	• ควรสร้างการรับรู้ ความเข้าใจ ความสำคัญของการ ส่งเสริมเกษตรกรมั่งคั่งยั่งยืนให้กับผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับ ทราบข้อมูล ผ่านการประชุม การอบรม การสัมมนา หรือผ่านสื่ออื่น หลายช่องทางให้รับรู้และนำสู่การ ส่งเสริมได้ • จัดทำคู่มือการปฏิบัติงานหรือปรับปรุงคู่มือที่มีอยู่ให้ เหมาะสม และมีคู่มือ องค์ความรู้ที่เจ้าหน้าที่ หรือ เกษตรกรสามารถนำไปใช้ได้จริง โดยอาจจะแบ่งเป็น ตามชนิดพืช สัตว์ หรือพื้นที่ที่ต่างกัน • หน่วยงานควรส่งเสริมให้เจ้าหน้าที่ที่มีความรู้ ความสามารถในการนำความรู้ไปพัฒนาเกษตรได้ อย่างมืออาชีพ การสร้างเครือข่ายในการทำงานเกษตรกรและ เจ้าหน้าที่

ประเด็น	ปัจจัย/เงื่อนไขความสำเร็จ	สภาพปัญหาการดำเนินงาน	แนวทางแก้ไขการดำเนินงาน พัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน
ฝ่ายนโยบายและผู้บริหาร	- ฝ่ายนโยบายมีความเป็นเอกภาพ กำหนดกลไกการทำงานอย่างเป็นระบบ - ผู้บริหารให้ความสำคัญกับพัฒนาเกษตรกร - ผู้บริหารเข้าใจงานพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน - ผู้บริหารสนับสนุนและให้กำลังใจผู้ปฏิบัติ	ขาดความชัดเจนในการขับเคลื่อนนโยบาย และการกำหนดกลไกกำกับติดตามการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ	- การกำหนดแผนงานโครงการที่เน้นคุณภาพ ความต่อเนื่องและการมีส่วนร่วมของหน่วยงานส่วนภูมิภาคและเกษตรกรมากขึ้น - ให้ความสำคัญกับเกษตรกรรมยั่งยืนมากขึ้นให้เป็นนโยบายหลักที่ชัดเจน
(3) ด้านนโยบายและการสนับสนุนของภาครัฐ			
นโยบายแผนงานและการบริหารงานพัฒนา	- นโยบายสนับสนุนเกษตรกรรมยั่งยืนมีความชัดเจน - งบประมาณเพียงพอ - แผนงาน/โครงการต่อเนื่อง 3 - 5 ปี - หน่วยงานมีความพร้อมสนับสนุนอุปกรณ์ เทคโนโลยี - จำนวนเจ้าหน้าที่เพียงพอในการปฏิบัติงาน	- ขาดความชัดเจนในการขับเคลื่อนนโยบาย และกลไกกำกับติดตามการดำเนินงาน - แผนงานโครงการไม่เป็นเอกภาพ - ตั้งเป้าหมายเชิงปริมาณ ขาดความต่อเนื่อง - ไม่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ข้อมูลและจัดทำแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วม - ขาดฐานข้อมูลและสารสนเทศเกษตรกรรมยั่งยืนเพื่อการวางแผนและเผยแพร่ การรณรงค์ - แผนงานโครงการไม่เอื้อให้เกิดการพัฒนาแบบต่อเนื่อง มีข้อจำกัดการทำงานที่สนับสนุนเกษตรกรรายเดิม	- การกำหนดเป้าหมายควรเน้นเชิงคุณภาพมากกว่าเชิงปริมาณ - ควรจัดทำแผนงานงบประมาณสนับสนุนแบบต่อเนื่องในพื้นที่เดิมได้ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการขับเคลื่อนการดำเนินงานเกษตรกรรมยั่งยืน - ควรเพิ่มแผนงานการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนมากขึ้นและจัดสรรงบประมาณเพิ่มเติมในกิจกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน - แผนงาน งบประมาณ ควรสอดคล้องกับแผนการทำเกษตร และฤดูกาลผลิตของเกษตรกร - เกษตรกรรมยั่งยืนควรเป็นโครงการสำคัญและเป็นโครงการหลักของ ส.ป.ก. - ควรส่งเสริมเกษตรกรรมธรรมชาติเพิ่มเติมในกลุ่มระบบเกษตรกรรมยั่งยืน - ควรมีโครงการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างต่อเนื่อง 3 - 5 ปี - ศึกษา วิจัย รูปแบบและประโยชน์ของการทำเกษตรยั่งยืน และจัดทำเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย
แนวคิดและหลักการดำเนินงานและการสนับสนุน	- บูรณาการหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง - การมีส่วนร่วมของเกษตรกรและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย - การพัฒนาเป็นระบบ - การพัฒนาเชิงคุณภาพ - พัฒนาตลอดห่วงโซ่ (ผลิต จัดการ ผลผลิต ตลาด)	- ไม่ให้ความสำคัญการพัฒนารายพื้นที่ - การพัฒนาแยกส่วนไม่เชื่อมโยงตลอดห่วงโซ่ - ส่วนกลางขาดการบูรณาการ ไม่กำหนดเป้าหมายร่วม กระบวนการไม่เชื่อมโยงกัน	- ควรจัดทำแผนงาน โครงการและงบประมาณให้สามารถเชื่อมโยงบูรณาการได้กับทุกหน่วยงาน - ควรส่งเสริมตั้งแต่ต้นน้ำจะถึงปลายน้ำ ผ่านกระบวนการเรียนรู้และการปฏิบัติจริง ทดลองทำ - ควรคัดเลือกพัฒนาต่อยอดตามศักยภาพ แบ่งเป็นระดับเพื่อให้เกิดผลเป็นรูปธรรมและครบวงจร - ควรลดความซ้ำซ้อนของแผนแต่ละกิจกรรม ปรับรูปแบบการดำเนินงาน งานประเภทเดียวกันต่อเนื่องกันให้อยู่ในโครงการเดียวกันโดยปรับกระบวนการให้สอดคล้องต่อเนื่องกัน การยุบรวม

ประเด็น	ปัจจัย/เงื่อนไขความสำเร็จ	สภาพปัญหาการดำเนินงาน	แนวทางแก้ไขการดำเนินงาน พัฒนาเกษตรกรรายยั่งยืน
กระบวนการและขั้นตอน การดำเนินงาน			โครงการ/กิจกรรมที่คล้ายกัน/เหมือนกัน เป็นโครงการใหญ่ เพื่อถ่ายทอดการใช้งบประมาณและการบริหารจัดการทำให้เกิดประสิทธิภาพขึ้น • ควรวางแผนรายพื้นที่เพื่อความเหมาะสม และปรับตามระดับการพัฒนาของแต่ละพื้นที่ และส่งเสริมกิจกรรมที่สามารถสร้างความสำเร็จได้ตามความเหมาะสมของภูมิภาคฯ เพื่อพัฒนาให้ประสบความสำเร็จเชิงประจักษ์ โดยเจ้าหน้าที่ต้องมีความรู้ความเข้าใจ เริ่มจากการวิเคราะห์สภาพพื้นที่ บริบทของชุมชน ร่วมออกแบบการดำเนินงานภายใต้กรอบการทำการเกษตรแบบยั่งยืน คอยดูแลช่วยเหลือ เป็นที่ปรึกษา
	• คัดเลือกเกษตรกรที่สนใจมีใจรักอาชีพเกษตร • เลือกกลุ่มเป้าหมายวัยหนุ่มสาวหรือกลางคน • เลือกพื้นที่ที่มีศักยภาพในการพัฒนา • เตรียมความพร้อมเจ้าหน้าที่ด้านความรู้ทักษะ แนวคิด • ประชาสัมพันธ์ทั่วถึงทุกภาคส่วน • พัฒนาเกษตรกรและครอบครัว • พัฒนามาตรฐานการผลิต • เพิ่มมูลค่าผลผลิต • เพิ่มช่องทางการตลาด • อบรม สัมมนาเชิงปฏิบัติการ เน้นกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม • ถอดบทเรียนทุกครั้ง • สร้างต้นแบบถ่ายทอดต่อ • ปัจจัยการผลิตเหมาะสมกับพื้นที่และตรงความต้องการ • เกษตรกรพร้อมปฏิบัติ • ติดตาม สนับสนุนต่อเนื่อง • จัดการความรู้ สื่อสารความสำเร็จเรียนรู้จากบทเรียนและปรับปรุงงาน	• เน้นการอบรมมากเกินไป • ขาดการติดตามประเมินผล • การสนับสนุนการปฏิบัติขาดความต่อเนื่อง • เกษตรกรเรียนรู้ไปแล้วส่วนใหญ่ไม่นำไปปฏิบัติ	• การส่งเสริมจึงต้องคำนึงถึงความเป็นไปได้ และความพร้อมของเกษตรกร • ควรสร้างชุมชนต้นแบบในการส่งเสริมเกษตรกรรายยั่งยืน เพื่อใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ และขยายผล • กรอบระยะเวลาการดำเนินงานสนับสนุนเกษตรกรควรไปตามช่วงฤดูกาลผลิตหรือวิถีการผลิต • ควรพัฒนาควบคู่กับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่มีความจำเป็นต่อการประกอบอาชีพ เช่นการพัฒนาแหล่งน้ำประจำไร่นา รวมถึงระบบกระจายน้ำ โดยให้เกษตรกรมีส่วนร่วม • ส่งเสริมการรวมกลุ่มเพื่อการบริหารจัดการกระบวนการและผลผลิต โดยเริ่มจากสร้างความมั่นใจให้แก่เกษตรกรในการรวมกลุ่มการผลิต รวมถึงเน้นเรื่อง เครือข่ายและการตลาด • ให้ความสำคัญกับการวัดผลสำเร็จในระดับเกษตรกร และมีการจัดเก็บข้อมูลเชิงเปรียบเทียบ ก่อน - หลังดำเนินการ • ควรมีการประชุมติดตามผลการดำเนินงานหรือเผยแพร่ผลงาน ผลผลิตที่เกิดขึ้นจากโครงการโดยให้เกษตรกรได้มีโอกาสนำเสนอผลงานด้วยเกษตรกรเอง
(4) ด้านความรู้ และเทคโนโลยี			
ความรู้ และเทคโนโลยี	• พัฒนาความรู้เกษตรกรด้านเกษตรยั่งยืน • เกษตรกรมีความรู้ถึงหลักการ และประโยชน์ของเกษตรยั่งยืน	• เกษตรกรขาดความรู้ นวัตกรรมทดแทนสารเคมี และแรงงาน • เกษตรกรขาดความรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต	• ควรเตรียมความพร้อมเจ้าหน้าที่ พัฒนาความรู้ความสามารถ ให้มีศักยภาพในการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรายยั่งยืน

ประเด็น	ปัจจัย/เงื่อนไขความสำเร็จ	สภาพปัญหาการดำเนินงาน	แนวทางแก้ไขการดำเนินงาน พัฒนาเกษตรกรรายยั่งยืน
	- เกษตรกรมีความรู้หลากหลายรวมถึงการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ - เทคโนโลยีที่ส่งเสริมมีความเหมาะสมเข้าถึง และเข้าใจง่าย - มีแหล่งเรียนรู้/ต้นแบบการพัฒนาในชุมชนหรือใกล้เคียง	- เกษตรกรขาดความรู้และทักษะในการวางแผนการผลิต จัดการสินค้า และแผนการตลาด - เจ้าหน้าที่ขาดความรู้ความเข้าใจงานพัฒนาเกษตรกรรายยั่งยืน - เจ้าหน้าที่ขาดประสบการณ์ ความรู้เชิงเทคนิคในการพัฒนาเกษตรกร	- ควรให้ความสำคัญกับการสร้างต้นแบบการพัฒนาโดยสนับสนุนงบประมาณพัฒนาพื้นที่ตัวอย่าง เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และแบ่งปันปัจจัยการผลิตให้ชุมชน และการพัฒนาศูนย์ต้นแบบของแต่ละกิจกรรม - ควรเปลี่ยนจากการสนับสนุนปัจจัยการผลิตมาเป็นสนับสนุนด้านเครื่องมือ เทคโนโลยีในการผลิต (เนื่องจากปัจจัยประเภทพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ เกษตรกรหาได้ในพื้นที่อยู่แล้ว) - เน้นนำเทคโนโลยีเข้ามาเสริมการทำงานของเกษตรกรให้มากขึ้น เพื่อทดแทนแรงงานทางการเกษตรที่มีแนวโน้มลดลง - ศึกษา วิจัย และสรุปรูปแบบที่เหมาะสม และหลากหลาย มีข้อเสนอแนะกิจกรรมในแปลง รวมถึงประโยชน์ของการทำเกษตรยั่งยืน เพื่อประชาสัมพันธ์เผยแพร่เป็นทางเลือกให้เกษตรกรในพื้นที่แตกต่างกัน
(5) ด้านการตลาดสินค้าเกษตร			
การตลาดสินค้าเกษตร	- สินค้ามีมาตรฐานสอดคล้องกับตลาด - มีตลาดรองรับ - ราคาเหมาะสม - มีแหล่งจำหน่ายสินค้าหลายระดับ - มีแผนการตลาดของตนเองและกลุ่ม	- เกษตรกรมีข้อจำกัดด้านการวางแผนการผลิต เชื่อมโยงการตลาด - เกษตรกรส่วนใหญ่ขายไม่เป็น ไม่ถนัดการจัดการด้านการตลาด - ขาดแรงจูงใจด้านการตลาด กลไกตลาดในภาพรวม ราคาผลผลิตเกษตรกรอินทรีย์ไม่แตกต่างจากสินค้าทั่วไป	ส่งเสริมสนับสนุนแบบทั้งเรื่องผลิต จัดการสินค้า และการตลาด โดยเฉพาะเรื่องตลาดเกษตรกรยังมีข้อจำกัดมาก ไม่ถนัดการวางแผนผลิตและการขายสินค้า

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษา

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการ คือ เพื่อศึกษาการดำเนินงานส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน ศึกษาและวิเคราะห์สภาพปัญหาการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน และวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน เพื่อจะนำผล ไปสู่การปรับปรุงแก้ไขแนวทางการขับเคลื่อนการพัฒนาในระดับนโยบาย การวางแผนงาน/โครงการ งบประมาณ และการกำหนดตัวชี้วัดการพัฒนาที่เหมาะสม และเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติสามารถนำข้อมูลไปประยุกต์ใช้ในการออกแบบกระบวนการและการกำหนดกิจกรรมในการขับเคลื่อนโครงการ ผลการศึกษารูปได้ดังนี้

5.1 การดำเนินงานส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน

1) นโยบายและแผนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

ปัจจุบันมีนโยบายและแผนงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนอยู่หลายระดับ ตั้งแต่ระดับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ซึ่งน้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นกรอบแนวทางในการพัฒนาประเทศให้ไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่งและยั่งยืน โดยมีการกำหนดกรอบแนวทางในการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนสู่เกษตรยั่งยืนเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ ยังมีแผนงานที่สำคัญ เช่น แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ประเด็นด้านการเกษตร แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 โดยเฉพาะอย่างยิ่งยุทธศาสตร์ที่ 2 และ 3 ซึ่งได้กำหนดแนวทางไว้ทั้งเรื่องการจัดสรรที่ดินทำกิน และการพัฒนาการเกษตร ครอบคลุมประเด็นการคุ้มครองพื้นที่เกษตรกรรม การสร้างและถ่ายทอดความรู้ การยกระดับมาตรฐานสินค้า การส่งเสริมและขยายผลแนวคิดการทำเกษตรตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เช่น การมีส่วนร่วมของเกษตรกร การสนับสนุนปัจจัยขั้นพื้นฐาน การเชื่อมโยงศูนย์เรียนรู้ การส่งเสริมและขยายผลเกษตรกรรมยั่งยืนทั้ง 5 รูปแบบ คือ เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ วนเกษตร และเกษตรธรรมชาติ นอกจากนี้ ในยุทธศาสตร์ที่ 4 ยังเน้นให้มีการพัฒนาที่มีการบริหารจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ การส่งเสริมให้มีการปรับเปลี่ยนการผลิตเชิงเดี่ยวไปสู่เกษตรกรรมยั่งยืน การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ วัสดุอินทรีย์ และสารชีวภาพทดแทนสารเคมี จัดให้มีแหล่งทุนและกลไกตลาดที่สร้างแรงจูงใจในการทำการเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

ในระดับกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้กำหนดแผนพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 12 ในยุทธศาสตร์ที่ 3 และ 4 ที่ระบุถึงการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนทั้ง 5 รูปแบบ ดังกล่าวข้างต้น อย่างชัดเจน โดยเฉพาะเกษตรอินทรีย์นั้นมีการกำหนดเป้าหมายการพัฒนาโดยเพิ่มพื้นที่เกษตรอินทรีย์ไม่น้อยกว่าร้อยละ 20 และในยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ (ปี 2560 - 2564) กำหนดเป้าหมายพื้นที่เกษตรอินทรีย์ไม่น้อยกว่า 600,000 ไร่ เกษตรกรทำเกษตรอินทรีย์ไม่น้อยกว่า 30,000 ราย ภายใน

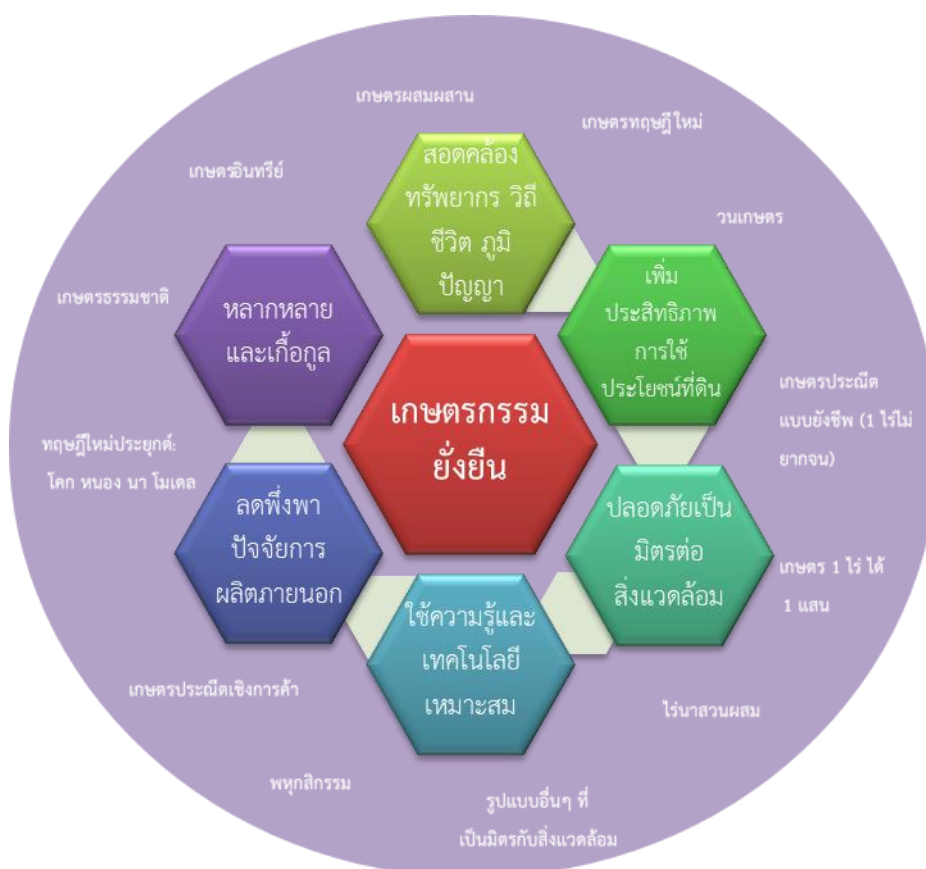
ปี 2564 รวมถึงกำหนดให้มีการบริหารจัดการทรัพยากรการเกษตรและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้ง ดิน และน้ำ และการสร้างภูมิคุ้มกันจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ โดยสนับสนุนการทำการเกษตรแบบยั่งยืน รูปแบบต่างๆ และเกษตรตามแนวทางการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง และการเกษตรที่ใช้ใช้น้ำน้อย นอกจากนี้ มติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2541 ให้ ส.ป.ก. กำหนดเงื่อนไขการใช้ที่ดิน ในพื้นที่ที่รับมอบ จากกรมป่าไม้ โดยให้ราษฎรปลูกไม้ผล และ/หรือไม้ยืนต้นอย่างน้อยร้อยละ 20 ของเนื้อที่ที่ได้รับ กรณีเป็นที่ดินที่ ติดกับเขตป่าไม้จะต้องปลูกไม้ผล และ/หรือไม้ยืนต้นเป็นแนวกันชน

ส.ป.ก. ได้จัดทำแผนปฏิบัติการของหน่วยงานที่สอดคล้องกับแผนในระดับต่างดังกล่าวข้างต้นซึ่งแผนฯ ที่ เกี่ยวข้องโดยตรงกับการขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ได้แก่ (1) แผนปฏิบัติการที่ 2 มีกลยุทธ์ที่เกี่ยวข้อง คือ กลยุทธ์ที่ 2 พัฒนาคุณภาพดินให้เหมาะสมต่อการเกษตรกรรม และกลยุทธ์ที่ 3 พื้นฟูสภาพแวดล้อมในเขต ปฏิรูปที่ดินให้มีความยั่งยืน และ (2) แผนปฏิบัติการที่ 3 เป็นแผนที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการพัฒนาเกษตรกร ประกอบด้วย 5 กลยุทธ์ ได้แก่ (1) สร้างรูปแบบการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมโดยใช้เกษตรกรเป็นศูนย์กลาง (2) พัฒนาเกษตรกรด้วยเกษตรกร (3) ยกระดับและพัฒนารายได้ให้เกษตรกรอย่างยั่งยืน (4) เพิ่มประสิทธิภาพการใช้ ที่ดินอย่างสมดุลและยั่งยืน และ (5) สร้างและพัฒนาผู้สืบทอดอาชีพเกษตรกรรมในเขตปฏิรูปที่ดิน จะเห็นได้ว่า ด้านนโยบายและแผนงานได้กำหนดทิศทางไว้ค่อนข้างชัดเจนว่าให้มีการส่งเสริมและพัฒนาตามหลักปรัชญาของ เศรษฐกิจพอเพียง และการมุ่งสู่การเกษตรแบบยั่งยืนและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม โดยมุ่งหวังที่จะให้เกิดการพัฒนา ที่ยั่งยืนกล่าวคือ สามารถตอบสนองการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ได้อย่างสมดุล

2) หลักการและรูปแบบพื้นฐานของเกษตรกรรมยั่งยืน

เกษตรกรรมยั่งยืน (Sustainable Agriculture) คือ ระบบการเกษตรที่มุ่งเน้นการสร้างสมดุล ทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศ เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตเกษตรกร กระบวนการผลิต และการจัดการ ทุกรูปแบบ เพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองและการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรรวมถึงผู้บริโภค เกษตรกรรมยั่งยืนมี รูปแบบค่อนข้างหลากหลายโดยจะมีการเรียกชื่อต่างกันไป แต่พบว่ารูปแบบที่เป็นที่ยอมรับค่อนข้างกว้างขวางใน ประเทศไทยและบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 เป็นต้นมา คือ เกษตรผสมผสาน เกษตรทฤษฎีใหม่ วนเกษตร เกษตรอินทรีย์ และเกษตรธรรมชาติ และรูปแบบอื่นๆ ที่สอดคล้องกับหลักการ เกษตรกรรมยั่งยืน ทั้ง 5 รูปแบบ ในรายงานนี้ ขอยกตัวอย่าง เช่น เกษตรแบบโคกหนองนา เกษตร 1 ไร่ 1 แสน เกษตรประณีต 1 ไร่ไม่ยากไม่จน ไร่นาสวนผสม เกษตรประณีตเชิงการค้า เป็นต้น โดยเกษตรยั่งยืนนั้นมีหลักการ เกษตรผสมผสานและหลักการปลูกพืชในระบบพหุสัณฐานเป็นรูปแบบพื้นฐาน และสามารถจัดเป็นกลุ่มได้ 3 กลุ่ม (1) เน้นการจัดการระบบดิน น้ำ และความหลากหลายของกิจกรรม เช่น เกษตรผสมผสาน (รูปแบบพื้นฐาน) เกษตรทฤษฎีใหม่ และวนเกษตร (2) เน้นการจัดการปัจจัยการผลิต เช่น เกษตรอินทรีย์ เกษตรไร้สารเคมี ฯลฯ (3) เน้นการไม่รบกวนระบบ ได้แก่ เกษตรธรรมชาติ

สำหรับหลักการและนิยามของเกษตรกรรมยั่งยืนตามความคิดเห็นของเจ้าหน้าที่ ส.ป.ก. นั้นสอดคล้องกับหลักการข้างต้นและค่อนข้างมีความยืดหยุ่นในเชิงรูปแบบการปฏิบัติ สรุปได้ว่า เกษตรยั่งยืนหมายถึง ระบบการเกษตรที่มีกระบวนการผลิตและการจัดการที่เน้นให้เกิดความสมดุล ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม รวมถึงวิถีชีวิตของเกษตรกร ทั้งนี้ รูปแบบและวิธีการทำการเกษตรจะขึ้นอยู่กับศักยภาพและความเหมาะสมของสภาพแวดล้อม ศักยภาพของเกษตรกรและระบบนิเวศในแต่ละพื้นที่ โดยให้ความสำคัญต่อการใช้ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับความรู้และเทคโนโลยีใหม่ มาจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ อย่างมีประสิทธิภาพและสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ ลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ให้เกิดการผสมผสานเกื้อกูลในแปลงเกษตร โดยใช้หลักการรักษาสอดคล้องระหว่างกระบวนการทำการเกษตรและการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อม เน้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุด พื้นฟูอนุรักษ์และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และพร้อมสำหรับการปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงของโลกปัจจุบันและอนาคต เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเองทั้งในระดับครัวเรือน ระดับชุมชน และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและไม่ขัดแย้งกับวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยสามารถสรุป ลักษณะสำคัญเกษตรกรรมยั่งยืน ดังสรุปในภาพ ที่ 5.1

ภาพที่ 5.1 สรุปลักษณะสำคัญและรูปแบบต่างๆ ของเกษตรกรรมยั่งยืน

3) กระบวนการและผลสำเร็จของการดำเนินงานพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน (Process) ในเขตปฏิรูปที่ดิน

3.1) กลไกบริหารการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

จากการศึกษาพบว่า กลไกการบริหารการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนนั้นยังไม่มีผลที่ชัดเจนในทางปฏิบัติ ไม่มีความต่อเนื่อง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงผู้บริหารระดับสูงในระดับนโยบาย ทั้งในระดับกระทรวงและหน่วยงาน ส.ป.ก. แม้แต่เกษตรอินทรีย์ที่มีการตั้งคณะกรรมการ และคณะทำงานหลายคณะ ตั้งแต่ระดับชาติ ระดับกระทรวง และ ส.ป.ก. แต่การขับเคลื่อนงานยังไม่มีความเป็นเอกภาพ และขาดความต่อเนื่องในการผลักดันการปฏิบัติที่เห็นเชิงประจักษ์ อย่างไรก็ตามในส่วนของ ส.ป.ก. นั้น พบว่ามีการตั้งคณะทำงานขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ในเขตปฏิรูปที่ดิน เมื่อปี 2561 โดยมีรองเลขาธิการ ส.ป.ก. ที่ได้รับมอบหมายเป็นประธาน ผู้อำนวยการสำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี เป็นคณะทำงานและเลขานุการ และตั้งคณะอนุทำงานขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ในเขตปฏิรูปที่ดิน เมื่อปี 2562 โดยมี ผู้อำนวยการสำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี เป็นประธานคณะอนุทำงาน และผู้อำนวยการกลุ่มพัฒนาเกษตรกรรมและเครือข่ายผู้นำ เป็นคณะอนุทำงานและเลขานุการ ซึ่งที่ผ่านมามีการขับเคลื่อนงานผ่านคณะอนุทำงานยังไม่มีรูปแบบที่ชัดเจน ไม่มีการกำหนดหลักการ ทิศทาง การทำงาน แผนงาน เป้าหมาย ในภาพรวมของพื้นที่ปฏิรูปที่ดิน และโครงการส่วนใหญ่ดำเนินการตามแนวทางที่กำหนดไว้ในขั้นตอนการดำเนินงานในแต่ละโครงการซึ่งปัจจุบันแยกบริหารจัดการรายโครงการ และผ่านคณะทำงานต่างๆ ในระดับจังหวัด

3.2) กระบวนการ และขั้นตอน และเครื่องมือในส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

ผลการศึกษาในบทที่ 3 จะเห็นได้ว่า โครงการของ ส.ป.ก. ทั้ง 5 โครงการ มีรูปแบบในการส่งเสริมในพื้นที่โดยขั้นตอนในภาพรวม สรุปได้ดังนี้

- (1) ศึกษาข้อมูล การคัดเลือกพื้นที่ ชี้แจงโครงการ /รับสมัครเกษตรกร/คัดเลือกกลุ่มแกนนำร่วมโครงการ ส่วนใหญ่เปลี่ยนเป้าหมายใหม่ทุกปี ยกเว้นโครงการเกษตรอินทรีย์ที่มีการพัฒนาต่อเนื่องขั้นที่ 1- ขั้นที่ 3
- (2) สอบถามความต้องการของเกษตรกร บางจังหวัดมีการจัดเวทีระดมความเห็น วิเคราะห์ข้อมูลชุมชน และความต้องการของเกษตรกร จัดทำแผนอบรมและสนับสนุนปัจจัยการผลิต
- (3) พัฒนาความรู้โดยจัดฝึกอบรม ดูงาน สัมมนา สำหรับโครงการเกษตรอินทรีย์มีการแยกกลุ่มเป้าหมายเป็น 3 กลุ่ม คือ เริ่มต้น เริ่มปรับเปลี่ยน และปรับเปลี่ยน
- (4) สอบถามความต้องการปัจจัยการผลิต จัดหา จัดซื้อ และแจกปัจจัยการผลิต
- (5) การประสานงานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อสนับสนุนด้านปัจจัยการผลิตเพิ่มเติม การพัฒนาความรู้ และการสนับสนุนเครื่องมือ อุปกรณ์ต่างๆ รวมถึงการตลาด

- (6) สนับสนุนและติดตามผลการพัฒนาเกษตรกรต้นแบบ
- (7) รายงานผลการอบรม สัมมนา การแจกปัจจัยการผลิต ผ่านระบบ PARA บางจังหวัดจัดทำรายงานการดำเนินงาน และมีการถอดบทเรียน
- (8) ติดตามการนำความรู้ไปใช้ การใช้ปัจจัยการผลิต รายงานส่วนกลางเพื่อตอบตัวชี้วัด
- (9) ส่วนกลางจัดเวทีสรุปผลการดำเนินงาน สรุปบทเรียน และเชื่อมเครือข่ายเกษตรกรแกนนำ/เกษตรกรต้นแบบ

สำหรับขั้นตอนดังกล่าวข้างต้นนั้น จากข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม (บทที่ 4) พบว่า ในทางปฏิบัติ ส่วนใหญ่มุ่งที่การจัดฝึกอบรม สัมมนาเกษตรกรและแจกปัจจัยการผลิต เช่น โครงการส่งเสริมระบบวนเกษตร และเกษตรทฤษฎีใหม่ ส่วนการติดตาม เป็นการติดตามหลังฝึกอบรมเพื่อตอบตัวชี้วัดที่ตั้งไว้เป็นหลัก คือการนำความรู้ไปใช้ เนื่องจากเป็นการวัดหลังจากฝึกอบรมภายในระยะเวลาสั้นๆ จึงยังไม่เห็นผลการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน และยังไม่มีการประเมินผลโครงการและถอดบทเรียนอย่างเป็นระบบ ส่วนการส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์แม้ว่าจะมีการประยุกต์ใช้กระบวนการโรงเรียนเกษตรกรเข้ามาใช้ในการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรไปพร้อมกับการนำกระบวนการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์แบบมีส่วนร่วม หรือ PGS เข้ามาส่งเสริม เป็นโครงการเดียวที่เน้นการพัฒนาเกษตรกรอินทรีย์ที่เข้มข้นโดยวิทยากรที่มีความรู้และประสบการณ์สูงจากภาคเอกชน แต่กระบวนการโรงเรียนเกษตรกรและ PGS เป็นกระบวนการเชิงคุณภาพที่ต้องใช้เวลา ความต่อเนื่อง การยอมรับ และทักษะประสบการณ์ของเจ้าหน้าที่ด้วย ทำให้เจ้าหน้าที่บางส่วนยังไม่มีเวลาเพียงพอในพัฒนาความรู้ และการนำความรู้ที่ผ่านการอบรมไปสู่การปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3.3) ผลสำเร็จของการดำเนินงาน (Results)

ผลสำเร็จในเชิงปริมาณพบว่าการดำเนินงานเป็นไปตามเป้าหมายทุกปีงบประมาณ โดยผลการดำเนินงานในปี 2560 – 2562 แยกตามการกำหนดเป้าหมายตัวชี้วัด เป็น 2 รูปแบบ คือ

(1) เป้าหมายเป็นจำนวนรายของเกษตรกรและเกษตรกรต้นแบบ (ราย) ได้แก่ เกษตรทฤษฎีใหม่ 13,924 ราย ต้นแบบ 417 ราย และส่งเสริมพืชสมุนไพร 2,708 ราย มีชุมชนที่มีการจัดเวทีชุมชนทบทวนสำรวจสมุนไพรเบื้องต้น 15 จังหวัด 16 ชุมชน

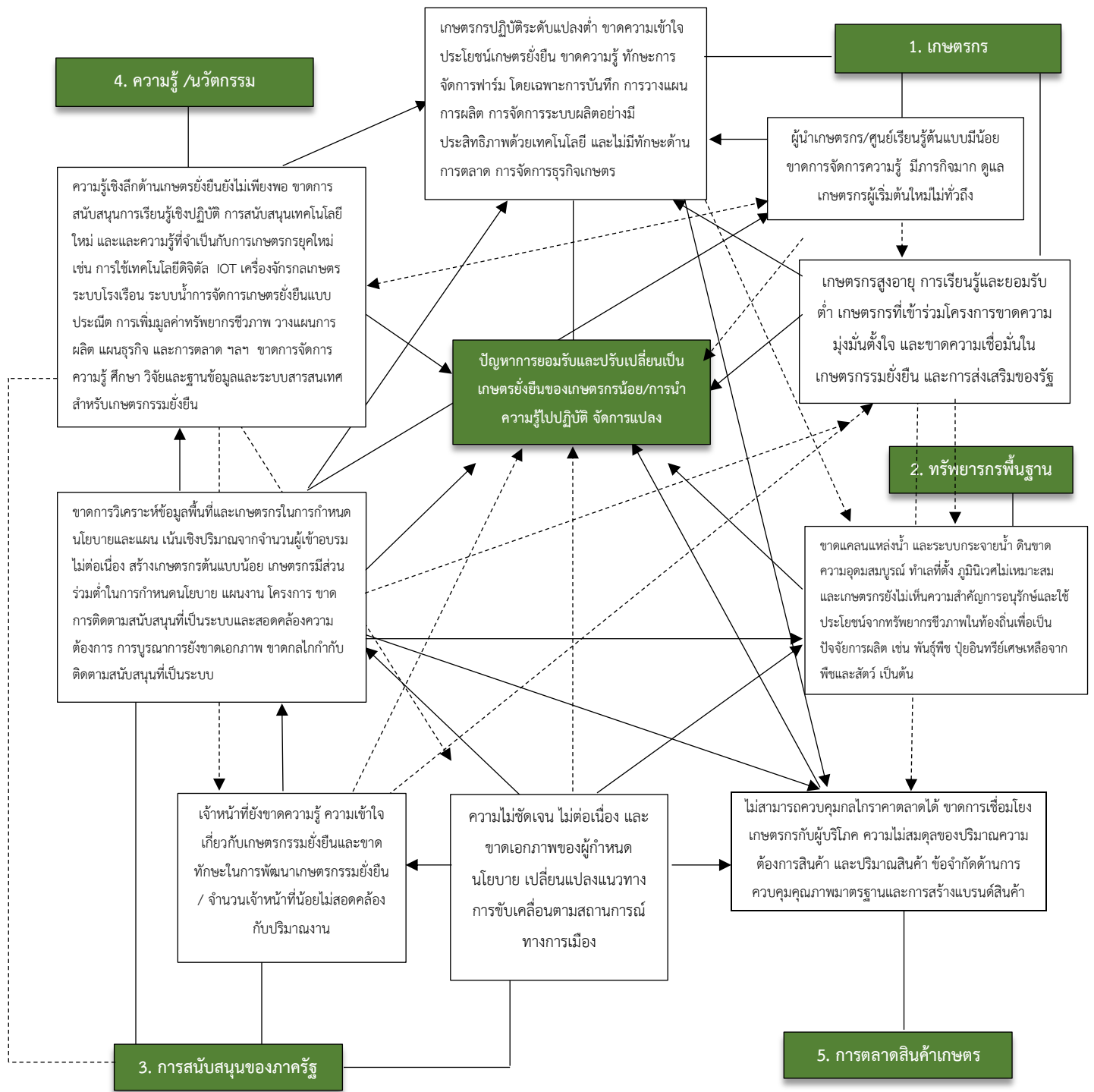
(2) เป้าหมายเป็นจำนวนพื้นที่ (ไร่) ที่เข้าร่วมโครงการ ได้แก่ เกษตรอินทรีย์ 22,699 ไร่ วนเกษตร 90,755 ไร่ และเกษตรผสมผสาน (Zonning by Agri map) 28,354 ไร่ สำหรับเกษตรกรอินทรีย์มีรายงานผลงานเชิงคุณภาพ โดยพบว่า เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการที่เข้าสู่ระยะปรับเปลี่ยน และปรับเปลี่ยนเป็นเกษตรอินทรีย์แล้วรอการรับรอง (ขั้นที่ 2 และขั้นที่ 3) ประมาณ 7,423 ไร่หรือร้อยละ 32.7 เกษตรกรที่ผ่านการรับรองแล้ว ประมาณ 3,667 ไร่ เกษตรกรประมาณ 492 ราย

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากแบบสอบถามส่วนใหญ่มองว่าความสำเร็จในเชิงปริมาณจากการอบรมและแจกปัจจัยการผลิตนั้นถือว่าประสบผลสำเร็จตามตัวชี้วัด แต่การปรับเปลี่ยนของเกษตรกรมาทำเกษตรยั่งยืนตามเป้าหมายของโครงการ หรือ ผลเชิงคุณภาพนั้นยังมีน้อยมาก ถ้าเปรียบเทียบกับเป้าหมายผู้เข้าร่วมโครงการทั้งหมด และที่สำคัญปัจจุบันยังขาดการสำรวจรวบรวมข้อมูลของเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการเกษตรกรรมยั่งยืนและเกษตรกรที่ทำเกษตรยั่งยืนอย่างเป็นระบบทั้งในระดับกระทรวงและ ส.ป.ก.

5.2 สภาพปัญหาการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน

ปัจจุบันพบว่าการประยุกต์ใช้ความรู้ของเกษตรกรเพื่อการจัดการแปลงตามแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนยังอยู่ในระดับที่ค่อนข้างต่ำ กล่าวคือ ยังไม่บรรลุเป้าหมายเชิงคุณภาพของการพัฒนาเกษตรกรในแง่ของการยอมรับและปรับเปลี่ยนระดับแปลงไปสู่การทำเกษตรกรรมยั่งยืนและยังไม่สามารถสร้างความมั่นคงให้ครัวเรือนเกษตรกรทั้งด้านอาหาร รายได้ สุขภาพและสิ่งแวดล้อมในแปลงดีขึ้นได้เท่าที่ควร แม้ว่าที่ผ่านมารัฐลงทุนกับการจัดฝึกอบรมหลักสูตรต่างๆ และการแจกปัจจัยการผลิต ทั้ง พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ วัสดุเกษตร ไปจำนวนมาก จากความเห็นและประสบการณ์ของเจ้าหน้าที่มองว่า เกษตรกรและเจ้าหน้าที่ของรัฐบางส่วน ยังมีข้อกังวล และไม่เชื่อมั่นในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งเป็นไปได้ว่าเกิดจากการจัดการความรู้ การศึกษา วิจัยและเผยแพร่ความรู้ที่ยังมีอยู่จำกัด เนื่องจากที่ผ่านมาหน่วยงานยังไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษา วิจัย การจัดทำฐานข้อมูลและการใช้ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศที่เข้ามาช่วยจัดการความรู้มากนัก

ปัญหาที่พบจากการศึกษาส่วนใหญ่เป็นปัจจัยสำคัญของความสำเร็จของการพัฒนา สรุปเป็นกลุ่มได้ 5 กลุ่มปัญหา ซึ่งแต่ละกลุ่มมีความเชื่อมโยงส่งผลต่อกันทั้งทางตรงและทางอ้อม ผู้ศึกษาได้วิเคราะห์ความเชื่อมโยงของปัญหาไว้ตามภาพที่ 5.2 ซึ่งหากเริ่มต้นจากปัญหาที่เกษตรกรยังมีการยอมรับและปรับเปลี่ยนไปทำเกษตรกรรมยั่งยืนค่อนข้างต่ำ จะเห็นได้ว่าเกิดจากหลายสาเหตุเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน โดยสรุปดังนี้

ภาพที่ 5.2 สรุปการวิเคราะห์ประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

(1) ปัญหาจากตัวเกษตรกร

ปัญหาสำคัญคือเกษตรกรสูงอายุ ในขณะที่ขาดลูกหลานที่จะสานต่ออาชีพเกษตรกร ขาดแคลนแรงงานในการทำการเกษตร เกษตรกรผู้สูงอายุนอกจากจะมีปัญหาประสิทธิภาพการทำงานลดลงแล้ว ยังส่งผลในแง่ของความกระตือรือร้นลดลง เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ และพัฒนาด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ การปรับเปลี่ยนทัศนคติค่อนข้างยาก นอกจากนี้ เกษตรกรจำนวนมากที่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ เนื่องจากครอบครัวเกษตรกรไม่เข้าใจแนวคิดและประโยชน์จากรูปแบบเกษตรยั่งยืน

ปัญหาเรื่องทัศนคติเกษตรกรในการทำการเกษตร การพึ่งพิงรูปแบบเดิม เกษตรกรไม่กล้าลองทำหรือการผลิตสิ่งใหม่ ๆ ไม่ต้องการปรับเปลี่ยน บางรายเชื่อว่าเกษตรยั่งยืนให้ผลตอบแทนช้า มีความยุ่งยาก เช่น เกษตรอินทรีย์ ในขณะที่เกษตรกรมองว่าการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวสามารถสร้างรายได้ได้เร็วกว่า นอกจากนี้ ยังพบประเด็นปัญหาการที่เกษตรกรไม่มีใจรักในการทำการเกษตรและเข้าร่วมโครงการโดยไม่ได้ให้ความสนใจที่จะปรับเปลี่ยนอย่างจริงจัง จึงขาดความมุ่งมั่นตั้งใจในการพัฒนาองค์ความรู้ การปรับเปลี่ยนการผลิต ตลอดจน ยังคงพบปัญหาขาดองค์ความรู้ในการใช้สิ่งทดแทนสารเคมีที่ดีและนวัตกรรมต่างๆ ที่ใช้ในการทำการเกษตรที่ลดภาระและแรงงาน ขาดความรู้และประสบการณ์ในการทำการเกษตรที่มีประสิทธิภาพสูง เกษตรกรยังมีข้อจำกัดในการบันทึกข้อมูล และการวางแผนการผลิต การจัดการผลผลิตและการตลาด รวมถึง ขาดเงินทุนและปัจจัยการผลิต และวัสดุอื่นๆที่จะดำเนินการตามโครงการ

จะเห็นได้ว่า ทั้งเรื่องของอายุ ทัศนคติ ลักษณะส่วนบุคคลในเรื่องความมุ่งมั่นตั้งใจ การเรียนรู้และความรู้ ทักษะด้านต่าง ๆ จะเกี่ยวข้องกับการสนับสนุนจากภาครัฐค่อนข้างมากเพราะลักษณะของเกษตรกรจะส่งผลถึงการตัดสินใจในการลงมือปฏิบัติในแปลง และการลงทุนพัฒนาทรัพยากรการผลิต รวมถึงการจัดการทรัพยากรต่างๆ ในเชิงอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม ประสบการณ์ของเกษตรกรที่เคยผ่านการร่วมโครงการพัฒนาของรัฐจำนวนมากที่ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ทำให้เกษตรกรเกิดความลังเล ไม่เชื่อมั่นว่ารูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่รัฐส่งเสริมนั้นจะสร้างผลตอบแทนที่ดีให้เกษตรกรได้จริงหรือไม่ ประกอบกับกระบวนการส่งเสริมของรัฐที่เน้นจำนวนคนเข้าการอบรมและแจกปัจจัยการผลิต แล้วเปลี่ยนเป้าหมายรายปี ทำให้เกษตรกรที่สนใจจริงขาดการสนับสนุน การให้คำแนะนำและการพัฒนาที่ต่อเนื่อง ในขณะที่เกษตรกรต้นแบบ หรือผู้นำเกษตรกรในพื้นที่มีจำนวนไม่มากและมีภารกิจต้องรับผิดชอบสนับสนุนงานของรัฐหลายหน่วยงานทำให้ต้นแบบบางส่วนไม่มีเวลาเพียงพอในการพัฒนาแปลงและการจัดการผลผลิตของตนเองให้เป็นแบบอย่างเชิงประจักษ์ได้ และบางส่วนที่ประสบความสำเร็จเชิงประจักษ์ก็ไม่มีเวลาพอในการดูแล ติดตาม สนับสนุนเกษตรกรผู้เริ่มต้นใหม่ อีกทั้ง ผู้นำส่วนใหญ่ไม่มีค่าตอบแทนหรือค่าใช้จ่ายที่ช่วยสนับสนุนจากรัฐระหว่างการทำงานจึงติดตามสนับสนุนความรู้ให้เกษตรกรรายใหม่ได้ค่อนข้างจำกัด

(2) ปัญหาข้อจำกัดด้านทรัพยากรพื้นฐาน

ปัญหาสำคัญประการหนึ่ง คือ การขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร โดยเฉพาะการขาดน้ำในฤดูฝน แหล่งน้ำไม่เพียงพอ ส่วนใหญ่ขาดสระน้ำ บางปีประสบภัยแล้งภัยแล้ง ร่องลงมาคือปัญหาการเดินทางเข้าออกแปลงที่ถนนเข้าแปลงยังไม่สะดวกโดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน ที่ตั้งที่ดินห่างจากบ้านเรือน เกษตรกรบางรายมีพื้นที่ที่จำกัดจึงยังไม่กล้าปรับเปลี่ยนเป็นรูปแบบใหม่ พื้นที่ที่ไม่เหมาะสมกับการทำเกษตรยั่งยืนเนื่องจากบริเวณรอบแปลงใช้สารเคมีในการทำเกษตรกรรมเป็นจำนวนมาก บางพื้นที่ด้วยที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ทำให้สภาพพื้นที่ไม่เหมาะสม เช่น เป็นพื้นที่รับน้ำหลากจากพื้นที่อื่น ที่เสี่ยงต่อการปนเปื้อนสารเคมี

ปัญหาด้านทรัพยากรเป็นปัจจัยที่ส่งโดยตรงต่อการทำการเกษตร หากมีความไม่พร้อม เช่น ขาดแหล่งน้ำ หรือมีแหล่งน้ำแต่ขาดระบบกระจายน้ำ ก็ไม่เอื้อให้เกิดการปรับเปลี่ยนจากพืชไร่เชิงเดี่ยวที่ต้องการน้ำน้อย เป็นต้น นอกจากนี้ ท่าเลที่ตั้งหรือลักษณะทางภูมิศาสตร์ส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกระบบการผลิตเกษตรยั่งยืน บางพื้นที่อาจจะไม่เอื้อต่อการปรับเปลี่ยนและหากต้องปรับเปลี่ยนต้องลงทุนปรับปรุงพื้นที่สูง ที่ผ่านมาการพัฒนาแหล่งน้ำของรัฐนั้นได้ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง แต่ยังคงขาดการวิเคราะห์เชื่อมโยงกับกิจกรรมที่ส่งเสริมให้เกษตรกรทำ รวมถึงส่งเสริมความรู้ นวัตกรรมการใช้น้ำที่มีประสิทธิภาพ

(3) ปัญหาการสนับสนุนของภาครัฐ

ปัจจุบันพบว่าการกำหนดนโยบายและแนวทางการขับเคลื่อนแผนงานส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในระดับกระทรวงมีคณะกรรมการและคณะทำงานหลายคณะและมีการเปลี่ยนแปลงตามวาระของคณะผู้บริหาร ทำให้แนวทางในการขับเคลื่อนนโยบายขาดความชัดเจนต่อเนื่อง ในขณะเดียวกันนโยบายอื่นของรัฐ เช่น การจ่ายเงินช่วยเหลือ ขาดเซย กับเกษตรกรที่ผลิตในระบบเกษตรเชิงเดี่ยวอย่างต่อเนื่อง เช่น กรณีข้าว ยางพารา ทำให้เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรเห็นว่าการผลิตพืชชนิดดังกล่าวแม้จะมีความเสี่ยงแต่ยังมีการช่วยเหลือจากรัฐอยู่เสมอ ส่งผลให้ความสนใจที่จะปรับเปลี่ยนไปสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนยังมีน้อย สภาพการณ์ดังกล่าวจึงนับว่าเป็นความย้อนแย้งเชิงนโยบายที่ยากต่อการปรับเปลี่ยนแก้ไขได้ในระดับกระทรวง กรม และระดับปฏิบัติ

ในส่วนของ ส.ป.ก. ยังขาดความชัดเจนในนโยบายและกลไกกำกับติดตามภาพรวมในระดับองค์กร รวมถึงการขับเคลื่อนงาน ทำให้ การออกแบบโครงการขาดความเป็นเอกภาพในการบริหารงานพัฒนา การจัดทำแผนงานและงบประมาณติดกรอบการพัฒนาเชิงปริมาณและการเร่งทำงานตามตัวชี้วัดหลายโครงการพร้อมกัน ในระดับนโยบายยังไม่ให้ความสำคัญกับการพัฒนารายพื้นที่ รวมถึงการวิเคราะห์ข้อมูลและจัดทำแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วม นอกจากนี้ ยังพบปัญหาการขาดฐานข้อมูลกลางและการจัดการสารสนเทศเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อการวางแผนและการเผยแพร่และสร้างการรับรู้ และการรณรงค์ เพื่อสร้างการรับรู้ แก่เกษตรกรและเจ้าหน้าที่ และสาธารณะ และสืบเนื่องจากการจัดทำแผนงานและงบประมาณที่ไม่สามารถดำเนินการซ้ำในพื้นที่เดิมได้ จึงไม่เอื้อให้เกิดการพัฒนาแบบต่อเนื่องเท่าที่ควร การพัฒนาแยกส่วนไม่เป็นไปตามหลักห่วงโซ่อุปทาน การสนับสนุนเน้นการอบรมเกษตรกรมากเกินไปไม่ได้ตอบโจทย์การพัฒนาเกษตรกร นอกจากนี้ ส.ป.ก. โดยเฉพาะส่วนกลางที่ขาด

การบูรณาการระหว่างกลุ่ม สำนัก ไม่มีกำหนดเป้าหมายร่วมกัน รวมถึงขาดการติดตามผลการดำเนินงานและการติดตามสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า เจ้าหน้าที่บางส่วนยังขาดความรู้ความเข้าใจในงานพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ขาดประสบการณ์ ความรู้และเทคนิคในการทำงานพัฒนาในพื้นที่ ไม่สามารถเชื่อมโยงสิ่งที่เรียนรู้ลงสู่การปฏิบัติได้อีกทั้ง จำนวนเจ้าหน้าที่ ส.ป.ก. จังหวัดมีน้อยไม่เพียงพอเนื่องจากต้องรับผิดชอบหลายโครงการ/กิจกรรม ทำให้ไม่สามารถทำงานเชิงคุณภาพได้ นอกจากนี้ ยังพบปัญหาเรื่องทัศนคติของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติบางส่วนยังมีการยอมรับและเข้าใจเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนน้อย และขาดความมุ่งมั่นทุ่มเททำงานและการติดตามส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง

ปัญหาในกลุ่มนี้นับเป็นปัจจัยที่สำคัญมากที่สุด เนื่องจากมีส่วนในการขับเคลื่อนการพัฒนาตั้งแต่ระดับนโยบายจนถึงการปฏิบัติและติดตามประเมินผล รวมทั้งการจัดการความรู้ นวัตกรรม และเทคโนโลยีต่าง ๆ เพื่อสนับสนุน ส่งเสริมให้เกษตรกร ให้นำไปปฏิบัติ และเจ้าหน้าที่ที่มีความรู้ความเข้าใจมากพอที่จะนำไปกำหนดนโยบายและแนวทางการพัฒนา และสาธารณะได้ตระหนักรู้ เข้าใจ และยอมรับร่วมผลักดันในวงกว้างขึ้น อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันปัญหาในส่วนของภาครัฐ คือ การกำหนดนโยบายที่ติดกรอบการวางนโยบายจากบนลงล่าง (Top Down) การเร่งรัดกำหนดโครงการ และไม่ให้ความสำคัญกับการใช้ข้อมูลเชิงลึกในการกำหนดนโยบาย การวางแผนงานโครงการ และการมีส่วนร่วมของเกษตรกรและภาคส่วนอื่นๆ ค่อนข้างต่ำ อีกทั้งยังติดกรอบการตั้งแผนและงบประมาณรายปี วัดผลเชิงปริมาณ ขาดความยืดหยุ่นในการบริหารจัดการโครงการให้สอดคล้องกับความต้องการ และวิธีการผลิตของเกษตรกรในแต่ละพื้นที่ที่มีภูมิเวศต่างกัน

(4) ความรู้และนวัตกรรม

ความรู้และนวัตกรรมเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาภาคเกษตร ซึ่งรัฐต้องให้ความสำคัญทั้งกระบวนการพัฒนาความรู้ นวัตกรรม เทคโนโลยี และกระบวนการในการถ่ายทอดสิ่งเหล่านั้นสู่เกษตรกรและผู้เกี่ยวข้องใช้ประโยชน์ ที่ผ่านมา พบว่า แม้จะมีการอบรมให้ความรู้หลากหลายหลักสูตร แต่ปัญหาที่สะท้อนจากการศึกษาชี้ระบุว่าเกษตรกรและเจ้าหน้าที่ยังขาดความรู้ที่จำเป็นหลายประการ เช่น ความรู้เชิงลึกเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืน การวิเคราะห์ชุมชน การจัดทำแผนร่วมกับเกษตรกร เทคโนโลยีต่าง ๆ การวางแผนการผลิต การตลาด เป็นต้น ประเด็นนี้ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้ และเนื้อหาที่เรียนรู้แม้จะดูเหมือนเป็นไปตามความต้องการเรียนรู้ที่เกิดจากการสอบถามเกษตรกรหรือความต้องการของเจ้าหน้าที่ผู้กำหนดหลักสูตรให้เกษตรกรได้เรียนรู้ แต่อาจจะยังไม่ครอบคลุมถึงความรู้ที่จำเป็นสำหรับการปรับเปลี่ยนแนวคิดและระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างแท้จริง หรือกระบวนการที่ใช้ในการเรียนรู้ยังไม่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้เชิงปฏิบัติ

(5) การตลาดสินค้าเกษตร

ปัญหาสำคัญของเกษตรกรคือเรื่อง การวางแผนการผลิต การจัดการผลผลิตและการตลาด เกษตรกรขายไม่เป็น ไม่นัดด้านการตลาด นอกจากนี้ กลไกตลาดปัจจุบันรวมถึงราคาสินค้าเกษตรยังขึ้นโดยเฉพาะเกษตรกรอินทรีย์เมื่อเปรียบเทียบกับสินค้าเกษตรทั่วไปยังไม่มี ความแตกต่างกันมากนักทำให้เกษตรกรขาดแรงจูงใจ โดยเฉพาะเกษตรกรที่อยู่ใกล้ตลาดค้าส่ง ทำให้เกษตรกรไม่เห็นถึงความสำคัญของเกษตรกรอินทรีย์มากนัก

การตลาดมีความเกี่ยวข้องกับทุกภาคส่วนทั้งรัฐ เอกชน เกษตรกร และผู้บริโภค ทำให้เป็นประเด็นที่พบปัญหาตั้งแต่กลไกราคาสินค้า การผลิตและการจัดการสินค้าของเกษตรกรไม่สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภค หรือไม่สามารถเชื่อมโยงถึงผู้บริโภคได้โดยตรง ภาครัฐยังมีนโยบายการส่งเสริมการผลิตและการชดเชยที่ขาดเอกภาพ ขาดการประสานเชื่อมโยงการตลาด ทำให้เกษตรกรขาดแรงจูงใจที่จะหันมาทำเกษตรกรรมยั่งยืน โดยเฉพาะเกษตรกรอินทรีย์ซึ่งปัจจุบันพบว่าราคาผลผลิตไม่แตกต่างมากนักกับผลผลิตทั่วไป

5.3 ความสัมพันธ์ของปัจจัยและเงื่อนไขความสำเร็จกับสภาพปัญหาการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน

เกษตรกรรมยั่งยืนเป็นทางเลือกในการสร้างใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างยั่งยืนที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของเกษตรกรได้ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมและด้านสิ่งแวดล้อม หากวิเคราะห์จากนโยบาย และแผนงานในระดับชาติพบว่าการกล่าวถึงเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นแนวทางหนึ่งในการสร้างความมั่นคงด้านอาหาร รายได้ และการอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพแวดล้อม อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมามีการขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นไปอย่างช้า ๆ และเห็นผลเป็นรูปธรรมค่อนข้างน้อยเนื่องจากปัญหาหลายประการดังผลการศึกษาในหัวข้อที่ผ่านมา ทั้งในส่วน of เกษตรกรและหน่วยงานภาครัฐ รวมถึงข้อจำกัดด้านพื้นที่หรือปัจจัยทางกายภาพโดยเฉพาะแหล่งน้ำที่ถือเป็นปัญหาสำคัญที่สุดประการหนึ่งของการทำการเกษตร

ผลการศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขความสำเร็จของการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนสามารถสรุปเป็น 6 กลุ่มหลัก ประกอบด้วย ทรัพยากรบุคคล (ทั้งเกษตรกรและเจ้าหน้าที่และผู้บริหารหน่วยงานรัฐ) ความรู้และนวัตกรรม ทรัพยากรพื้นฐานการผลิต การสนับสนุนของหน่วยงานภายนอก การตลาดสินค้าเกษตร และการจัดการของเกษตรกรหรือการลงมือปฏิบัติตั้งแต่การผลิตจนถึงการตลาด โดยทั้ง 6 กลุ่มปัจจัยต้องมีระบบข้อมูลและเทคโนโลยีสารสนเทศที่ดีช่วยสนับสนุนการบริหารจัดการ

ภาพที่ 5.3 สรุปปัจจัยและเงื่อนไขและสภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

ในภาพที่ 5.3 ได้สรุปสภาพปัญหาการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดินซึ่งเป็นผลการศึกษาในหัวข้อที่ผ่านเพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของปัญหาและปัจจัยความสำเร็จ จะเห็นได้ว่ามีปัญหาหลายประการที่อยู่ในกลุ่มปัจจัยที่จะนำไปสู่ความสำเร็จดังนั้นหากไม่เร่งแก้ไขอาจส่งผลกระทบต่อ การส่งเสริมและพัฒนาเกษตรยั่งยืนได้ อย่างไรก็ตาม สำหรับการศึกษาครั้งนี้จะมุ่งเน้นการปรับปรุงการสนับสนุนของภาครัฐเป็นหลัก เนื่องจากเมื่อวิเคราะห์แล้วพบว่าเป็นสาเหตุของสำคัญของการเกิดปัญหาอื่น ๆ หลายประการ

5.4 สรุปความคิดเห็นและข้อเสนอแนะการปรับปรุงกระบวนการพัฒนาเกษตรกรมัยยืน

ผลการศึกษาจากข้อมูลปฐมภูมิโดยใช้แบบสอบถามเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรมัยยืนของ ส.ป.ก. ในบทที่ 4 ข้อมูลทุติยภูมิจากการศึกษาเอกสาร รายงานที่เกี่ยวข้อง ในบทที่ 3 และข้อมูลจากการสังเกต จากการร่วมประชุมและการติดตามงานในพื้นที่ ซึ่งพบว่ามีความคิดเห็นค่อนข้างหลากหลาย แต่ส่วนใหญ่เป็นไปใน ทิศทางเดียวกัน สามารถสังเคราะห์และสรุปข้อมูลข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพื่อปรับปรุงกระบวนการพัฒนา เกษตรกรมัยยืนในเขตปฏิรูปที่ดินไว้ในตารางที่ 5.1 โดยแบ่งเป็นด้านทรัพยากรพื้นฐานการผลิต การปรับทัศนคติ และความเข้าใจของเกษตรกร การพัฒนาศักยภาพเจ้าหน้าที่ การกำหนดนโยบาย แผนงานและการบริหารการ พัฒนา กระบวนการและขั้นตอนการทำงาน การจัดการและพัฒนาความรู้ นวัตกรรมและฐานข้อมูล และด้าน การตลาดสินค้าเกษตร

ตารางที่ 5.1 ประเด็นข้อคิดเห็นและเสนอแนะการปรับปรุงกระบวนการพัฒนาเกษตรกรมัยยืนจากการศึกษา

ประเด็น	ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะปรับปรุงกระบวนการพัฒนาของรัฐ
ทรัพยากรพื้นฐานการผลิต	พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะการเร่งรัดพัฒนาแหล่งน้ำ ระบบกระจายน้ำในระดับแปลงเกษตรกรที่เข้าสู่เกษตรกรมัยยืน การส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีการให้น้ำพืชและสัตว์ที่มีประสิทธิภาพสูง รวมถึงสนับสนุนเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ เพื่อการพัฒนาต่อยอด ด้านแหล่งน้ำและระบบกระจายน้ำสำหรับเกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบมัยยืน
การปรับทัศนคติและสร้างความเข้าใจ	- ชี้แจงสร้างความเข้าใจกับเกษตรกรอย่างทั่วถึง และครบถ้วนทั้งในเรื่องเป้าหมาย ขั้นตอน และผลที่จะเกิดขึ้นในระยะยาวเมื่อปรับเปลี่ยน รวมถึงสร้างการรับรู้ถึงความสำเร็จและประโยชน์ที่จะได้รับจากการทำเกษตรกรรมมัยยืนให้เป็นที่ประจักษ์ผ่านเกษตรกรต้นแบบที่ประสบผลสำเร็จ - การดำเนินงานโครงการที่มีความต่อเนื่องเพื่อให้เวลาเกษตรกรในการเรียนรู้ การปรับเปลี่ยนทัศนคติ - กิจกรรมโครงการควรสอดคล้องกับพื้นที่และมีความยืดหยุ่นสำหรับเกษตรกรซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายทั้งความต้องการ ความพร้อม เช่น ความรู้ ประสบการณ์ เงินทุน แรงงาน และปัจจัยการผลิต - สร้างแรงจูงใจด้านต่าง ๆ เช่น ราคา การเข้าถึงแหล่งทุน การเข้าถึงตลาด การได้รับสิทธิพิเศษด้านสวัสดิการและการประกันภัยพืชผล เนื่องจากที่ผ่านมาพบว่าเกษตรกรที่ทำเกษตรมัยยืนมักจะไม่ได้รับความสนใจจากรัฐในการให้ทุนอุดหนุนค่าปัจจัยการผลิต รวมถึงขดเชยในรูปแบบต่างๆ เมื่อประสบปัญหาการตลาด เมื่อเปรียบเทียบกับพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว เช่น ข้าว ยางพารา ปาล์มน้ำมัน เป็นต้น
การพัฒนาศักยภาพการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่	- ควรสร้างการรับรู้ ความเข้าใจ ความสำคัญของการส่งเสริมเกษตรกรมัยยืนให้กับผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับทราบข้อมูล ผ่านการประชุม การอบรม การสัมมนาหรือผ่านสื่ออื่น หลายช่องทางให้รับรู้และนำสู่การส่งเสริมได้ - หน่วยงานควรพัฒนาความรู้แก่เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องและเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติในเรื่องการส่งเสริม สนับสนุนและพัฒนาเกษตรกรมัยยืน เพื่อให้มีความเข้าใจถูกต้อง มีเป้าหมายการดำเนินงานที่มีเอกภาพ สามารถกำหนดแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนและถูกต้อง และ ส่งเสริมให้เจ้าหน้าที่มีความรู้ความสามารถในการนำความรู้ไปพัฒนาเกษตรกรได้อย่างมีอาชีพ - อบรมให้ความรู้เพิ่มเติมกับเจ้าหน้าที่ด้านการวิเคราะห์พื้นที่ด้วยการใช้แผนที่ Agri-Map และเครื่องมืออื่นในการศึกษาวิเคราะห์และจัดทำแผนพัฒนาเกษตรกรแบบมีส่วนร่วม - จัดทำคู่มือการปฏิบัติงานหรือปรับปรุงคู่มือที่มีอยู่ให้เหมาะสม และมีคู่มือ องค์ความรู้ที่เจ้าหน้าที่ หรือ เกษตรกรสามารถนำไปใช้ได้ง่าย โดยอาจจะแบ่งเป็นตามชนิดพืช สัตว์ หรือพื้นที่ที่ต่างกัน - สนับสนุนการสร้างเครือข่ายในการทำงานเกษตรกรและเจ้าหน้าที่

ประเด็น	ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะปรับปรุงกระบวนการพัฒนาของรัฐ
การกำหนดนโยบาย แผนงานและการบริหารงานพัฒนา	• ปรับปรุงการจัดทำแผนงาน โครงการที่เน้นคุณภาพมากกว่าปริมาณ • การกำหนดนโยบาย แผนงาน โครงการควรให้หน่วยงานส่วนภูมิภาคและเกษตรกรมีส่วนร่วมมากขึ้น • จัดทำแผนงานงบประมาณสนับสนุนแบบต่อเนื่องเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการขับเคลื่อนการดำเนินงานเกษตรกรรมยั่งยืน โดยโครงการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างควรดำเนินการต่อเนื่อง ระยะ 3 - 5 ปี • เกษตรกรรมยั่งยืนควรเป็นโครงการสำคัญและเป็นโครงการหลักของ ส.ป.ก. และควรให้ความสำคัญและผลักดันการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงให้กว้างขวางยิ่งขึ้น • ปรับปรุงแนวทางการกำหนดแผนงานโครงการที่ไม่เปลี่ยนแปลงตามผู้บริหารและสถานการณ์ทางการเมือง • ผลักดันการปรับปรุงกฎหมายหรือระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการปลูกไม้ป่าในที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดิน • พัฒนาระบบฐานข้อมูลเกษตรกร ให้ทันสมัย และสามารถนำมาใช้วางแผนพัฒนาเกษตรกรได้อย่างมีประสิทธิภาพ และกำหนดแผนงานโครงการบนพื้นฐานของข้อมูลและความรู้ • ทบทวนนโยบายเพื่อให้เกิดการเกื้อหนุนเหมาะสมต่อเกษตรกรอย่างแท้จริง เช่น นโยบายที่ไม่สนับสนุนให้ใช้สารเคมีเกษตร นโยบายควบคุมการทดลองพืชจีเอ็มโออย่างเข้มงวด นโยบายเกี่ยวกับการที่ดินการเกษตรเพื่อสร้างความมั่นคงในที่ดินทำกินแก่เกษตรกรรายย่อย และนโยบายเกี่ยวกับระบบมาตรฐานและการตรวจสอบรับรอง • ควรจัดสรรงบประมาณเพิ่มเติมในกิจกรรมเกษตรกรรมยั่งยืนมากขึ้น • แผนงาน งบประมาณ ที่จัดสรรควรสอดคล้องกับแผนการทำเกษตร และฤดูกาลผลิตของเกษตรกร • ควรลดความซ้ำซ้อนของแผนแต่ละกิจกรรม ปรับรูปแบบการดำเนินงาน งานประเภทเดียวกันต่อเนื่องกันให้อยู่ในโครงการเดียวกันโดย ปรับกระบวนการให้สอดคล้องต่อเนื่องกัน การยุบรวมโครงการ/กิจกรรมที่คล้ายกัน/เหมือนกัน เป็นโครงการใหญ่ เพื่อง่ายต่อการใช้งบประมาณและการบริหารจัดการทำให้เกิดประสิทธิภาพขึ้น
แนวคิดและหลักการดำเนินงานและการสนับสนุน	• ส่งเสริมตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ ผ่านกระบวนการเรียนรู้และการปฏิบัติจริง ทดลองทำ • สนับสนุนการพัฒนาแบบรายพื้นที่และใช้กระบวนการจัดทำแผนและการขับเคลื่อนแผนพัฒนาแบบมีส่วนร่วม และส่งเสริมกิจกรรมที่สามารถสร้างความสำเร็จได้ตามความเหมาะสมของภูมิภาคฯ โดยเจ้าหน้าที่ต้องมีความรู้ ความเข้าใจ เริ่มจากการวิเคราะห์สภาพพื้นที่บริบทของชุมชน ร่วมออกแบบการดำเนินงานภายใต้กรอบการทำงานเกษตรแบบยั่งยืน คอยดูแล ช่วยเหลือ เป็นที่ปรึกษา • หน่วยงานบูรณาการควรคัดเลือกพื้นที่นำร่องดำเนินการร่วมกัน • ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และการปฏิบัติอย่างมีส่วนร่วม • มุ่งเน้นการส่งเสริมและพัฒนาแบบมุ่งผลสัมฤทธิ์และเชิงคุณภาพ ตามหลักการและแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนและหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง • เน้นการทำงานแบบมีส่วนร่วม • หาแนวร่วม สร้างเครือข่ายการทำงาน • การส่งเสริมต้องคำนึงถึงความเป็นไปได้ และความพร้อมของเกษตรกร
กระบวนการและขั้นตอนการดำเนินงาน	• ขับเคลื่อนงานพัฒนาเชิงพื้นที่ โดยคัดเลือกเป้าหมายการพัฒนาโดยแบ่งระดับการพัฒนาตามศักยภาพ ให้เกิดผลเป็นรูปธรรมแบบครบวงจร • พัฒนาโครงการนำร่องชุมชนต้นแบบการปฏิรูปที่ดินอย่างยั่งยืน สร้างชุมชนต้นแบบในการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ และขยายผล • การสนับสนุนเกษตรกร ควรสอดคล้องกับช่วงฤดูกาลผลิตหรือวิถีการผลิต • ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ การปรับเปลี่ยนระบบการผลิต ควบคู่กับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่มีความจำเป็นต่อการประกอบอาชีพ เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำประจําไร่นา รวมถึงระบบกระจายน้ำ โดยให้เกษตรกรมีส่วนร่วมฯ และเหมาะสมกับศักยภาพพื้นที่ • ส่งเสริมกระบวนการกลุ่มในการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง โดยสนับสนุนการรวมกลุ่มเพื่อการบริหารจัดการกระบวนการผลิตและผลผลิต โดยเริ่มจากสร้างความมั่นใจให้แก่เกษตรกรในการรวมกลุ่มการผลิต และพัฒนาไปสู่การสร้างเครือข่ายการตลาด • ส่งเสริมกระบวนการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน และข้อมูลระดับครัวเรือนเกษตรกรเป้าหมายแบบมีส่วนร่วม

ประเด็น	ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะปรับปรุงกระบวนการพัฒนาของรัฐ
การพัฒนาและการจัดการ ความรู้ นวัตกรรม และ ฐานข้อมูล	• การสนับสนุนเงินทุนและปัจจัยการผลิตตามความจำเป็น • ส่งเสริมการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนซื้อขายปัจจัยการผลิต และการตลาด • สนับสนุนและส่งเสริมการพัฒนาต่อยอด หรือเพิ่มมูลค่าจากฐานทรัพยากรที่มีอยู่ เช่น สนับสนุนการปลูก แปรรูปพืชสมุนไพรในระบบเกษตรยั่งยืน โดยใช้หลักเกษตรเชิงอัตลักษณ์ /สินค้า GI โดยพัฒนาให้พึ่งตนเองในครอบครัวและยกระดับเชิงพาณิชย์เพื่อสร้างรายได้ • สร้างผู้ประกอบการเกษตรรายใหม่ในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนเน้นเพิ่มจำนวน พัฒนาทักษะด้านการบริหารจัดการธุรกิจ • พัฒนาแปลงเกษตรกร กลุ่ม และเครือข่ายต้นแบบ เพื่อเป็นกลไกขับเคลื่อนการพัฒนาในท้องถิ่นโดยเฉพาะการเป็นศูนย์กลางการบูรณาการการทำงาน รวมถึงเป็นแหล่งเรียนรู้ที่เข้าถึงง่าย เป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยน แบ่งปันปัจจัยการผลิตในชุมชน • ควรสนับสนุนการปฏิบัติงานในขั้นตอนการติดตาม สนับสนุน เกษตรกร กลุ่ม หรือชุมชนที่เข้าร่วมโครงการอย่างใกล้ชิดและสม่ำเสมอ เพื่อให้กำลังใจ ให้ข้อมูล และให้คำปรึกษาเกษตรกรโดยเฉพาะในช่วงเริ่มต้นเรียนรู้และทดลองปฏิบัติ • เจ้าหน้าที่และผู้เกี่ยวข้องควรสรุปทบทวนเป็นระยะเพื่อนำบทเรียนมาปรับปรุงการดำเนินงาน • สร้างกระบวนการติดตาม และการประเมินผลการปฏิบัติระดับแปลงของเกษตรกร แบบมีส่วนร่วม โดยใช้กลไกกลุ่มและกลุ่มย่อยของเกษตรกรช่วยติดตามและประเมินตนเอง รวมถึงการวิเคราะห์และสรุปทบทวนอย่างสม่ำเสมอ • ลดการมุ่งเน้นตัวชี้วัดเชิงปริมาณของภาครัฐโดยเฉพาะจำนวนคนที่เข้ารับการอบรมรายปีแล้วให้ความสำคัญกับการวัดผลสำเร็จในระดับเกษตรกร การเปลี่ยนแปลงในระดับแปลงตามเป้าหมายของการพัฒนา โดยควรมีการจัดเก็บข้อมูลเชิงเปรียบเทียบ ก่อน - หลัง ดำเนินการ • ควรมีการประชุมติดตามผลการดำเนินงานหรือเผยแพร่ผลงาน ผลผลิตที่เกิดขึ้นจากโครงการโดยให้เกษตรกรได้มีโอกาสนำเสนอผลงานด้วยเกษตรกรเองด้วย • พัฒนาระบบข้อมูลด้านการผลิตของเกษตรกรให้ทันสมัยเพื่อวางแผนจัดการผลผลิตและเชื่อมโยงการตลาด • จัดทำฐานข้อมูลเกษตรกรและพื้นที่ เพื่อใช้ในการกำหนดนโยบาย การวางแผน และการกำหนดเป้าหมายการส่งเสริมและพัฒนาให้เหมาะสมกับศักยภาพพื้นที่และเกษตรกร • เตรียมความพร้อมเจ้าหน้าที่ โดยการพัฒนาความรู้ ความสามารถ ให้มีศักยภาพในการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ทั้งความรู้พื้นฐานและข้อมูลเชิงลึกในแต่ละรูปแบบ ความรู้พื้นฐานด้านนิเวศวิทยา นิเวศเกษตร ความรู้ด้านการใช้แผนที่เพื่อการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดิน ให้มีขีดความสามารถในการ แนะนำถ่ายทอด และสามารถเป็นที่พึ่งให้กับเกษตรกรในช่วงเริ่มต้น • ให้ความสำคัญกับการพัฒนาความรู้ นวัตกรรม ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมยั่งยืนทั้งในระดับเจ้าหน้าที่ และเกษตรกรต้นแบบ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับเกษตรกรและบุคคลทั่วไปให้เกิดการรับรู้อย่างกว้างขวาง • ควรเปลี่ยนจากการสนับสนุนปัจจัยการผลิตมาเป็นสนับสนุนด้านเครื่องมือ เทคโนโลยีในการผลิต (เนื่องจากปัจจัยประเภทพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ เกษตรกรหาได้ในพื้นที่อยู่แล้ว) • เน้นนำเทคโนโลยีเข้ามาเสริมการทำงานของเกษตรกรให้มากขึ้น เพื่อทดแทนแรงงานทางการเกษตรที่มีแนวโน้มลดลง • ศึกษาวิจัยและเผยแพร่องค์ความรู้จากการปฏิบัติของเกษตรกรในแต่ละพื้นที่ • ศึกษา วิจัย และสรุปรูปแบบที่เหมาะสม และหลากหลาย มีข้อเสนอแนะกิจกรรมในแปลง รวมถึงประโยชน์ของการทำเกษตรยั่งยืน เพื่อประชาสัมพันธ์เผยแพร่เป็นทางเลือกให้เกษตรกรในพื้นที่แตกต่างกัน และจัดทำเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย • ร่วมกับภาคีเครือข่ายและผู้นำเกษตรกรเพื่อศึกษา และเสนอรูปแบบการปฏิบัติที่เป็นทางเลือกที่สอดคล้องกับพื้นที่และความพร้อมเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย รวมถึงวางแผนการพัฒนาร่วมกับเกษตรกรในการขับเคลื่อนงาน • ยกระดับความรู้และทักษะให้กับเจ้าหน้าที่ ด้านการวิเคราะห์ชุมชน และการวางแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม • สนับสนุนเกษตรกรต้นแบบให้เป็นแหล่งเรียนรู้ และมีบทบาทสำคัญในการเป็นกลไกท้องถิ่นขยายผล • จัดกระบวนการเรียนรู้ให้เกษตรกรแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้แนวคิดและความรู้ที่จำเป็น ตรงความต้องการ ทั้งความรู้ในด้านการเกษตร การตลาด และการเข้าถึงแหล่งเงินทุน • เน้นการพัฒนา ขีดความสามารถของเกษตรกรในการเป็นผู้นำ การใช้เทคโนโลยี นวัตกรรม การจัดการความรู้ และการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาการผลิต การจัดการผลผลิตและการตลาด

ประเด็น	ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะปรับปรุงกระบวนการพัฒนาของรัฐ
การตลาดสินค้าเกษตร	• พัฒนาสินค้าให้มีคุณภาพ และมีมาตรฐาน มีสินค้าต่อเนื่องสอดคล้องกับความต้องการของตลาด • ส่งเสริมการจัดการด้านการตลาดสินค้าเกษตรยั่งยืน ทั้งเรื่องการเข้าถึงข้อมูลด้านการตลาด การพัฒนาศักยภาพด้านการแปรรูปผลิตภัณฑ์ พัฒนาคุณภาพผลผลิตและผลิตภัณฑ์ การจัดการสินค้า เน้นความหลากหลายของสินค้า สร้างความโดดเด่นด้วยอัตลักษณ์ โดยพิจารณาจากแนวโน้มความต้องการของผู้บริโภค • ส่งเสริมการเพิ่มช่องทางการตลาดที่หลากหลาย สนับสนุนการเพิ่มตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์และเกษตรยั่งยืน ในทุกจังหวัด รวมถึงการขยายช่องทางการตลาดออนไลน์ การแสวงหาตลาดใหม่ ผ่าน Social Media เพื่อขยายช่องทางการจำหน่าย • ส่งเสริมการวิจัยพัฒนาผลิตภัณฑ์แปรรูปเชิงนวัตกรรม เพิ่มความหลากหลายของสินค้า • สร้างความเชื่อมั่นในสินค้าเกษตรอินทรีย์และสินค้าเกษตรยั่งยืนด้วยการพัฒนาระบบการตรวจรับรองมาตรฐาน • กระตุ้นความต้องการบริโภคสินค้าเกษตรยั่งยืน และการเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม • สนับสนุนการวางแผนการผลิต การตลาด และการบริหารธุรกิจเกษตร

บทที่ 6

ข้อเสนอแนะทางการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน

จากผลการศึกษาในบทที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่าปัจจุบันการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนยังประสบปัญหาหลายประการ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นประเด็นปัจจัยที่จะนำไปสู่ความสำเร็จหรือล้มเหลวของการพัฒนา ในบทนี้ได้จัดทำข้อเสนอแนะทิศทางและแนวทางในการกำหนดนโยบาย ตลอดจนปรับปรุงกระบวนการในการวางแผนงาน โครงการ และกระบวนการทำงานพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ประกอบด้วย 5 ประเด็นหลัก คือ (1) แนวคิดและหลักการดำเนินงาน (2) การกำหนดเป้าหมายร่วมและกลไกการขับเคลื่อนนโยบายการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน (3) การกำหนดนโยบาย แผนงาน โครงการ (4) การออกแบบและปรับปรุงกระบวนการดำเนินงานขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืน และ (5) สรุปกรอบแนวคิดและแนวทางการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

6.1 แนวคิดและหลักการดำเนินงาน

จากผลการศึกษาทั้งข้อมูลจากปฐมภูมิและทุติยภูมิสอดคล้องกันว่าการดำเนินงานพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนควรมีหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นพื้นฐาน และยึดแนวคิดและหลักการดำเนินงานที่จำเป็น 6 ประเด็นหลัก สรุปดังภาพที่ 6.1

(1) การพัฒนาที่ยั่งยืน

ควรมุ่งเน้นงานกระบวนการส่งเสริม สนับสนุน และพัฒนาเกษตรกรในเชิงคุณภาพเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม โดยใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นกรอบแนวทางในการกำหนดกระบวนการและวิธีการในการพัฒนา

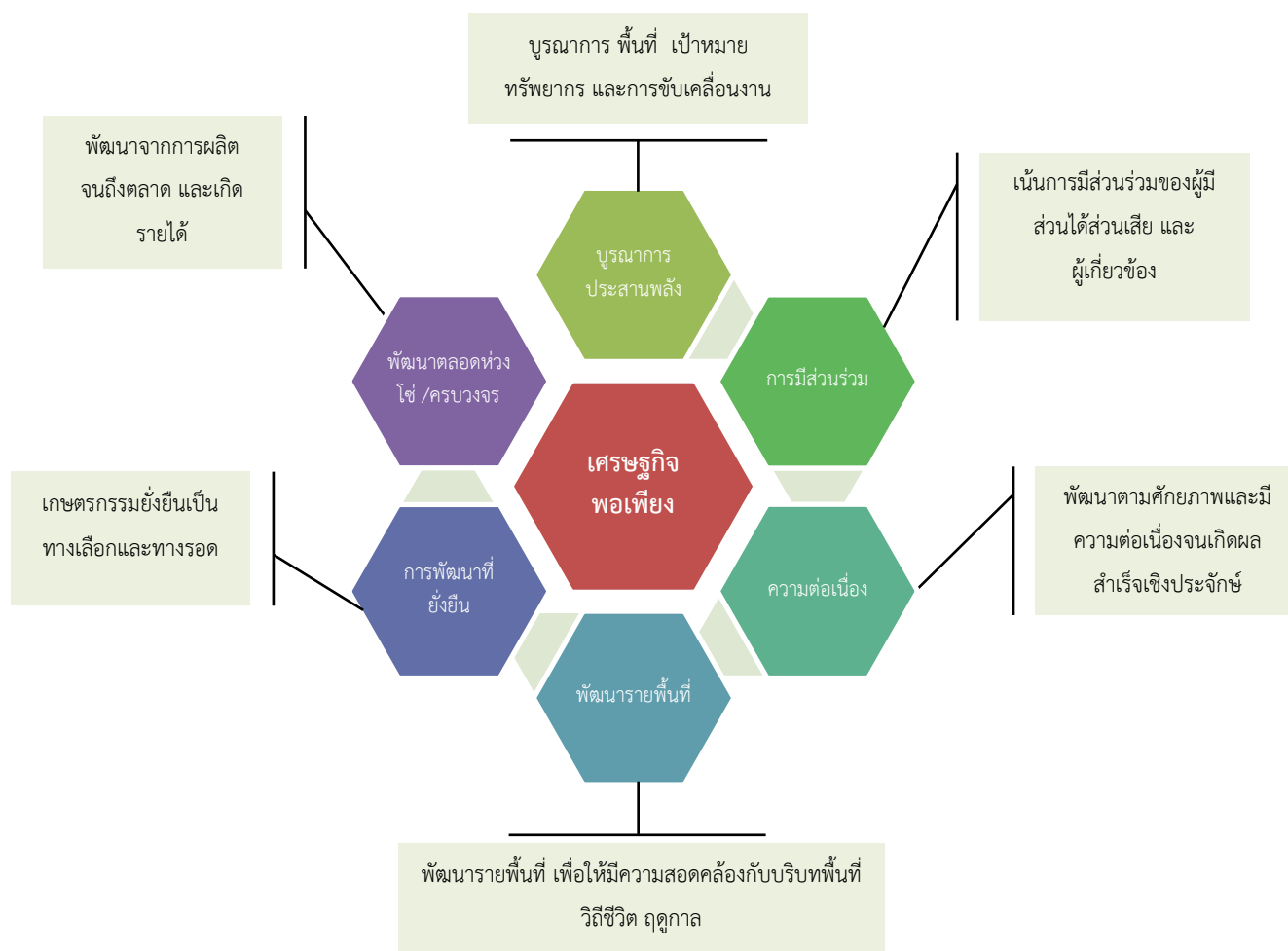
(2) หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

หลักการสำคัญที่ควรยึดเป็นกรอบแนวคิดพื้นฐานของการดำเนินงาน คือ หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อความยั่งยืนและมีภูมิคุ้มกันของเกษตรกร โดยหน่วยงานรัฐควรสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องของการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ โดยเฉพาะความเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าเศรษฐกิจพอเพียงคือการทำแบบยังชีพเท่านั้น ความเข้าใจดังกล่าวส่งผลให้เกษตรกรและเจ้าหน้าที่บางส่วนมองว่าการใช้แนวทางเศรษฐกิจพอเพียงนั้นแม้ว่าจะสร้างความยั่งยืนแต่อาจทำให้เห็นผลช้าไม่สามารถสร้างรายได้ให้เพียงพอกับการใช้จ่ายในครอบครัวได้เมื่อเปรียบเทียบกับเกษตรกรเชิงเดี่ยวเพื่อการค้าในรูปแบบอื่น เงื่อนไขสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียงประการหนึ่ง คือ การทำงานบนฐานความรู้ สิ่งที่ควรปรับปรุงในการขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืน คือ กระบวนการและวิธีการที่เหมาะสม เป็นระบบ แบ่งขั้นตอนการพัฒนาตามศักยภาพของเกษตรกร และหน่วยงานควรส่งเสริมให้เจ้าหน้าที่มีความรู้ความสามารถในการนำความรู้ไปพัฒนาเกษตรกรได้อย่างมีอาชีพ เจ้าหน้าที่จะต้องมีองค์ความรู้

มาแนะนำและส่งเสริมให้เกษตรกรนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง และต้องมีความมุ่งมั่นและตั้งใจ ในการส่งเสริมอย่างจริงจัง มีการสร้างเครือข่ายในการทำงานเกษตรกรและเจ้าหน้าที่

(3) การมีส่วนร่วม

กระบวนการมีส่วนร่วมเป็นเงื่อนไขความสำเร็จที่สำคัญของการพัฒนา โดยเฉพาะการพัฒนาเกษตรยั่งยืน ที่ควรมุ่งพัฒนารายพื้นที่ มีการวิเคราะห์ข้อมูลเกษตรกร ชุมชน มีการจัดทำแผนชุมชน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวควรใช้หลักการมีส่วนร่วมของเกษตรกร และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อร่วมกันวิเคราะห์ กำหนด ทิศทาง กำหนดกิจกรรมและร่วมกันขับเคลื่อนแผนดังกล่าวให้บรรลุเป้าหมาย

ภาพที่ 6.1 สรุปประเด็นแนวคิดและหลักการที่จำเป็นในการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

(4) การพัฒนาแบบต่อเนื่อง

การพัฒนาโครงการเกษตรกรรมยั่งยืนควรเป็นโครงการที่พัฒนาเกษตรกรและพื้นที่เป้าหมายแบบต่อเนื่อง ต่อเนื่อง 3-5 ปี ไม่ควรดำเนินงานโครงการที่มีการตั้งเป้าหมายใหม่ทุกปีงบประมาณเพื่อจัดฝึกอบรมและชี้วัดความสำเร็จจากจำนวนผู้เข้าร่วมฝึกอบรมและพื้นที่แจกจ่ายการผลิตในแต่ละปี เนื่องจากในความเป็นจริงแล้ว เกษตรกรยังมีข้อจำกัดหลายประการทั้งด้านแนวคิด ทักษะ ทักษะ ทักษะ ความรู้ จึงต้องใช้เวลาการปรับเปลี่ยน แนวคิดและการปฏิบัติ ซึ่งต้องการการติดตาม สนับสนุน และการให้คำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ของรัฐอย่างต่อเนื่อง

(5) บูรณาการประสานพลัง

การดำเนินงานแบบบูรณาการ ควรดำเนินการตั้งแต่การบูรณาการเชิงพื้นที่ เป้าหมาย และการประสานความร่วมมือในการสนับสนุน ส่งเสริมตามบทบาทของแต่ละภาคส่วน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายเดียวกัน ดังนั้น ขั้นตอนในการกำหนดนโยบาย ทิศทางการทำงาน และการกำหนดแผนร่วมกันซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญในระดับนโยบาย และให้ใช้แผนของเกษตรกรและแผนชุมชนเป็นจุดเชื่อมต่อสำคัญในการบูรณาการในระดับชุมชนท้องถิ่น กล่าวคือ หน่วยงานภายนอกควรยึดแผนเกษตรกรและแผนชุมชนเป็นศูนย์กลางในการบูรณาการการพัฒนา เพื่อลดปัญหาความไม่มีเอกภาพ ความซ้ำซ้อนของงบประมาณ ที่ดำเนินงานกับกลุ่มเป้าหมายแบบกระจาย ตลอดจนลดการวางแผนงานโครงการบูรณาการแบบแยกพื้นที่ แยกงบประมาณ โดยใช้ชื่อกิจกรรมเดียวกันเท่านั้น โดยเพิ่มบทบาทของกลไกท้องถิ่น เช่น ผู้นำเกษตรกร ผู้นำเกษตรกรรุ่นใหม่ เกษตรกรและกลุ่มเกษตรกรต้นแบบ รวมถึงหน่วยงานของรัฐในระดับท้องถิ่นที่มีความพร้อมเป็นหน่วยประสานการขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืนทั้งในระดับตำบลและเชื่อมโยงเครือข่ายระดับอำเภอ

(6) พัฒนาตลอดห่วงโซ่และครบวงจร

ควรดำเนินการด้วยหลักการส่งเสริมตลอดห่วงโซ่อุปทาน ตั้งแต่ต้นน้ำจะถึงปลายน้ำ โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้เชิงปฏิบัติ ส่งเสริมการลงมือปฏิบัติจริง ทดลองทำ และพัฒนา โดยควรคัดเลือกเป้าหมายก่อนการส่งเสริม และพัฒนาตามศักยภาพของเกษตรกรเพื่อให้เกิดผลเป็นรูปธรรมตรงตามความต้องการของเกษตรกร การสนับสนุนทรัพยากรหรือปัจจัยการผลิต วัสดุ อุปกรณ์ อาคารโรงเรือนต่าง ๆ ควรพิจารณาความจำเป็นและความพร้อมในแต่ละขั้นตั้งแต่การผลิต การจัดการผลผลิต การจัดการระบบขนส่งสินค้า การจัดการตลาด เป็นต้น โดยเกษตรกรควรมีส่วนร่วมและใช้กลไกผู้นำที่เข้มแข็งและกระบวนการกลุ่มในการขับเคลื่อนกิจกรรม

(7) พัฒนารายพื้นที่

ควรใช้หลักการพัฒนาการพัฒนารายพื้นที่ สร้างรูปแบบที่เน้นความสอดคล้องและยืดหยุ่น เนื่องจากเกษตรกรอย่างยั่งยืนมีแนวทางและแนวคิดในการปฏิบัติในหลายรูปแบบและแต่ละพื้นที่แต่ละจังหวัดมีข้อจำกัดและความพร้อมและศักยภาพของพื้นที่แตกต่างกันไป การส่งเสริมจึงต้องคำนึงถึงความเป็นไปได้ และความพร้อมของเกษตรกรเป็นหลัก ทั้งนี้ ควรมีการวิจัย ศึกษา รวบรวม และนำเสนอหลักการรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่หลากหลายเพื่อเป็นตัวอย่างหรือทางเลือกให้กับเกษตรกรในแต่ละภูมิภาค ที่มีสภาพภูมินิเวศ และภูมิสังคมที่

ต่างกัน นอกจากนี้ ควรจัดทำแผนและตัวชี้วัด ที่สอดคล้องกับกระบวนการและขั้นตอนการดำเนินงาน ฤดูกาลผลิต วิธีการผลิตของเกษตรกร โดยยึดแผนการผลิตของเกษตรกรหรือแผนชุมชนแต่ละพื้นที่เป็นหลัก

สำหรับการกำหนดพื้นที่ ส.ป.ก. จำเป็นต้องมีการวิเคราะห์ข้อมูลพื้นที่ดำเนินการปฏิรูปที่ดิน เพื่อให้มีความชัดเจนในการกำหนดกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งอาจจะแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ (1) ที่ดินที่เป็นชุมชนเดิม ซึ่ง ส.ป.ก. จัดที่ดินให้เกษตรกรรายบุคคล และ (2) ชุมชนใหม่ เช่น ในกลุ่มพื้นที่เอกชนที่ ส.ป.ก. จัดซื้อ ที่ดินรัฐที่ได้มาจากหน่วยงานอื่นมอบให้เป็นแปลงใหญ่ พื้นที่ยึดคืนจากการใช้ประโยชน์ที่ดินโดยมิชอบ ซึ่งปัจจุบันพื้นที่เหล่านี้ ส.ป.ก. นำมาจัดให้ผู้ไร้ที่ดินทำกินและเกษตรกรรุ่นใหม่ ทั้งแบบบุคคล และจัดผ่านสถาบันเกษตรกร พื้นที่ดังกล่าวนี้ ส.ป.ก. ในฐานะผู้ดูแลรับผิดชอบที่ดินเขตปฏิรูปที่ดินตามกฎหมาย สามารถบริหารจัดการพื้นที่แบบเบ็ดเสร็จโดยทำหน้าที่ผู้จัดการแปลงประสานความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ แบบบูรณาการและหลักการมีส่วนร่วมได้

พื้นที่ในกลุ่มที่ 1 ส.ป.ก. ควรจัดทำข้อมูลให้เห็นกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจนว่า ปัจจุบันมีเกษตรกรใช้ประโยชน์ที่ดินในลักษณะใดโดยการเชื่อมโยงข้อมูลกับฐานข้อมูลทะเบียนเกษตรกรของกรมส่งเสริมการเกษตร และฐานข้อมูลของกรมพัฒนาที่ดิน และการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศภูมิศาสตร์ และแผนที่ เพื่อจัดกลุ่มเกษตรกร เช่น กลุ่มที่ปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว พหุกรรม (พืชเศรษฐกิจ+สลับพืชหมุนเวียน+พืชแซม) และเกษตรยั่งยืน เพื่อกำหนดเป้าหมายในการพัฒนาให้ชัดเจนแบบมุ่งเป้าทั้งเป้าหมายเชิงประเด็นและเชิงพื้นที่

ส่วนพื้นที่ในกลุ่มที่ 2 ส่วนใหญ่จัดที่ดินถือครองแปลงขนาดเล็กและมีการบริหารจัดการที่ดินบางส่วนร่วมกัน (แปลงรวม) พื้นที่ในลักษณะนี้จะง่ายต่อการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และการบริหารจัดการเชิงพื้นที่ ซึ่งอาจกำหนดเป้าหมายการพัฒนาเป็นพื้นที่พิเศษในการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนที่เน้นการผลิตทั้งเพื่อความมั่นคงด้านอาหารและเพื่อการค้า รวมถึงเกษตรเชิงท่องเที่ยว ในลักษณะ smart community โดยเกษตรกรแต่ละกลุ่มสามารถเลือกรูปแบบการผลิตที่สอดคล้องกับศักยภาพของตนเอง

6.2 การกำหนดเป้าหมายร่วมและกลไกการขับเคลื่อนนโยบายการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

จากการศึกษาพบว่า การขับเคลื่อนระดับหน่วยงาน ส.ป.ก. ยังไม่มีคณะทำงานอำนวยการ หรือกำกับดูแล และติดตามสนับสนุน ให้เป็นไปตามนโยบาย แผนงานโครงการโดยเฉพาะ ในขณะเดียวกันการดำเนินงานที่แยกโครงการเป็นหลายโครงการและแยกการบริหารภายในที่ดูแลโครงการเกษตรกรรมยั่งยืนออกเป็นสองส่วนใน ส่วนกลาง ทำให้การบริหารงานพัฒนายังขาดความเป็นเอกภาพตั้งแต่ขั้นตอนการออกแบบโครงการจนถึงการติดตามประเมินผล การจัดทำข้อมูลและจัดการความรู้เกษตรกรรมยั่งยืน

ส.ป.ก. จึงควรประกาศนโยบาย กำหนดวิสัยทัศน์ร่วม และเป้าหมายร่วม ของคนในองค์กร ในการสร้างความอยู่ดีกินดีให้เกษตรกรผ่านการพัฒนาแบบยั่งยืน รวมถึงถ่ายทอดนโยบายภายในองค์กรอย่างชัดเจนและเป็นระบบในการขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืน โดยกำหนดเป็นภารกิจสำคัญและตัวชี้วัดที่สำคัญของผู้เกี่ยวข้องในทุก ระดับ ทั้งผู้บริหาร ผู้ตรวจราชการ ผู้เชี่ยวชาญ และสำนักที่รับผิดชอบหลักในการพัฒนาเกษตรกร ได้แก่ สำนัก

พัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี สำนักพัฒนาพื้นที่ปฏิรูปที่ดิน สำนักบริหารกองทุน ส.ป.ก. จังหวัด และสำนักสนับสนุนอื่น ๆ เช่น สำนักวิชาการและแผนงาน และกลุ่มพัฒนาระบบบริหาร ควรร่วมกำหนดทิศทางขององค์กร อย่างชัดเจนและมีบทบาทในการเชื่อมโยงการบริหารแผนงานโครงการและงบประมาณและตัวชี้วัดอย่างเป็นระบบ

กล่าวคือ ส.ป.ก. ต้องร่วมกันขับเคลื่อนทั้งองค์กร และควรจัดระบบการบริหารจัดการโครงการใหม่ให้เป็นเอกภาพ โดยมีข้อเสนอในเบื้องต้น ดังนี้

(1) แต่งตั้งคณะทำงานอำนวยการ กำกับดูแล ติดตามสนับสนุน การส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน ที่มีเลขาธิการเป็นประธาน และให้สำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี เป็นฝ่ายเลขานุการ คณะทำงาน ร่วมกับ สำนักพัฒนาพื้นที่ปฏิรูปที่ดิน และสำนักวิชาการและแผนงาน และมีคณะทำงานประกอบด้วย รองเลขาธิการ (ที่ได้รับมอบหมาย) ผู้ตรวจราชการกรม ผู้เชี่ยวชาญ และสำนักที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักบริหารกองทุน ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักจัดการปฏิรูปที่ดิน สำนักบริหารกลาง กลุ่มพัฒนาระบบบริหาร เป็นต้น ผู้แทนปฏิรูปที่ดินจังหวัดจาก 4 ภาค ผู้แทนเครือข่ายเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินจาก 4 ภาค โดยมีบทบาทหน้าที่ในการกำหนดนโยบาย แนวทาง แผนงานโครงการระดับหน่วยงานที่สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์ และนโยบายเกี่ยวกับการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนของประเทศ รวมถึงแต่งตั้งคณะอนุทำงานขับเคลื่อนการดำเนินงานด้านต่าง ๆ อย่างเป็นรูปธรรม โดยไม่ควรแยกคณะทำงานตามกิจกรรม/รูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน

(2) กำหนดกลไกในการกำกับติดตาม สนับสนุน เช่น (1) การสร้างเครือข่ายการทำงานส่วนกลางและภูมิภาค และ (2) การแต่งตั้งคณะทำงาน กำกับ ติดตาม สนับสนุนการขับเคลื่อนงานระดับภูมิภาค โดยมี ผู้ตรวจราชการเป็นประธาน มี สำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดที่ได้รับมอบหมายเป็นศูนย์ประสานงานกลางระดับภาค สำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยีและสำนักพัฒนาพื้นที่ปฏิรูปที่ดินเป็นฝ่ายเลขานุการ มีปฏิรูปที่ดินจังหวัด/หรือผู้แทนและผู้แทนเกษตรกรร่วมเป็นคณะทำงาน

(3) คณะกรรมการ หรือกลไก อื่นๆ ที่มีอยู่แล้ว ควรเข้ามามีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนงาน ภายใต้กรอบทิศทาง เป้าหมาย และตัวชี้วัดความสำเร็จที่กำหนดร่วมกัน ผ่านกลไกคณะกรรมการอำนวยการ เช่น

- คณะกรรมการวิชาการ ของ ส.ป.ก. ควรมีบทบาทในการกำหนดประเด็น รวมถึงสนับสนุนและผลักดัน ให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องทั้งส่วนกลางและภูมิภาค รวมถึงผู้นำเกษตรกรร่วมศึกษา วิจัย องค์ความรู้ด้านเกษตรกรรมยั่งยืน ทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นและนวัตกรรมเกษตรยุคใหม่สำหรับเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อให้ได้ชุดความรู้เชิงวิชาการ เอกสารเผยแพร่ขยายผลองค์ความรู้ สำหรับการปรับปรุงงานในทุกระดับ รวมถึงแนวทาง และคู่มือการปฏิบัติงานสำหรับเจ้าหน้าที่และเกษตรกร
- คณะกรรมการกำกับติดตามตัวชี้วัด ให้ความสำคัญกับการกำหนดตัวชี้วัดที่สามารถสร้างงานพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างมีประสิทธิภาพ และมุ่งผลสัมฤทธิ์

- หน่วยงานที่กำกับดูแลการพัฒนาบุคลากร การประเมินผลการปฏิบัติราชการและค่าตอบแทน รวมถึงการสร้างแรงจูงใจให้กับบุคลากร ควรร่วมขับเคลื่อนโดยการพัฒนาบุคลากรที่ตอบโจทย์การพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน การสร้างแรงจูงใจในเรื่องความก้าวหน้าในอาชีพและผลตอบแทนจากผลงานการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นต้น
- คณะกรรมการ หรือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร ระบบแผนที่ และสารบบที่ดิน ร่วมพัฒนาระบบฐานข้อมูล การใช้เทคโนโลยี ติดตามสนับสนุนการดำเนินงาน และการจัดการข้อมูลเพื่อการวางแผนและการตัดสินใจ
- หน่วยงานด้านการประชาสัมพันธ์ ร่วมรณรงค์ จัดทำสื่อ ประชาสัมพันธ์ ทั้งด้านประกาศนโยบาย และผลงานที่ประสบความสำเร็จ

6.3 การกำหนดนโยบาย แผนงาน โครงการ

จากการศึกษาพบว่าในเชิงนโยบายระดับชาติ ค่อนข้างมีความชัดเจนในการวางยุทธศาสตร์และแนวทางในการพัฒนาการเกษตรที่ให้ความสำคัญกับเกษตรกรรมยั่งยืน ยกเว้นประเด็นการปรับปรุงกฎหมายหรือระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการปลูกไม้ป่าในที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดิน ที่ ส.ป.ก. ควรร่วมผลักดัน หรือเร่งรัดให้มีการปรับปรุงเพื่อจูงใจเกษตรกรรายใหม่และเอื้อให้เกษตรกรที่ปลูกแล้วได้รับประโยชน์มากขึ้นและนโยบาย อื่น ๆ เช่น สนับสนุนนโยบายเกี่ยวกับระบบมาตรฐานและการตรวจสอบรับรองมาตรฐานสินค้าเกษตร และไม่สนับสนุนการใช้สารเคมีเกษตรที่เป็นอันตรายและการปลูกพืชจีเอ็มโอ

อย่างไรก็ตาม ในระดับหน่วยงาน ส.ป.ก. ซึ่งจะเป็นจุดเชื่อมต่อไปสู่การนำนโยบายเกษตรกรรมยั่งยืนไปสู่ปฏิบัติ ยังขาดความเป็นเอกภาพ ไม่มีนโยบายและเป้าหมายที่ชัดเจนในระดับหน่วยงาน ทั้งในแง่ของการออกแบบโครงการ การมอบหมายงาน กลไกการติดตามและสนับสนุนการนำไปสู่ปฏิบัติ ตลอดจนการบริหารจัดการระบบข้อมูล ในประเด็นนี้ สำนักวิชาการและแผนงานและสำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องแผนงานโครงการและงบประมาณในภาพรวมของ ส.ป.ก. ควรปรับปรุงวิธีการทำงานในการวางแผนการพัฒนาโครงการใหม่ โดยกำหนดเป้าหมายและทิศทางการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดินอย่างชัดเจนและให้ความสำคัญมากขึ้น และเป็นผู้เชื่อมประสานสำนักและ ส.ป.ก.จังหวัด ในการจัดทำรายละเอียดและประสานแผนงานโครงการโดยให้ความสำคัญกับการใช้ข้อมูลและเทคโนโลยีสารสนเทศมากขึ้น เช่น การวิเคราะห์เชิงพื้นที่ การวิเคราะห์เกษตรกร ฯลฯ มาออกแบบโครงการอย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ ต้องให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรและเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานในระดับพื้นที่มากขึ้นด้วย ดังนั้น หน่วยงานควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาระบบฐานข้อมูลเกษตรกร ให้ทันสมัย และสามารถนำมาใช้วางแผนพัฒนาเกษตรกรได้อย่างมีประสิทธิภาพ และกำหนดแผนงานโครงการบนพื้นฐานของข้อมูลและความรู้

นอกจากนี้ เพื่อให้เกิดการบริหารจัดการที่เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากขึ้น ควรลดความซ้ำซ้อนของแผนงานโครงการ/กิจกรรม ลดภาระงานของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติ โดยยุบรวมโครงการ/กิจกรรมลักษณะเดียวกัน

หรือต่อเนื่องกันมาไว้ในโครงการเดียวกัน โดยปรับกระบวนการให้สอดคล้องต่อเนื่อง และแผนงานโครงการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนควรเป็นการพัฒนาแบบต่อเนื่องอย่างน้อย ระยะ 3-5 ปี ที่สำคัญการกำหนดแผนงานโครงการจะต้องไม่เปลี่ยนแปลงตามผู้บริหารและสถานการณ์ทางการเมืองโดยไม่จำเป็น

6.4 แนวทางการออกแบบและปรับปรุงกระบวนการดำเนินงานขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืน

6.4.1 ประเด็นมุ่งเน้นในการออกแบบโครงการ

พัฒนารายพื้นที่ ควรขับเคลื่อนงานพัฒนาเชิงพื้นที่ โดยคัดเลือกเป้าหมายการพัฒนาที่แบ่งระดับการพัฒนาตามศักยภาพ ให้เกิดผลเป็นรูปธรรมแบบครบวงจร

พัฒนาเชิงคุณภาพ ลดการมุ่งเน้นตัวชี้วัดเชิงปริมาณของภาครัฐโดยเฉพาะจำนวนคนที่เข้ารับการอบรม รายปีแล้วให้ความสำคัญกับการวัดผลสำเร็จในระดับเกษตรกร การเปลี่ยนแปลงในระดับแปลงตามเป้าหมายของการพัฒนา โดยควรมีการจัดเก็บข้อมูลเชิงเปรียบเทียบ ก่อน-หลัง ดำเนินการ

การติดตามเยี่ยมเยียน จัดสรรงบประมาณและทรัพยากรที่ส่งเสริมและสนับสนุนการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ในขั้นตอนการติดตาม สนับสนุน เกษตรกร กลุ่ม หรือชุมชนที่เข้าร่วมโครงการอย่างใกล้ชิดและสม่ำเสมอ เพื่อให้กำลังใจ ให้ข้อมูล และให้คำปรึกษาเกษตรกรโดยเฉพาะในช่วงเริ่มต้นเรียนรู้และทดลองปฏิบัติ

ติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วม สร้างกระบวนการติดตาม และการประเมินผลการปฏิบัติระดับแปลงของเกษตรกร แบบมีส่วนร่วม โดยใช้กลไกกลุ่มและกลุ่มย่อยของเกษตรกรช่วยติดตามและประเมินตนเอง รวมถึงการวิเคราะห์และสรุปบทเรียนอย่างสม่ำเสมอ

สรุปบทเรียนและเผยแพร่องค์ความรู้ เจ้าหน้าที่และผู้เกี่ยวข้องควรสรุปบทเรียนเป็นระยะเพื่อนำบทเรียนมาปรับปรุงการดำเนินงาน และควรมีการประชุมติดตามผลการดำเนินงานหรือเผยแพร่ผลงาน ผลผลิตที่เกิดขึ้นจากโครงการโดยเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้ร่วมนำเสนอผลงาน

6.4.2. แนวทางการส่งเสริมและสนับสนุนเกษตรกร

รูปแบบการผลิตที่ยั่งยืน

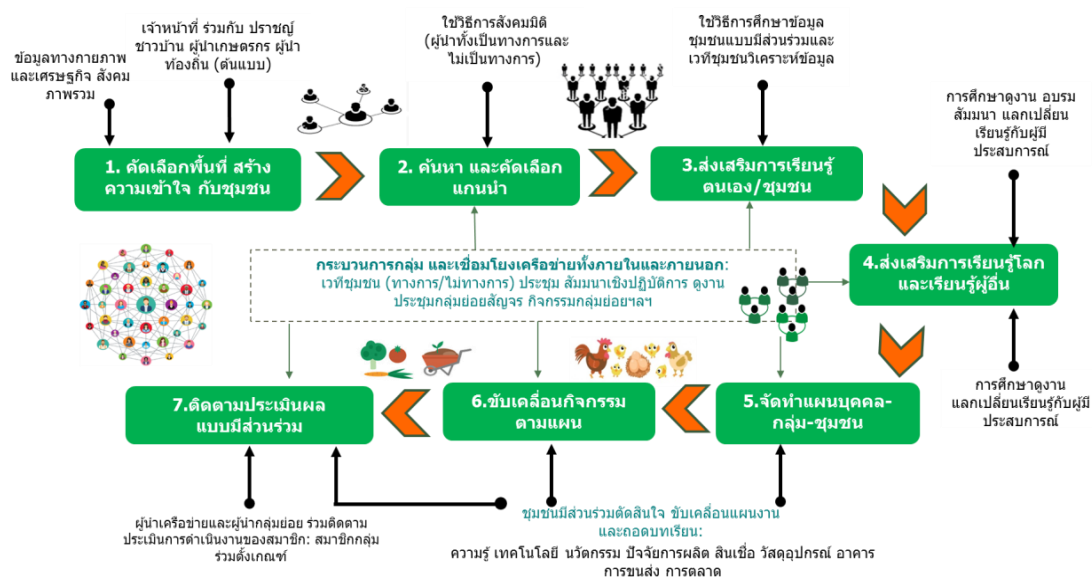
- รูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนควรมีความหลากหลาย เพื่อให้เกษตรกรมีทางเลือก ให้เหมาะสมกับพื้นที่และความพร้อมของเกษตรกรแต่ละกลุ่ม เช่น เกษตรกรรุ่นใหม่ สามารถทำเกษตรกรรมยั่งยืนเชิงธุรกิจได้ในพื้นที่ขนาดเล็ก นอกจากนี้ ควรเริ่มจากการส่งเสริมให้ปรับเปลี่ยนเชิงระบบจากรูปแบบเชิงเดี่ยวไปเป็นเกษตรยั่งยืนที่มีความหลากหลายและปลอดภัย มากกว่าการนำเอามาตรฐานการรับรองคุณภาพต่าง ๆ มาเป็นเงื่อนไขเริ่มต้น

การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

- กระบวนการส่งเสริมแบบมีส่วนร่วม เน้นเกษตรกรและชุมชนเป็นศูนย์กลางในการบูรณาการ การพัฒนา
- ส่งเสริมกระบวนการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน และข้อมูลระดับครัวเรือนเกษตรกรเป้าหมายแบบมี ส่วนร่วม เพื่อเพิ่มศักยภาพของเกษตรกรด้านการวิเคราะห์และวางแผนการผลิต
- ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการเรียนรู้เชิงปฏิบัติการ ลดความซ้ำซ้อนของการจัดอบรม

โดยมีข้อเสนอแนวทางการพัฒนาเกษตรกรแบบมีส่วนร่วม สรุปได้ดังนี้

สรุป กระบวนการพัฒนาเกษตรกรแบบมีส่วนร่วม

โครงสร้างพื้นฐานและปัจจัยการผลิต

- สนับสนุนการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่มีความจำเป็นต่อการประกอบอาชีพ เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำประจำไร่นา รวมถึงระบบกระจายน้ำ โดยให้เกษตรกรมีส่วนร่วมฯ และเหมาะสมกับศักยภาพพื้นที่การ
- สนับสนุนเงินทุนและปัจจัยการผลิตควรดำเนินการตามความจำเป็นและความพร้อมของ เกษตรกรเท่านั้น ลดการแจกพันธุ์ไม้ ปุ๋ยอินทรีย์ ที่เกษตรกรสามารถผลิตได้ แล้วให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีสำหรับการผลิต การแปรรูป มากขึ้น และกิจกรรมหรือปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ที่จะสนับสนุนเกษตรกรควรสอดคล้องกับช่วงฤดูกาลผลิตหรือวิธีการผลิตในแต่ละชุมชน

กระบวนการกลุ่มและเครือข่าย

- ส่งเสริมกระบวนการกลุ่มในการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง เพื่อการบริหารจัดการกระบวนการผลิตและผลผลิต โดยเริ่มจากสร้างความมั่นใจให้แก่เกษตรกรในการรวมกลุ่มการผลิตและพัฒนาไปสู่การสร้างเครือข่ายการตลาด
- ส่งเสริมการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนซื้อขายปัจจัยการผลิต และการตลาด

การเพิ่มมูลค่าผลผลิตและธุรกิจเกษตร

- สนับสนุนและส่งเสริมการพัฒนาต่อยอด หรือเพิ่มมูลค่าจากฐานทรัพยากรที่มีอยู่ เช่น สนับสนุนการปลูก แปรรูปพืชสมุนไพรในระบบเกษตรยั่งยืน โดยใช้หลักเกษตรเชิงอัตลักษณ์ สินค้าที่เป็นสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ โดยพัฒนาให้พึ่งตนเองในครอบครัวและยกระดับเชิงพาณิชย์เพื่อสร้างรายได้
- สร้างและพัฒนาผู้ประกอบการเกษตรรายใหม่ในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนและพัฒนาทักษะด้านการบริหารจัดการธุรกิจ

สร้างและพัฒนาต้นแบบ

- ควรเริ่มจากการสร้างชุมชนต้นแบบในการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ และขยายผล
- สร้างและพัฒนาต้นแบบ โดยพัฒนาแปลงเกษตรกร กลุ่ม และเครือข่ายต้นแบบ เพื่อเป็นกลไกขับเคลื่อนการพัฒนาในท้องถิ่นโดยเฉพาะการเป็นศูนย์กลางการบูรณาการการทำงาน รวมถึงเป็นแหล่งเรียนรู้ที่เข้าถึงง่าย เป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยน แบ่งปันปัจจัยการผลิตในชุมชน

6.4.3 การพัฒนาความรู้ ฐานข้อมูล และการใช้นวัตกรรม

พัฒนาศักยภาพบุคลากร ให้ความสำคัญกับการพัฒนาความรู้ นวัตกรรม ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม ยั่งยืนทั้งในระดับเจ้าหน้าที่ และเกษตรกรต้นแบบ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับเกษตรกรและบุคคลทั่วไปให้เกิดการรับรู้อย่างกว้างขวาง

- เตรียมความพร้อมเจ้าหน้าที่ โดยการพัฒนาความรู้ ความสามารถ ให้มีศักยภาพในการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน ทั้งความรู้พื้นฐานและข้อมูลเชิงลึกในแต่ละรูปแบบ ความรู้พื้นฐานด้าน นิเวศวิทยา นิเวศเกษตร ความรู้ด้านการใช้แผนที่เพื่อการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดิน ให้มีขีดความสามารถในการ แนะนำถ่ายทอด และสามารถเป็นพี่เลี้ยงให้กับเกษตรกรในช่วงเริ่มต้น
- ยกกระดับความรู้และทักษะให้กับเจ้าหน้าที่ ด้านการวิเคราะห์ชุมชน และการวางแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม

- จัดกระบวนการเรียนรู้ให้เกษตรกรแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้แนวคิดและความรู้ที่จำเป็น ตรงความต้องการ ทั้งความรู้ในด้านการเกษตร การตลาด และการเข้าถึงแหล่งเงินทุน เน้นการพัฒนาขีดความสามารถของเกษตรกรในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง ผู้นำกลุ่ม การใช้เทคโนโลยี นวัตกรรม สนับสนุนการวางแผนการผลิต การตลาด และการบริหารธุรกิจเกษตร การจัดการความรู้ และการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาการผลิต การจัดการผลผลิตและการตลาด

จัดทำฐานข้อมูลและจัดการข้อมูล

- จัดทำฐานข้อมูลเกษตรกรและพื้นที่ เพื่อใช้ในการกำหนดนโยบาย การวางแผน และการกำหนดเป้าหมายการส่งเสริมและพัฒนาให้เหมาะสมกับศักยภาพพื้นที่และเกษตรกร
- ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการข้อมูลด้านการผลิตของเกษตรกรให้ทันสมัยเพื่อวางแผนจัดการผลผลิตและเชื่อมโยงการตลาด

สนับสนุนการใช้และพัฒนานวัตกรรม

- การพัฒนาองค์ความรู้ และการสนับสนุนการใช้และพัฒนานวัตกรรม การใช้เครื่องมือ และเทคโนโลยีในการผลิตและการแปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่า
- เน้นส่งเสริมการนำเทคโนโลยีเข้ามาเสริมการทำงานของเกษตรกรให้มากขึ้น เพื่อทดแทนแรงงานทางการเกษตรที่มีแนวโน้มลดลง

การวิจัยและจัดการความรู้

- สนับสนุนการจัดการความรู้ ของเกษตรกรต้นแบบให้เป็นแหล่งเรียนรู้ และมีบทบาทสำคัญในการเป็นกลไกท้องถิ่นขยายผลความรู้เกษตรกรมายังอื่น
- ศึกษาวิจัยและเผยแพร่องค์ความรู้จากการปฏิบัติของเกษตรกรในแต่ละพื้นที่เพื่อการขยายผลและเผยแพร่สร้างการรับรู้ในวงกว้าง
- ศึกษา วิจัย และสรุปรูปแบบที่เหมาะสม และหลากหลาย มีข้อเสนอแนะกิจกรรมในแปลง รวมถึงประโยชน์ของการทำเกษตรยั่งยืน เพื่อประชาสัมพันธ์เผยแพร่เป็นทางเลือกให้เกษตรกรในพื้นที่แตกต่างกัน และจัดทำเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย โดยร่วมกับภาคีเครือข่ายและผู้นำเกษตรกรเพื่อศึกษา และเสนอรูปแบบการปฏิบัติที่เป็นทางเลือกที่สอดคล้องกับพื้นที่และความพร้อมเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย รวมถึงวางแผนการพัฒนาร่วมกับเกษตรกรในการขับเคลื่อนงาน

6.4.4 การสนับสนุนและการพัฒนาระดับการจัดการด้านการตลาด

- ส่งเสริมการจัดการด้านการตลาดสินค้าเกษตรยั่งยืน ทั้งเรื่องการเข้าถึงข้อมูลด้านการตลาด การพัฒนาศักยภาพด้านการแปรรูปผลิตภัณฑ์ พัฒนาคุณภาพผลผลิตและผลิตภัณฑ์ การจัดการสินค้า เน้นความหลากหลายของสินค้า สร้างความโดดเด่นด้วยอัตลักษณ์ โดยพิจารณาจากแนวโน้มความต้องการของผู้บริโภค
- ส่งเสริมการเพิ่มช่องทางการตลาดที่หลากหลาย สนับสนุนการเพิ่มตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์และเกษตรยั่งยืน ในทุกจังหวัด ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน รวมถึงการขยายช่องทางการตลาดออนไลน์ การแสวงหาตลาดใหม่ ผ่าน Social Media เพื่อขยายช่องทางการจำหน่าย
- ประสานความร่วมมือและส่งเสริมการวิจัยพัฒนาผลิตภัณฑ์แปรรูปเชิงนวัตกรรม เพิ่มมูลค่าและความหลากหลายของสินค้า
- สร้างความเชื่อมั่นในสินค้าเกษตรอินทรีย์และสินค้าเกษตรยั่งยืนด้วยการพัฒนาระบบการตรวจรับรองมาตรฐาน
- รณรงค์ สร้างการรับรู้ต่อสาธารณะ เพื่อกระตุ้นความต้องการบริโภคสินค้าเกษตรยั่งยืน และการเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

6.5 สรุปกรอบแนวคิดและแนวทางการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

จากข้อเสนอแนะในหัวข้อที่ผ่านมาสามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิดและแนวทางในการออกแบบโครงการ ดังภาพที่ 6.2 โดยยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานทั้งในระดับนโยบายและการทำงานกับเกษตรกรในชุมชน โดยผลักดันการมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์พื้นที่ วิเคราะห์ตนเองของเกษตรกร เพื่อจัดทำแผนรายแปลงและรายพื้นที่ และรัฐนำแผนดังกล่าวมาจัดทำแผนเพื่อจัดสรรงบประมาณที่สอดคล้องกับความต้องการ และดำเนินการแบบบูรณาการผ่านแผนชุมชน ตลอดห่วงโซ่อุปทาน ทั้งนี้กลไกสำคัญควรประกอบไปด้วย ส.ป.ก. ซึ่งจะต้องวางกลไกการขับเคลื่อนที่เป็นระบบ มีเอกภาพ ร่วมกับภาคเครือข่ายทุกภาคส่วน ตั้งแต่เครือข่ายต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำ ตลอดจนภาคประชาชน เช่น เครือข่ายผู้บริโภค ซึ่งการขับเคลื่อนเกษตรยั่งยืนจำเป็นต้องมีการประชาสัมพันธ์ รณรงค์ต่อสาธารณะเพื่อเป็นแรงสนับสนุนการสร้างกระแสการยอมรับมากขึ้น เพื่อให้เกิดแรงสะท้อนกลับสู่เกษตรกรในการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตแบบยั่งยืน

ทั้งนี้ โครงการสามารถออกแบบเป็นลักษณะชุดโครงการ (Program) หรือ ออกแบบเป็นโครงการย่อยตามรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน หรือออกแบบตามกลุ่มเป้าหมายได้ แต่ต้องคำนึงถึงความซ้ำซ้อนและภาระในเรื่องของการตั้งเป้าหมายเชิงปริมาณที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติไม่สามารถทำงานเชิงคุณภาพได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ กระบวนการที่จะส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนรูปแบบสู่เกษตรกรรมยั่งยืน จะต้องมุ่งสู่การสร้าง

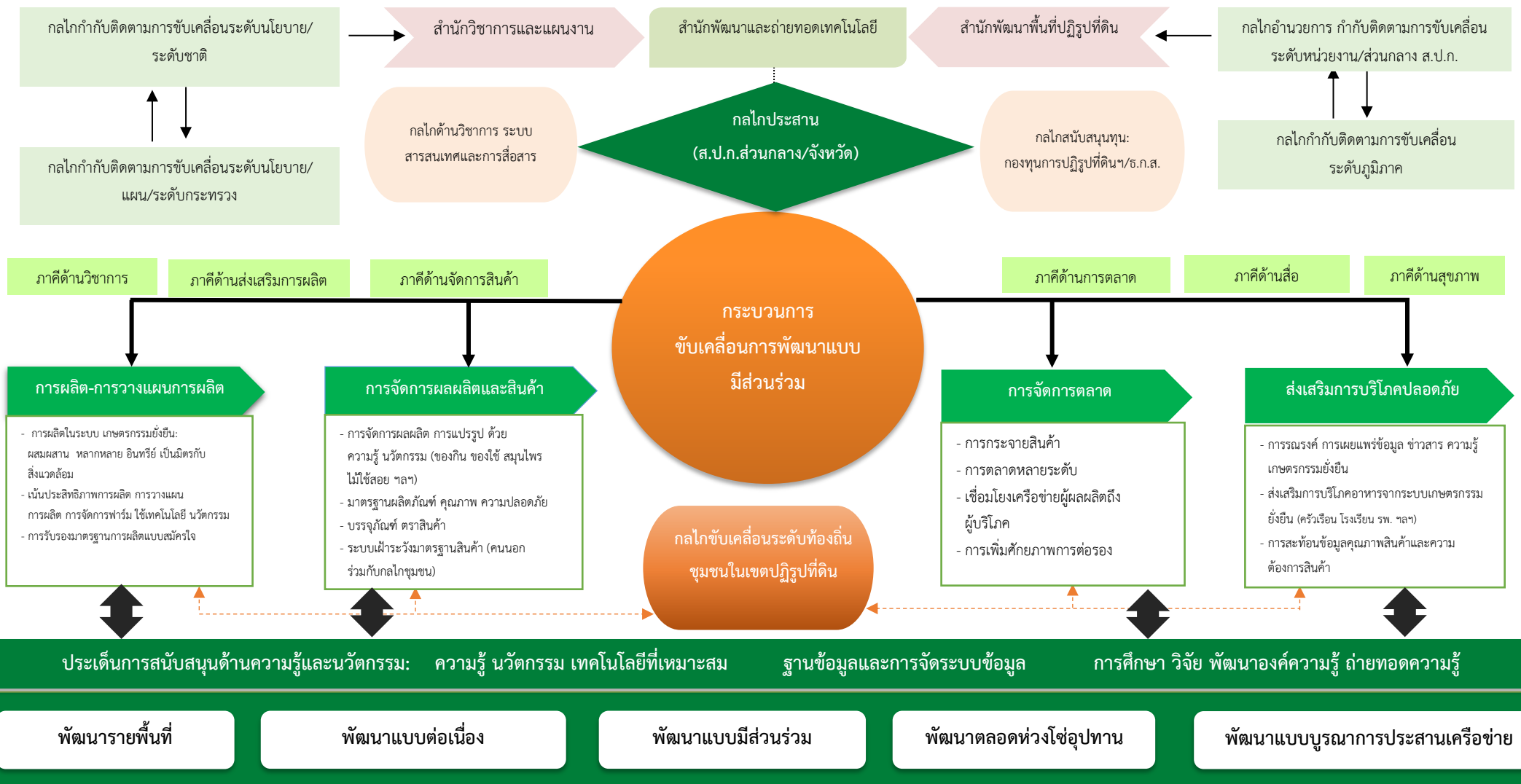
กระบวนการเรียนรู้เชิงปฏิบัติการมากขึ้นโดยรัฐและภาคีเครือข่ายภาคส่วนต่างๆ ในห่วงโซ่อุปทาน เข้ามาสนับสนุนตามความพร้อม เกษตรกรจะต้องมีเป้าหมายว่าเน้นด้านเศรษฐกิจ สังคม หรือสิ่งแวดล้อมสักส่วนมากน้อยเพียงใด การกำหนดแผนครัวเรือน และองค์ความรู้ ตลอดจนการเตรียมความพร้อมด้านทรัพยากรการผลิต เทคโนโลยีนวัตกรรมที่เหมาะสม และพัฒนาแบบเป็นขั้นเป็นตอน มีความต่อเนื่อง ดังสรุปในภาพที่ 6.3 และ 6.4

ในภาพที่ 6.4 เป็นการสรุปกระบวนการเรียนรู้เชิงปฏิบัติการของเกษตรกรร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐและภาคีเครือข่าย ซึ่งการปฏิบัติควรเกิดขึ้นบนฐานของข้อมูลและความรู้ที่รอบด้าน การเลือกรูปแบบ การออกแบบให้ตรงกับเป้าหมายที่วางไว้ ตลอดจนการวางแผนในการจัดการทรัพยากรการผลิต การผลิตและการใช้ประโยชน์จากผลผลิต ดังนั้น การกำหนดสาระในการเรียนรู้ของเกษตรกรจึงเป็นขั้นตอนสำคัญที่เกษตรกรจะต้องมีส่วนในการคิดและออกแบบร่วมกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมหรือนักวิชาการภายนอก เพื่อให้มีความสอดคล้องกับความต้องการและศักยภาพของเกษตรกรและมีความครอบคลุมเนื้อหาที่จำเป็นสำหรับการปฏิบัติเกษตรยั่งยืนรูปแบบต่าง ๆ

ในกระบวนการดังกล่าวข้างต้นนั้น กลไกสำคัญที่ต้องเข้ามามีบทบาท คือ ที่ปรึกษา และ พี่เลี้ยง ซึ่งอาจจะเป็นเกษตรกรต้นแบบ หรือ เจ้าหน้าที่รัฐ หรือ เอกชนที่ร่วมดำเนินการ ตลอดจนการสนับสนุนของภาคีเครือข่ายจากภาคส่วนต่าง ๆ ในแต่ละช่วงของห่วงโซ่อุปทาน นอกจากนี้ ปัจจัยสำคัญนอกจากการให้ความรู้ และการกระตุ้นให้เกิดแรงบันดาลใจ การปรับแนวคิดและทัศนคติแล้ว คือ การสนับสนุนด้านปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นเพื่อเร่งให้เกิดรูปธรรมในเชิงปฏิบัติได้มากขึ้น เช่น การสนับสนุนแหล่งน้ำและระบบน้ำ ลินเชื่อ ปัจจัยการผลิตบางส่วน กล่าวคือ เป็นการสนับสนุนให้เกษตรกรเริ่มลงมือทำได้เร็วขึ้นด้วยการลดข้อจำกัดลงในช่วงเริ่มต้น และเมื่อเกษตรกรเริ่มมีความเชื่อมั่นและเข้มแข็งขึ้นเกษตรกรจะต้องมีบทบาทหลักในการพัฒนาตนเองต่อไปโดยลดการพึ่งพิงรัฐ โดยการพัฒนาระดับแบบปัจเจกและ/หรือการรวมกลุ่มเพื่อผลิตปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยและสารกำจัดศัตรูพืชอินทรีย์ชีวภาพ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ เป็นต้น

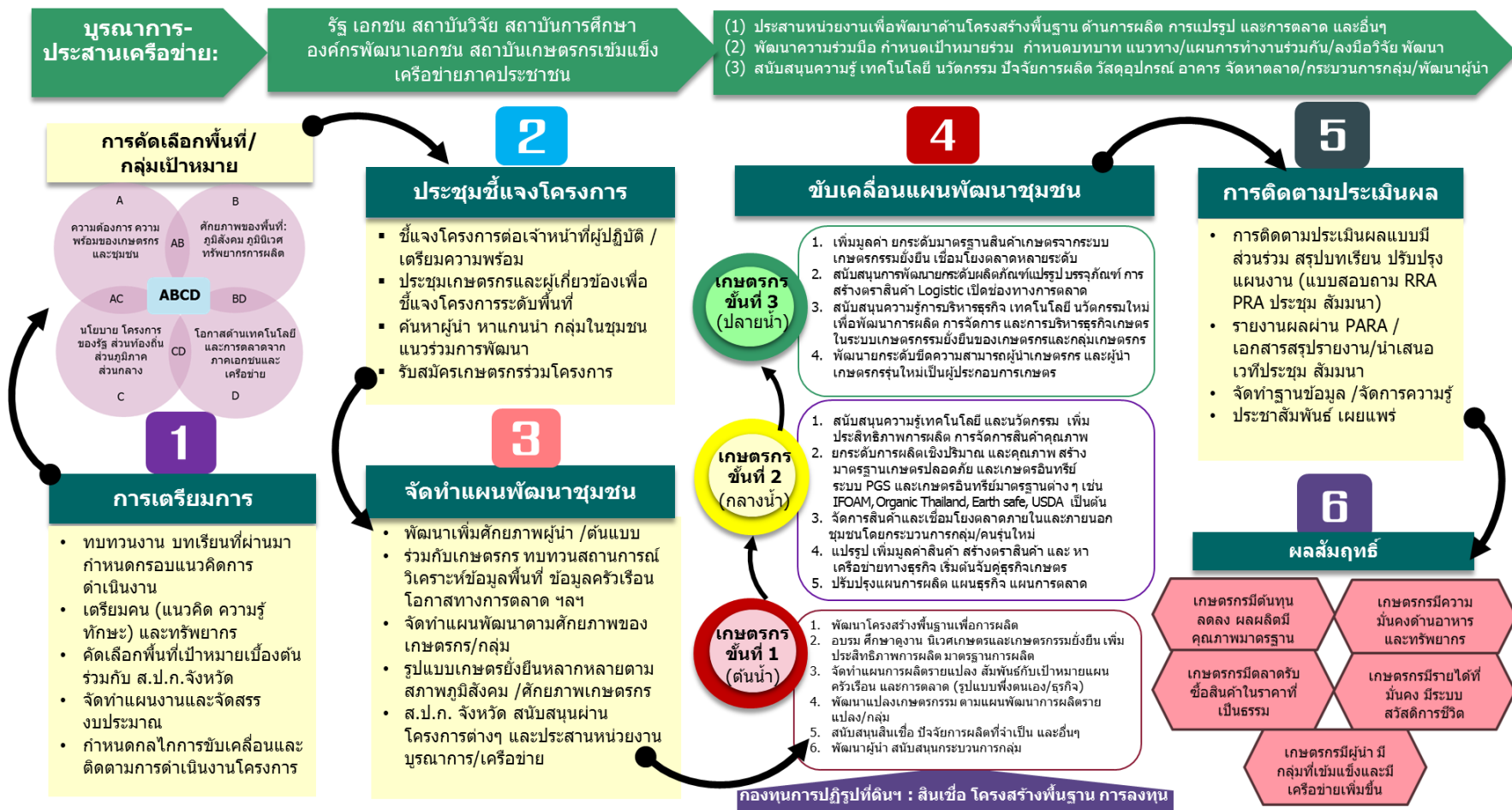
กรอบแนวทางการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน

ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี - แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ - แผนปฏิรูปประเทศฯ - แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 - แผนพัฒนาการเกษตรฯ - ยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์ฯ - แผนแม่บทฯ ว่าด้วยการพัฒนาสมุนไพรไทย - แผนปฏิบัติการ

ภาพที่ 6.2 กรอบแนวคิดการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

แนวทางการออกแบบโครงการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

ภาพที่ 6.3 แนวทางการออกแบบโครงการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงของเกษตรกรสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

ภาพที่ 6.4 กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงของเกษตรกรสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

บรรณานุกรม

- กลุ่มนโยบาย แผนงานและงบประมาณ. 2560. **แผนยุทธศาสตร์สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2560 - 2564**. กรุงเทพฯ: สำนักวิชาการและแผนงาน. สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม.
- ไกรสร คือประโคน. 2542. **เศรษฐศาสตร์ที่ดิน (Land Economics)**. พิมพ์ครั้งที่ 2. มหาวิทยาลัยรามคำแหง. กรุงเทพมหานคร
- กองประสานงานโครงการพระราชดำริและโครงการพิเศษ. 2560. **หนังสือแนะนำการปฏิบัติงานโครงการปรับเปลี่ยนการผลิตในพื้นที่ไม่เหมาะสม (Zoning by Agri-Map) ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2561**: กรุงเทพมหานคร. สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม
- กองประสานงานโครงการพระราชดำริและโครงการพิเศษ. 2562. **รายงานการติดตามประเมินผลโครงการส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่ในเขตปฏิรูปที่ดินประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2561**: กรุงเทพมหานคร. สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม
- คณะกรรมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ. 2560. **ยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ (พ.ศ. 2560-2564)**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร
- จรัญ จันทลักษณ์ และผกาพรรณ สกุลมัน. 2546. **การเกษตรยั่งยืน หลักการ แนวทาง และตัวอย่างระบบฟาร์ม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ณัฐณิรี ใจเอื้อ และทองเต็ม กุลลำโคน. 2563. **รายงานการศึกษาสภาพปัญหาการดำเนินงานโครงการปรับเปลี่ยนการผลิตในพื้นที่ไม่เหมาะสม (Zoning by Agri Map)**. กองประสานงานโครงการพระราชดำริและโครงการพิเศษ (เอกสารภายใน)
- ชนวน รัตนวราหะ. 2536. **เกษตรกรรมเชิงระบบเกษตรกับสิ่งแวดล้อม**. บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: กรมวิชาการเกษตร. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- ชนวน รัตนวราหะ และคณะ. 2555. **เกษตรยั่งยืน 2**. เอกสารประกอบการเรียน. สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน. พิมพ์ครั้งที่ 2. สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- ชิมเป มูรากามิ. 2547. **สู่สำนึกธรรมชาติ คู่มือ เกษตรกรรมนิเวศในเขตร้อน**. ดิสทัต โรจนลักษณ์ แปล. พิมพ์ครั้งที่ 2. ศูนย์เกษตรกรรมธรรมชาติหนองจอก มูลนิธิสุขภาพไทย. กรุงเทพมหานคร: ปาปิรุสพับลิเคชั่น
- ชมชน บุญระหงษ์ และคณะ. 2553. **เกษตรอินทรีย์ในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนและระบบตลาดที่เป็นธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 5. สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน. สนับสนุนโดย อ็อกแฟม เกรทบริเทน. เชียงใหม่: โคชยัน มีเดีย ทีม.

- เทคโนโลยีชาวบ้าน . 2561. เทคนิค ปลุกผักอินทรีย์ 365 วัน ให้รวย ของ “แก้วพะเนาว์ ออร์แกนิก ฟาร์ม” 19 มีนาคม พ.ศ.2561 [เอกสารออนไลน์]. สืบค้นจาก https://www.technologychaoban.com/agricultural-technology/article_51266
- ไทยรัฐ. 2560ก. ทฤษฎีพอ+ตำราอิสราเอล สวนผัก 1 ไร่ ได้ 6 แสน [เอกสารออนไลน์] 17 เมษายน 2560. สืบค้นจาก <https://www.thairath.co.th/content/914842>
- ไทยรัฐ. 2560ข. ปลุกผักหลอกแมลง 1 ปีเก็บขายได้ 365 วัน [เอกสารออนไลน์] 19 เมษายน 2560. สืบค้นจาก <https://www.thairath.co.th/content/916315>
- นภาพร เวชกามา และธีระรัตน์ ชินแสน. 2558. รูปแบบเกษตรประณีตเพื่อพัฒนาอาชีพสู่ความยั่งยืน: กรณีศึกษาเกษตรกรตาบลนาโเส อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร. วารสารเกษตรพระวรุณ ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 มกราคม – มิถุนายน 2558 [เอกสารออนไลน์]. สืบค้นจาก http://paj.rmu.ac.th/journal/home/journal_file/27.pdf
- ผกามาศ ทองคำ. 2560. กระบวนการเรียนรู้ของแกนนำเกษตรกรเพื่อการพัฒนาตนเองและสวนยางพาราแบบวนเกษตร กรณีศึกษาเกษตรกรสวนยางพาราแบบวนเกษตรตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา [ออนไลน์]. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาการเกษตร มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. สืบค้นจาก <http://kb.psu.ac.th/psukb/handle/2016/11404>
- พันธิจิตต์ สีเหนียง. 2556. การส่งเสริมเกษตรยั่งยืน (Extension of Sustainable Agriculture). เอกสารคำสอน วิชา 02032413: ภาควิชาส่งเสริมและนิเทศศาสตร์เกษตร คณะเกษตร กำแพงแสน
- มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย). 2557. วนเกษตร (Agroforestry farming) [ออนไลน์]. สืบค้นจาก http://www.sathai.org/autopagev4/show_page.php?topic_id=686&auto_id=15TopicPk
- ร่างกรอบยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560-2579) (สรุปย่อ) [ออนไลน์]. 2559. สืบค้นจาก <http://www.thaigov.go.th/uploads/document/66/2017/01/pdf/20year-may59.pdf>
- วัลลภ พรหมทอง และคณะ. 2551. ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจทำเกษตรทฤษฎีใหม่ของเกษตรกรในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ปทุมธานี: คณะเทคโนโลยีการเกษตร มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี [ออนไลน์]. สืบค้นจาก <http://www.rtir.rmutt.ac.th/bitstream/123456789/348/1...pdf>
- วิฑูรย์ ปัญญากุล. 2556. เกษตรยั่งยืน: วิถีเกษตรเพื่ออนาคต. (แปล) พิมพ์ครั้งที่ 3. มูลนิธิสายใยแผ่นดิน. กรุงเทพฯ: วีพริ้น.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. 2530. การเกษตรแบบผสมผสาน โอกาสสุดท้ายของเกษตรกรรมไทย. สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม. กรุงเทพฯ: งานดี.

- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. 2539. **เกษตรกรรมทางเลือก: ความหมาย ความเป็นมา และเทคนิควิธี**. หนังสือประกอบงานสมัชชาเกษตรกรรมทางเลือกครั้งที่ 2 (บรรณาธิการ). เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.
- วิทยา เจียรพันธุ์. 2553. **หนังสือเกษตรกรไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
- วิฑูรย์ ปัญญากุล. ม.ป.ป.. **นโยบายเกษตรยั่งยืน-เกษตรอินทรีย์: กระบวนการสำคัญไม่น้อยกว่าเนื้อหา** [เอกสารออนไลน์]. สืบค้นจาก <http://www.greenet.or.th>
- วีระชัย นาควิบูลย์วงศ์ อาภาพรธณ พัฒนพันธุ์ และอาทิตย์ยา พองพรหม. 2554. **การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมในเขตปฏิรูปที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพ : ศึกษากรณีขนาดการถือครองที่ดินไม่เกิน 10 ไร่ต่อครัวเรือน**. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). กรุงเทพฯ: สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม.
- สุนทรี คักดี ประชาวุฒิ และทรงวุฒิ ม่วงเจริญ. 2560. **การศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางการปรับปรุงการดำเนินงานจัดที่ดินโครงการสร้างและพัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่**. เอกสารวิจัยฉบับที่ 248. กรุงเทพฯ: สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม.
- สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. 2560. **แผนยุทธศาสตร์สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ.2560-2564**. กรุงเทพฯ: สำนักวิชาการและแผนงาน สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม
- สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. 2555. **พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2519 และ(ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2532**. เอกสารปฏิรูปที่ดินฉบับที่ 214. กรุงเทพฯ: สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2560. **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่สิบสอง พ.ศ. 2560 - 2564**. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2563. **แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ (3) ประเด็น การเกษตร (พ.ศ. 2561-2580)** [เอกสารออนไลน์]. สืบค้นจาก <http://nscr.nesdb.go.th/wp-content/uploads/2019/04/03-....>
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2546. **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. เอกสารประกอบการประชุมประจำปี วันจันทร์ที่ 30 มิถุนายน 2546. ศูนย์การประชุมและแสดงสินค้า อิมแพ็ค เมืองทองธานี จังหวัดนนทบุรี
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2561. **รายงานประจำปี 2561** [ออนไลน์]. ศูนย์สารสนเทศการเกษตร. สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร.กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. สืบค้นจาก <http://www.oae.go.th/assets/portals/1/files/ebook/commodity59.pdf>

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2559. **แผนพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม**

แห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 - 2564) [ออนไลน์]. สืบค้นจาก

http://www.oae.go.th/download/journal/development_plan2559.pdf.

อรุณี ปิ่นประยงค์, ฉวีวรรณ มหะเสนีย์ และ ประเสริฐวัฒน์ กองกันภัย. 2547. **การจัดการฟาร์ม (Farm Management)**. กรุงเทพมหานคร.เพิ่มทรัพย์การพิมพ์

อาทิตยา พองพรหม, ณัฐพล ขานหมัด, อีระดา นิลไชย, และอนุสรณ์ มูลป้อม.2560ก. **แนวทางการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างยั่งยืนด้วยการพัฒนาระบบวนเกษตรของเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. เอกสารวิจัยฉบับที่ 245. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม.

อาทิตยา พองพรหม, พรพรรณ ปะทาเส, อนุสรณ์ มูลป้อม, เยลักษ์ณ์ แก้วยอด.2560ข. **การใช้ประโยชน์จากป่าหัวไร่ปลายนาในแปลงเกษตรกรรมของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. เอกสารวิจัยฉบับที่ 244. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม.

อาทิตยา พองพรหม.2561. **ความรู้เบื้องต้นด้านนิเวศเกษตรเพื่อการประยุกต์ใช้ในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน**. เอกสารเผยแพร่ฉบับที่ 588. สำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี.กรุงเทพมหานคร: สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม

อาทิตยา พองพรหม.2562ก. **แนวทางการใช้ประโยชน์ที่ดินขนาดเล็กในเขตปฏิรูปที่ดิน**.เอกสารรายงานการศึกษา นำเสนอต่อคณะกรรมการพัฒนาการดำเนินงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมในคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (คปก.). กรุงเทพมหานคร: สำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี

อาทิตยา พองพรหม.2562ข. **หลักการและรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน**. เอกสารเผยแพร่ ฉบับที่ 596. สำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม

อาทิตยา พองพรหม. 2560ค. **สถานการณ์การถือครองและสาเหตุการสูญเสียที่ดินของเกษตรกรรายย่อยในประเทศไทย**. เอกสารวิชาการฉบับที่ 146. กรุงเทพฯ : สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม.

อุทัย อันพิมพ์ นรินทร บุญพราหมณ์ และสุวิทย์ โสภภาพล. 2554. **การสร้างความรู้จากรูปแบบเกษตรประณีตเพื่อพัฒนาอาชีพสู่ความยั่งยืน: กรณีศึกษาสมาชิกเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดบุรีรัมย์** [เอกสารออนไลน์]. วารสารสมาคมนักวิจัย ปีที่ 16 ฉบับที่ 3 กันยายน - ธันวาคม 2554. สืบค้นจาก http://www.ar.or.th/ImageData/Magazine/29/DL_165.pdf?t=636659788092801274

อุทัย อันพิมพ์ และนรินทร บุญพราหมณ์ .2555. **การจัดการความรู้เกษตรประณีตของสมาชิกเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน** [เอกสารออนไลน์]. วารสารศรีนครินทรวิโรฒวิจัยและพัฒนา (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์) ปีที่ 4 ฉบับที่ 7 มกราคม-มิถุนายน 2555สืบค้นจาก <http://ejournals.swu.ac.th/index.php/swurd/article/viewFile/2377/2416>

- อำพล เสนาณรงค์.2557. **เกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ**.กรุงเทพมหานคร:
สำนักงานคณะกรรมการสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจาก
พระราชดำริ (กปร.)
- Maleknia R, Beyranvand Z., Sosani J. and Adeli K..2013. **Factors Affecting Agroforestry
Acceptance Level by Framers**. Agriculture Science Developments, 2(10) October
2013, Pages: 102-105
- Wangpakapattanawong, P., Finlayson, R., Öborn, I., Roshetko, J.M., Sinclair, F., Shono, K.,
Borelli, S., Hillbrand, A. & Conigliaro, M., eds. 2017. **Agroforestry in rice-production
landscapes in Southeast Asia: a practical manual**. Food and Agriculture
Organization of the United Nations Regional Office for Asia and the Pacific, Bangkok,
Thailand & World Agroforestry Centre (ICRAF) Southeast Asia Regional Program,
Bogor, Indonesia
- Phongphom A. 2002. **Factors Influencing Farmers in Adoption of Integrated Farming in
Sakonnakorn Land Reform Area in the Northeast of Thailand**. Master Thesis.
Thailand: Asian Institute of Technology. Thailand.